

**TÜRKİYE'DE ANAYASA REFERANDUMLARI VE BASIN:
1961, 1982 ANAYASALARI İLE 2010 ANAYASA
DEĞİŞİKLİK PAKETİ REFERANDUMLARININ
TÜRKİYE BASININDAKİ SUNUMUNUN
KARŞILAŞTIRMALI ÇÖZÜMLEMESİ
(CUMHURİYET, HÜRRİYET, TERCÜMAN/BUGÜN
GAZETELERİ ÖRNEKLERİ)
Lütfü PINAR
(Yüksek Lisans Tezi)
Eskişehir, 2016**

**TÜRKİYE’DE ANAYASA REFERANDUMLARI VE BASIN:
1961, 1982 ANAYASALARI İLE 2010 ANAYASA DEĞİŞİKLİK PAKETİ
REFERANDUMLARININ TÜRKİYE BASININDAKİ SUNUMUNUN
KARŞILAŞTIRMALI ÇÖZÜMLEMESİ
(CUMHURİYET, HÜRRİYET, TERCÜMAN/BUGÜN GAZETELERİ
ÖRNEKLERİ)**

Lütfü PINAR

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Basın ve Yayın Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Erdal DAĞTAŞ**

**Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Haziran, 2016**

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Lütfü PINAR'ın "Türkiye'de Anayasa Referandumları ve Basın: 1961,1982 Anayasaları ile 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumlarının Türkiye Basınındaki Sunumunun Karşılaştırılmalı Çözümlemesi (Cumhuriyet, Hürriyet, Tercüman/Bugün Gazeteleri Örnekleri)" başlıklı tezi 21 Haziran 2016 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan **Basın ve Yayın** Anabilim Dalında, **yüksek lisans tezi** olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.Erdal DAĞTAŞ

Üye : Doç.Dr.Bülend Aydın ERTEKİN

Üye : Yrd.Doç.Dr.Deniz TANSEL İLİC

Prof.Dr.Kemal YILDIRIM
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yüksek Lisans Tez Özü

TÜRKİYE’DE ANAYASA REFERANDUMLARI VE BASIN: 1961, 1982 ANAYASALARI İLE 2010 ANAYASA DEĞİŞİKLİK PAKETİ REFERANDUMLARININ TÜRKİYE BASININDAKİ SUNUMUNUN KARŞILAŞTIRMALI ÇÖZÜMLEMESİ (CUMHURİYET, HÜRRİYET, TERCÜMAN/BUGÜN GAZETELERİ ÖRNEKLERİ)

Lütfü PINAR

Basın ve Yayın Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2016

Danışman: Prof. Dr. Erdal DAĞTAŞ

Bu çalışmada, 1961 ve 1982 Anayasaları referandumları ile 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumunun Türkiye basınındaki sunumları örnek olarak seçilmiş *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/Bugün* gazeteleri özelinde karşılaştırmalı olarak çözümlenmiştir. Sözü edilen örnek gazetelerin referandumlara (1961, 1982 ve 2010) ilişkin tutumları irdelenirken referandum dönemlerinin ekonomi politik ve toplumsal arkaplanları göz önünde tutulmuştur. Bununla birlikte, referandumların sözü edilen örnek gazetelerdeki sunumlarının irdelenmesi, referanduma sunulmuş olan 1961 ve 1982 anayasaları ile 2010 Anayasa Değişiklik Paketi’nin içerikleri çözümlenerek gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın konusunu oluşturan referandumların tarihsel uğrakları, Türkiye’nin tarihsel süreçte geçirmiş olduğu ekonomik, siyasal ve toplumsal alanlardaki dönüşümler bağlamında soruşturulmuştur. Türkiye’nin ekonomik, siyasal ve toplumsal yapısındaki dönüşümün referandum dönemleri ve referanduma sunulmak üzere hazırlanmış anayasalar ile değişiklik paketi üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Bu bağlamda, referandum dönemlerinin ekonomi politik ve toplumsal arkaplanının irdelenmesi, 1961 ve 1982 anayasalarının ve 2010 Anayasa Değişiklik Paketi’nin içerik özelliklerinin değerlendirilmesi ve örnek olarak seçilmiş gazeteler özelinde Türkiye basınının referandumlara yönelik yaklaşımının ortaya konulması çalışmanın genel çerçevesini oluşturmuştur. Dolayısıyla, örnek olarak seçilmiş *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/Bugün* gazeteleri özelinde Türkiye basınının sözü edilen referandumlara

ilişkin tutumunun karşılaştırmalı olarak çözümlenmesi çalışmanın problemini oluşturmuştur. Çalışmada sorunsallaştırılan konunun çözümlenmesinde *nicel* ve *nitel* çözümlene yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bu yüzden, çalışmanın çözümlene kısmı *nicel* ve *nitel çözümlene* olmak üzere iki kısımdan oluşturulmuştur. Çalışmanın *nicel çözümlene* kısmında, gazetelerin tüm sayfalarındaki referandumlara ilişkin haberlerin, fotoğrafların, köşe yazılarının, söyleşilerin ve yazı dizilerinin sayısal dağılımlarının belirlenmesinde kısmi olarak *içerik çözümlenesi* yöntemi uygulanmıştır. *Nitel çözümlene* kısmında ise, sözü edilen gazetelerde yayımlanmış referandumlara ilişkin manşet ve sürmanşet haberleri ile seçilmiş köşe yazılarının *metinsel çözümlenesi* gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak, tarihsel süreçte Türkiye'nin ekonomik, siyasal ve toplumsal yapısındaki dönüşümlere göre farklılık gösteren referandum dönemlerindeki ekonomik, siyasal ve toplumsal koşullar ile sözü edilen gazetelerin referandumlara yönelik tutumları arasında organik bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bir başka deyişle, gazetelerin içeriklerinin, ilk aşamada referandum dönemlerinde hâkim olan dönemsel koşullardan oldukça etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Referandumlar (1961, 1982 ve 2010), basın, sosyal refah devleti, neo-liberal politikalar, küresel kapitalizm.

Abstract

**CONSTITUTION REFERENDUMS AND PRESS IN TURKEY:
COMPERATIVE ANALYSIS OF 1961, 1982 CONSTITUTIONS AND 2010
CONSTITUTIONAL AMENDMENT PACKAGE REFERENDUMS AS
PRESENTED IN TURKISH PRESS
(EXAMPLES OF *CUMHURİYET*, *HÜRRİYET*,
TERCÜMAN/BUGÜN NEWSPAPERS)**

Lütfü PINAR

Department of Journalism

Anadolu University Graduate School of Social Sciences, June 2016

Advisor: Prof. Dr. Erdal DAĞTAŞ

In this study, 1961 and 1982 Constitution Referendums and Constitutional Amendment Package Referendums are comparatively analyzed via the examples of *Cumhuriyet*, *Hürriyet* and *Tercüman/Bugün* newspapers. While examining these newspapers' approaches to the referendums of 1961, 1982 and 2010, the social background and political economy of their time were taken into consideration. In addition, presentation of the referendums in the mentioned newspapers was analyzed by analyzing the contents of 1961 and 1982 Constitutions and 2010 Constitutional Amendment Package Referendums. The historical moments of these referendums were questioned in the context of economic, political and social transformations Turkey has witnessed in history. The effects of transformation in Turkey's economic, political and social structures on referendum times and the constitutions prepared for referendum and amendment package were discussed. In this context, analyzing the political economy and social background of referendum times, evaluating the content of 1961 and 1982 constitutions and 2010 constitutional amendment package and revealing the approaches of Turkish press to these referendums specific to the selected newspapers, form this study's framework. Therefore, the problem of this study is to comparatively analyzing the approaches of Turkish press to aforementioned referendums specific to the selected newspapers i.e. *Cumhuriyet*, *Hürriyet* and *Tercüman/Bugün*. To analyze this problematized issue, both *quantitative* and *qualitative* methods are used. Therefore, the

analysis chapter of this study is formed from two sections: *quantitative* and *qualitative*. In *quantitative analysis* section; content analysis method is partially used in all pages of each newspaper to identify the numerical distribution of the news, photographs, interviews and article series about referendums. In *qualitative analysis* section, text analysis of the selected column writings and both headline and subhead news about referendums in the aforementioned newspapers were done. As a result, an organic relation between aforementioned newspapers' approaches to referendums and Turkey's economic, political and social conditions, which differs according to Turkey's transforming economic, political and social structures during referendum times in historical process, was explored. In other words, it is found that the contents of the newspapers are rather affected by the dominant conditions specific to the times of referendums.

Keywords: Referendums (1961, 1982 and 2010), press, social welfare state, neo-liberal policies, global capitalism.

Önsöz

Tez konusunun belirlenmesi aşamasından savunma jürisine kadarki süreçte desteğini esirgemeyen, yapıcı eleştirileri ve önerileriyle her zaman yanımda olan danışmanım Prof. Dr. Erdal Dağtaş'a; savunma jürisindeki katkılarından dolayı Doç. Dr. Bülent Aydın Ertekin'e ve Yard. Doç. Dr. Deniz Tansel İlic'e teşekkür ederim.

Öğrencisi olmaktan büyük bir onur duyduğum danışmanım Prof. Dr. Erdal Dağtaş'a harcadığı emek, gösterdiği anlayış, verdiği destek ve insanlığı için ayrıca teşekkürü borç bilirim.

Koşulsuz sevgi ve desteğiyle yaşamımın her anında yanımda olan annem Zeliha Pınar başta olmak üzere, manevi desteğini her zaman hissettiğim babam merhum Halil İbrahim Pınar'a, babamın yokluğunu hiçbir zaman hissettirmeyen dayım Ahmet Kocatorun'a, tüm aileme ve dostlarıma sonsuz şükranlarımı sunarım.

Son olarak, desteklerini esirgemeyen dostlarım Araş. Gör. Nursen Aydın'a ve Uzm. Ece Erbuğ Şanlı'ya teşekkür ederim.

Lütfü PINAR

Haziran, 2016

Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi

Bu tez çalışmasının bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilginlerin sunumunda bilimsel etik ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim.

Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki suçlara razı olduğumu bildiririm.

Lütfü PINAR

Özgeçmiş

Lütfü PINAR

Basın ve Yayın Anabilim Dalı
Yüksek Lisans

Eğitim

Ls.2013Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi, Basın ve Yayın Bölümü

Lise 2006Eskişehir Atatürk Lisesi

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri/ yılı: 12.10.1989/Eskişehir Cinsiyet: Erkek Yabancı dil: İngilizce

İçindekiler

Sayfa

Jüri ve Enstitü Onayı.....	ii
Öz	iii
Abstract	v
Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi.....	vii
Önsöz.....	xiii
Özgeçmiş.....	ix
Tablolar Listesi	xiii
Şekiller Listesi	xiv
Kısaltmalar Listesi.....	xiv

Giriş

1. Konunun Tanımlanması ve Problem	1
2. Amaç	4
3. Önem.....	5
4. Yöntem ve Sınırlıklar	5

Birinci Bölüm

Türkiye’de Tarihsel ve Ekonomi Politik Değişim: Referandum Dönemlerinin Ekonomi Politik Arkaplanı

1. Sosyal Refah Devleti Politikaları (1950-1970).....	7
1.1. Ekonomi Alanındaki Gelişmeler	8
1.2. Siyasi Alandaki Gelişmeler.....	12
1.3. Basın Alanındaki Gelişmeler.....	16
2. Neo- Liberal Politikalar (1970-1990)	19
2.1. Ekonomi Alanındaki Gelişmeler	20
2.2. Siyasi Alandaki Gelişmeler.....	23

2.3. Basın Alanındaki Gelişmeler.....	28
3. Küresel Kapitalizm ve Popülist Politikalar (1990-2010).....	31
3.1. Ekonomi Alanındaki Gelişmeler.....	32
3.2. Siyasi Alandaki Gelişmeler.....	35
3.3. Basın/Medya Alanındaki Gelişmeler.....	39

İkinci Bölüm

Türkiye'deki 1961 ve 1982 Anayasaları ile 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'nin Farklılaşan Özellikleri ve Medya Açısından Değerlendirilmesi

1. 1961 Anayasası, Çoğulcu Demokrasi Anlayışı ve Medya.....	45
2. 1982 Anayasası, Vesayetçi Demokrasi Anlayışı ve Medya.....	54
3. 2010 Anayasa Değişiklik Paketi ve İzdüşümleri	65
4. Genel Değerlendirme.....	74

Üçüncü Bölüm

1961, 1982 Anayasaları ile 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumlarının Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman/Bugün Gazetelerindeki Sunumları

1. Türkiye'de Gerçekleşen Referandumlar	76
2. Literatürdeki İlgili Çalışmaların Değerlendirilmesi	83
3. Çalışmanın Yöntemi	87
4. Çalışmanın Nicel Bulguları ve Yorumları.....	89
4.1. 1961 Anayasası Referandumunun İncelenen Örnek Gazeteler Üzerinden Çözümlemesi	90
4.2. 1982 Anayasası Referandumunun İncelenen Örnek Gazeteler Üzerinden Çözümlemesi	93
4.3. 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumunun İncelenen Örnek Gazeteler Üzerinden Çözümlemesi.....	97
4.4. Genel Değerlendirme	102

5. Çalışmanın Nitel Bulguları ve Yorumları	105
5.1. 1961 Anayasası Referandumunun İncelenen Örnek Gazeteler Üzerinden Çözümlemesi	105
5.2. 1982 Anayasası Referandumunun İncelenen Örnek Gazeteler Üzerinden Çözümlemesi	113
5.3. 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumunun İncelenen Örnek Gazeteler Üzerinden Çözümlemesi	124
5.4. Genel Değerlendirme	140
Sonuç ve Değerlendirme.....	144
Kaynakça	150

Tablolar Listesi

Sayfa

Tablo 1. 9 Temmuz 1961 Anayasa Referandumuna İlişkin Haberlerin Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı.....	90
Tablo 2. 9 Temmuz 1961 Anayasa Referandumuna İlişkin Fotoğrafların Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı.....	91
Tablo 3. 9 Temmuz 1961 Anayasa Referandumuna İlişkin Köşe Yazılarının Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı.....	92
Tablo 4. 7 Kasım 1982 Anayasa Referandumuna İlişkin Haberlerin Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı.....	93
Tablo 5. 7 Kasım 1982 Anayasa Referandumuna İlişkin Fotoğrafların Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı.....	94
Tablo 6. 7 Kasım 1982 Anayasa Referandumuna İlişkin Köşe Yazılarının Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı.....	95
Tablo 7. 12 Eylül 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumuna İlişkin Haberlerin Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı.....	97
Tablo 8. 12 Eylül 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumuna İlişkin Fotoğrafların Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı.....	98
Tablo 9. 12 Eylül 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumuna İlişkin Köşe Yazılarının Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı.....	100
Tablo 10. 1961 ve 1982 Anayasaları ile 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumlarına İlişkin Haber, Fotoğraf ve Köşe Yazılarının Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı.....	102

Şekiller Listesi

Sayfa

Şekil 1. 9 Temmuz 1961 Anayasa Referandumuna İlişkin Haberlerin Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı.....	90
Şekil 2. 9 Temmuz 1961 Anayasa Referandumuna İlişkin Fotoğrafların Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı.....	91
Şekil 3. 9 Temmuz 1961 Anayasa Referandumuna İlişkin Köşe Yazılarının Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı.....	92
Şekil 4. 7 Kasım 1982 Anayasa Referandumuna İlişkin Haberlerin Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı.....	93
Şekil 5.7 Kasım 1982 Anayasa Referandumuna İlişkin Fotoğrafların Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı.....	94
Şekil 6.7 Kasım 1982 Anayasa Referandumuna İlişkin Köşe Yazılarının Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı.....	95
Şekil 7. 12 Eylül 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumuna İlişkin Haberlerin Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı.....	97
Şekil 8. 12 Eylül 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumuna İlişkin Fotoğrafların Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı	98
Şekil 9.12 Eylül 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumuna İlişkin Köşe Yazılarının Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı.....	100

Kısaltmalar Listesi

AB	Avrupa Birliği
AIHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
BDP	Barış ve Demokrasi Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DM	Danışma Meclisi
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DYP	Doğruyol Partisi
HSYK	Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
IMF	Uluslararası Para Fonu
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülleri
MBK	Milli Birlik Komitesi
MGK	Milli Güvenlik Konseyi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü
RG	Resmi Gazete
RP	Refah Partisi
RTÜK	Radio Televizyon Üst Kurulu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TM	Temsilciler Meclisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri

Giriş

1. Konunun Tanımlanması ve Problem

Referandum kavramı, milletin egemenliğini doğrudan kullanımıyla bağlantılıdır. Referandumlarda; karar sürecinin başında, içinde ve sonunda halk aktif konumdadır (Yılmaz, 1996: 685). Çünkü, referandum; milletin, egemenliğini temsilcilere ya da yetki organlarına gereksinim duymadan doğrudan kullanımını sağlayan bir yarı doğrudan demokrasi aracıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1961 ve 1982 anayasalarında "Egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir" ifadesi yer almaktadır (1961, m.4/1; 1982, m.6/1). Bu ifadeden, milletin egemenliğe sahip olması için hiçbir kayıt ya da şartın olmadığı anlamı çıkmaktadır. Bu anlamda, millet, egemenlik hak ve yetkisinin tek sahibidir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 109).

Ancak, "Egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir" ifadesi; egemenliğin millet tarafından, hiçbir temsilci ya da yetkili organ olmaksızın doğrudan kullanımı anlamına da gelmemektedir. Çünkü, aynı maddenin ikinci fıkrasında, "Türk Milleti, egemenliğini, anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır" ifadesi yer almaktadır (1982, m.6/2). Bu maddeden de anlaşılacağı üzere, egemenlik kullanımı bir yetki olarak ortaya çıkmaktadır (Teziç, 2007: 101). Millet, bu yetkiyi doğrudan kendisi değil, seçtiği temsilciler aracılığıyla kullanmaktadır.

Milletin seçtiği vekillerden oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), egemenliği millet adına, anayasanın koyduğu esaslara göre kullanır. Anayasada yer alan "Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, seçildikleri bölgeyi veya kendilerini seçenleri değil, bütün Milleti temsil ederler" (1961: m.76; 1982: m.80) ifadesiyle de temsilcilerin, egemenliği tüm millet adına kullandıklarına vurgu yapılmaktadır.

Türkiye'de referandum ilk kez, 1961 Anayasası'nın oylanması için yapılmıştır. Bununla birlikte, anayasa metni içerisinde referandum kurumuna ilk kez 1982 Anayasası'nın 175. maddesinde yer verilmiştir. 175. maddenin üçüncü fıkrasında,

“Cumhurbaşkanı Anayasa değişikliklerini Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderdikten sonra, Meclis, geri gönderilen Kanunu aynen kabul ederse Cumhurbaşkanı bu Kanunu halkoyuna sunabilir” (1982: m.175/3) ifadesi yer almaktadır. 175. maddede, Cumhurbaşkanı ve TBMM arasında bir anlaşmazlık söz konusu olduğunda millete başvurulacağı belirtilmektedir. Burada millet, bir hakem görevi üstlenmektedir (Şahbaz, 2006: 241).

Kaldı ki, referandum kurumunun işlevselliği, sivil toplum anlayışıyla da doğrudan bağlantılıdır. 1960’lı yıllarla birlikte dünyada dönemsel olarak yaşanan toplumsal hareketlerin ve sivil örgütlerin çabalarına dönük girişimler (gençlik hareketi, savaş karşıtı hareketler, ırkçılık-karşıtı hareketler vb.), Türkiye’de de yansımalarını göstermiştir (Atabek ve Dağtaş, 1998: 124). Bu hareketlerle birlikte sivil toplum ve katılımcı demokrasi kavramları, dünyada ve Türkiye’de daha fazla tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle Avrupa’da yaşanan öğrenci hareketleri, ekonomik durgunluk ve bundan en fazla etkilenen işçi sınıfının talepleri sonucunda katılımcı sivil toplum düşüncesi daha fazla gündeme gelmiştir. İşsizlik, iş doyumsuzluğu, yabancılaşma ve enflasyon gibi nedenler, emeğiyle geçinenlerin yaşamını güçleştirdikçe “katılımcılık” kavramı daha geniş kitlelere seslenir olmuştur (Fincancı, 1991: 12).

Bu yüzden, Türkiye’deki referandumların incelenmesi konusunda; referandum dönemlerinin ekonomi politik arkaplanının analizi, referandum süreçlerine etki eden toplumsal dinamiklerin belirlenmesi ve Türkiye basınının referandum dönemlerindeki merkezi rolünün irdelenmesi önemlidir. Çünkü, referandum yöntemiyle halkoyuna sunulan anayasalar ya da anayasa değişiklikleri, toplumun ekonomi politik yapısından bağımsız olarak düşünülmemelidir. Yeni bir anayasanın ortaya çıkış nedenlerini kavrayabilmek için onu yaratan toplumsal ve tarihsel çerçevenin üzerinde durmak gerekmektedir (Tanör, 2013: 3).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan “Yeni Dünya Düzeni” ve bu düzenin getirdiği dönüşüm, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de siyasal, ekonomik ve sosyal yaşamı etkilemiştir. Türkiye’de 1960’larda benimsenen sosyal refah devleti anlayışı ve ekonomik alanda uygulanan Keynesyen ekonomi modeli; 1980’li yıllarda, yerini neo-liberal politikalara bırakmıştır. 2000’li yıllara gelindiğinde ise, bu kez ekonomik ve siyasal yaşamı şekillendiren aktörler küreselleşme çerçevesinde tüketici kapitalizmi olmuştur.

1961 ve 1982 anayasalarının hazırlanma süreçlerine bakıldığında, her iki anayasanın da askeri darbeler sonucunda hazırlandığı ve referandumla halkoylamasına sunulduğu görülmektedir. 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 askeri darbelerinin ardından, anayasa yapımında kurucu meclisler görevlendirilmiştir. Her iki anayasa da, bir kanadı askeri harekâtın liderliğini yapan kuruldandan (Milli Birlik Komitesi/1961 ve Milli Güvenlik Konseyi/1982); diğer kanadı ise sivillerden (Temsilciler Meclisi/1961 ve Danışma Meclisi/1982) oluşan kurucu meclisler tarafından hazırlanmış ve halkoylamasına sunulmuş kabul edilmiştir¹ (Özbudun, 2000: 36). Böylece her iki anayasa, halk tarafından seçilmiş temsilciler tarafından değil; darbeyi gerçekleştiren askerlerden oluşan kurullar ve bu kurullar tarafından seçilmiş siviller tarafından hazırlanmış ve halkoyuna sunulmuştur.

Bu bağlamda, her iki anayasanın kabulünde, referandum süreçlerine ilişkin demokratik bir ortam söz konusu değildir. Millettin egemenlik hakkını kullanımı, iki anayasanın kabulünde de doğrudan ya da temsilciler aracılığıyla gerçekleşmemiştir. Çünkü, anayasaları hazırlayan askeri kurulların üyeleri ve sivil kanat temsilcileri halk tarafından seçilmemiştir. Bu nedenle, her iki anayasanın hazırlık ve oylama sürecine bakıldığında, asli iktidarlar tarafından demokratik bir biçimde hazırlanmadıkları ve görünüşte meşruluk kazandırılmak amacıyla referanduma sunuldukları için *plebisite* dönüştükleri görülmektedir² (Erdoğan, 2001: 32-33).

1961 Anayasası, 27 Mayıs 1960 darbesinin ve darbeyi hazırlayan koşulların bir ürünü olduğu gibi; günümüzün tartışmalı 1982 Anayasası da 12 Eylül 1980 darbesinin ve darbeyi hazırlayan koşulların bir ürünüdür. 1961 ve 1982 anayasalarının ortaya çıkış nedenlerini ve 1982 Anayasası'na 2010 yılında referandumla getirilen değişiklikleri kavrayabilmek için anayasaların hazırlık dönemlerinin ve ortaya çıkışlarında etkili olan koşulların üzerinde durmak gerekmektedir.

Bu yüzden, çalışmanın birinci bölümünde, 1961, 1982 anayasalarının ve 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'nin ortaya çıkışına etki eden ekonomi politik dinamiklere ve basının konumuna yer verilmiştir. İkinci bölümde, 1961, 1982 anayasalarının ve 2010

¹ 1961 Anayasası'nın referandum koşulları, 01.04.1961 tarihli ve 10771 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 283 sayılı yasa da belirtilmektedir (Resmi Gazete [RG], 1 Nisan 1961/10771). 1982 Anayasası'nın referandum tarihi ve koşulları ise, 25.09.1982 tarihli ve 17823 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 2707 sayılı yasa da belirtilmektedir (RG, 25 Eylül 1982/17873).

² *Referandum*, temsili demokrasinin yarı doğrudan demokrasiye dönüştürülmesi için uygulanan bir yöntem iken; *plebisit*, genelde demokrasiyi otoriter bir rejime dönüştürme amacıyla başvuru olan halkoylaması türüdür (Şahbaz, 2006: 93).

Anayasa Değişiklik Paketi'nin farklılaşan özelliklerine değinilmiştir. Özellikle, medya/iletişim ve ifade özgürlüğü açısından anayasaların ve değişiklik paketinin farklılıkları irdelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, 1961, 1982 anayasa referandumlarına ve 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna yönelik Türkiye basınının yaklaşımı, örnek olarak seçilen gazeteler üzerinden çözümlenmiştir.

Dolayısıyla, referandum dönemlerinin ekonomi politik arkaplanının irdelenmesi, basın/iletişim ve ifade özgürlüğü çerçevesinde anayasaların ve değişiklik paketinin değerlendirilmesi ve Türkiye basınının referandum dönemlerine yönelik yaklaşımının ortaya konulması çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye basını temsilen seçilen *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/Bugün* gazetelerinin, 1961, 1982 anayasa referandumlarına ve 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna yönelik tutumlarının karşılaştırmalı çözümlemesi çalışmanın problemini oluşturmaktadır.

2. Amaç

Çalışmada, sözü edilen referandum dönemlerine ilişkin Türkiye basını temsilen seçilen gazetelerin nasıl bir tutum sergiledikleri, referandum dönemlerindeki koşullar ve ekonomi politik dinamikler çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bağlamda, Türkiye basını temsilen seçilen gazeteler özelinde, 1961, 1982 anayasa referandumlarına ve 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna yönelik yürütülen tartışmalara katkı sağlamak çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda, Türkiye basını temsilen seçilen *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/Bugün* gazetelerinin incelenen üç referandum dönemi öncesinde siyasi iktidara, topluma ve anayasa değişikliklerine olan yaklaşımlarına ilişkin aşağıda yer verilen araştırma soruları bu çalışmanın genel çerçevesini oluşturmaktadır:

(1) Gazetelerin tüm sayfalarında 1961, 1982 anayasa referandumlarına ve 2010 anayasa değişik paketi referandumuna ilişkin yayımlanan haber, fotoğraf, köşe yazısı, söyleşi ve yazı dizisinin sayısal dağılımı nedir?

(2) Gazetelerin manşet ve sürmanşet haberleri ile seçilmiş köşe yazılarında anayasalara ve anayasa değişiklik paketine ilişkin referandumlara yönelik nasıl bir tutum sergilenmiştir?

3. Önem

Günümüzde, anayasa değişikliği yeniden gündeme gelmiştir. İktidar ve muhalefet arasında, günümüzün tartışmalı anayasası olan 1982 Anayasası'nın kökten değiştirilmesi konusundaki tartışmalar sürmektedir. Geçmiş dönemlerde yapılmış olan değişikliklere ve düzenlemelere karşın; 1982 Anayasası'nın bir darbenin ürünü olduğu ve sivil bir anayasaya ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir. Geçmişte 1961, 1982 anayasalarının ve 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'nin hazırlık ve referandum süreçleri de uzun zaman tartışılmıştır. Dolayısıyla, bu çalışma, anayasa değişikliğinin tekrar gündeme geldiği ve bu konuda yoğun tartışmaların yaşandığı günümüzde, 1961, 1982 anayasalarının ve 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'nin ekonomi politik arkaplanlarının irdelenmesine ve referandum dönemlerindeki basının merkezi rolüne değinilmesine ilişkin literatüre sağlayacağı katkı açısından önemlidir.

Ayrıca, bir yarı doğrudan demokrasi aracı olan referandum kurumunun, Türkiye siyasi tarihinde nasıl uygulandığının incelenmesi ve 1961, 1982, 2010 dönemlerinde yapılan referandumların arkaplanlarındaki ekonomi politik dinamiklerin saptanması ve basının bu süreçlerdeki rolünün irdelenmesi de çalışmanın önemini oluşturmaktadır.

4. Yöntem ve Sınırlıklar

Bu çalışmada, *nicel* ve *nitel* çözümleme yöntemlerinden yararlanılmıştır. Kısmi olarak uygulanan *içerik çözümlemesi*; 1961, 1982 anayasa referandumlarına ve 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna ilişkin örnek olarak seçilen gazetelerin tüm sayfalarındaki haberlerin, fotoğrafların, köşe yazılarının, söyleşilerin ve yazı dizilerinin sayısal dağılımının belirlenmesinde kullanılmıştır. *Metin çözümlemesi* ise, gazetelerin ön sayfalarındaki manşet ve sürmanşet kısımlarında yer alan referandumlarla ilgili haberlerin ve çalışmada belirlenen sınırlıklar çerçevesinde seçilmiş köşe yazılarının analizinde kullanılmıştır.

Dolayısıyla, çalışmanın *nicel* bölümünde, gazetelerin tüm sayfalarındaki referandumlarla ilgili haberler, fotoğraflar, köşe yazıları, söyleşiler ve yazı dizileri ele alınmış; *nitel* bölümünde ise, sadece gazetelerin ön sayfalarındaki manşet ve sürmanşet kısımlarında yer alan referandumlarla ilgili haberler ve seçilmiş köşe yazıları çözümlenmiştir.

Çalışma; 9 Temmuz 1961, 7 Kasım 1982 anayasa referandumları ve 12 Eylül 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumunun 10 gün öncesi ile sınırlıdır. Çalışmanın zaman aralığı; 29 Haziran - 8 Temmuz 1961, 28 Ekim - 6 Kasım 1982 ve 2 Eylül - 11 Eylül 2010 tarihleri arasını kapsamaktadır. Referandumların gerçekleştiği günler inceleme kapsamı dışındadır.

Çalışmada, ulusal solu (Kemalist, devletçi, laik) temsilen *Cumhuriyet*, liberal basını temsilen *Hürriyet* ve muhafazakâr sağ ideolojiyi temsilen *Tercüman/Bugün* gazeteleri seçilmiştir. Öte yandan, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumunun incelenmesinde ise, *Tercüman*'ın yerine *Bugün* gazetesi seçilmiştir. Çünkü, *Tercüman* gazetesi 24 Haziran 2010 tarihinde kapatılmıştır. Bu nedenle, *Tercüman* gazetesi ile benzer ideolojiye sahip ve onun bir uzantısı olan *Bugün* gazetesi çözümleme nesnesi olarak seçilmiştir.³ Dolayısıyla, elde edilen bulgular doğrultusunda yapılan genel çıkarımlar, Türkiye basını temsilen seçilmiş bu üç gazeteyle sınırlıdır.

Çalışmanın nicel çözümleme bölümü, gazetelerin tüm sayfalarındaki referandumları konu alan haberlerin, fotoğrafların, köşe yazılarının, söyleşilerin ve yazı dizilerinin incelenmesiyle sınırlıdır. Nitel çözümleme bölümü ise, gazetelerin manşet ve sürmanşet kısımlarındaki referandumları konu alan haberler ve seçilmiş köşe yazıları ile sınırlıdır. Söz konusu gazetelerdeki referandumlarla ilgili köşe yazılarının seçimi ise, örnek olarak seçilen gazetelerde, çalışmada belirlenen tarih aralıklarında, referandumlara ilişkin en fazla köşe yazısı yazmış olan yazarların belirlenmesine göre yapılmıştır. Çalışmanın konusunu oluşturan referandumlarla ilgili olmayan diğer haberler, köşe yazıları, söyleşiler, yazı dizileri vb. ise çalışmanın kapsamı dışındadır.

Son olarak, diğer kitle iletişim araçları (dergi, radyo, televizyon, internet, vb.) üzerinden incelenen konuya ilişkin yayımlanan haberler de çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

³*Halka ve Olaylara Tercüman* gazetesi, 26 Mayıs 1955'te İstanbul'da yayımlanmaya başlamıştır. Gazetenin ilk kurucuları Kemal İlcak, Sadettin Çulcu ve Ünal Sekman'dır. Gazetenin ilk sahibi Kemal İlcak'ın 1993'te vefatından sonra, *Tercüman* gazetesi mali krize girmiştir. 1997 yılında İlcak ailesi gazetenin isim haklarını Çukurova Holding'e satmıştır. Buna karşılık, gazete üzerindeki hak iddiasını devam ettiren İlcaklar, *Dünden Bugüne Tercüman* adında başka bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Anlaşmazlığın yargıya intikal etmesi üzerine, 2005 yılında mahkeme kararıyla isim haklarının Çukurova Holding'e geçtiği tescil edilmiştir. Bunun üzerine, *Dünden Bugüne Tercüman* ismi, 6 Eylül 2005 yılında *Bugün* olarak değiştirilmiştir. *Halka ve Olaylara Tercüman* ise, 24 Haziran 2010'da kapanmıştır [https://tr.wikipedia.org/wiki/Terc%C3%BCman_\(gazete\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Terc%C3%BCman_(gazete)), (Erişim tarihi: 20.11.2015).

Birinci Bölüm

Türkiye’de Tarihsel ve Ekonomi Politik Değişim: Referandum Dönemlerinin Ekonomi Politik Arkapları

1. Sosyal Refah Devleti Politikaları (1950-1970)

Türkiye’de 1950 ile 1970 yılları arasında, ekonomi politikalarındaki ve siyasi alandaki gelişmeler, bu dönemdeki ekonomi politik ve tarihsel değişimin incelenmesi bağlamında önemlidir. Ancak, dönemi iyi anlayabilmek için, öncelikle 1940’lı yıllarda meydana gelen gelişmelere değinmek gerekmektedir. Çünkü, 1946 yılı, Cumhuriyet Türkiye’si’nin tarihinde hem siyasi, hem iktisadi bakımdan yeni bir dönüm noktasını oluşturmuştur (Boratav, 2015: 95). 1946 yılı, Türkiye siyasetinde çok partili hayata geçişin ve ekonomik alandaki yeni bir dönüşümün başlangıcıdır.

Bununla birlikte, 1950’de tek başına iktidara gelen Demokrat Parti (DP), ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda farklı politikalar izlemiştir. DP iktidara geldikten sonra, ekonomik ve siyasi alanlarda yürüttüğü politikalarla adından sıkça söz ettirmiştir. DP, tarım ve altyapı sektörlerine ilişkin geliştirdiği iktisat politikaları sonucunda siyasi alanda köylünün ve geniş halk kitlesinin desteğini kazanmıştır. DP, dört yıl (1946-1950) muhalefet, on yıl (1950-1960) iktidar olmak üzere toplam on dört yıl Türkiye’nin siyasal, ekonomik ve toplumsal yaşamında etkili olmuştur.

DP iktidarı yıllarında yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler sonucunda ortaya çıkan olumsuz koşullar, 27 Mayıs 1960 darbesinin gerçekleştirilmesinde etkili olmuştur. 1960 darbesi, Türkiye’deki ticaret burjuvazisinin ve kapitalistleşme eğilimindeki tarım sermayesinin egemenliğe sahip olma girişimlerine karşı bir tepki olarak gerçekleşmiştir. Askeri darbe sonrasında, 1961 Anayasası hazırlanmış ve halkoyuna sunulularak kabul edilmiştir. 1961 Anayasası, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ve bunu hazırlayan koşulların bir ürünüdür ve bu koşullar DP döneminde oluşmuştur (Tanör, 2013: 3).

Darbeyi gerçekleştirenler, DP'yi Atatürk ilkelerine aykırı davranışlar içinde olmak, ülkeyi kardeş kavgasına sürüklemek ve otoriter bir tek parti yönetimi kurmakla suçlanmışlardır (Demirel, 2004: 23). Ancak, darbe öncesindeki siyasi ideoloji, DP'nin mirasçısı olan Adalet Partisi (AP) tarafından 1960'lı yıllarda da sürdürülmüştür. AP'nin izlediği bu çizgi ise, 1971 darbesinin ortaya çıkış nedeni olarak gösterilmiştir.

Bu yüzden, 1960 darbesini ve 1961 Anayasası'nı hazırlayan koşulları ortaya koymak ve anayasa yürürlüğe girdikten sonra yaşanan siyasi ve ekonomik dönüşümleri irdelenmek için 1950-1970 yılları arasındaki ekonomi politik ve toplumsal gelişmeler üzerinde durmak önemlidir.

1.1. Ekonomi Alanındaki Gelişmeler

1939'da başlayıp 1945 yılına kadar süren İkinci Dünya Savaşı, tüm dünyayı etkilediği gibi, savaşta fiilen yer almayan Türkiye açısından da birçok olumsuz sonuç doğurmuştur. Savaş döneminde yaşanan ekonomik sıkıntılar, 1940-1945 yılları arasında Türkiye'de yoğun etki göstermiştir. Bu dönemde yaşanan ekonomik sıkıntılar, 7 Eylül 1946 devalüasyonunu hazırlayan dinamikleri içerisinde barındırmıştır. 7 Eylül kararları ya da başka bir ifadeyle "46 Devalüasyonu" ile Türkiye ekonomisi ve siyasası, "Yeni Dünya Düzeni"nin içine girmiştir (Ekzen, 2009: 2).

1950-1960 yılları arasında DP, liberal politikaları uygulamaya çalışmış ve serbest piyasa ekonomisine geçişin denemelerini yapmıştır. DP'nin Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarına yönelttiği eleştirilerin başında, devletçi politikalarla yürütülen ekonomik modelin başarısızlıkları gelmiştir. Dolayısıyla, DP, devlet müdahalesinin en aza indiği bir ekonomik yapıyı vaat ederek 1950 genel seçimlerinde oyların %53.3'ünü alarak iktidara gelmiştir (Bilgiç, 1995: 7).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalizm, krizden sağ çıkmayı başarmış ve dönüşüme uğrayarak daha güçlü hale gelmiştir. Savaş yıllarında yaşanan ekonomik durgunluk sonrasında kapitalizm, serbest piyasa ekonomisini ve regülasyon politikalarını da içerisine alarak dünya çapında genişlemeye devam etmiştir.

Türkiye ekonomisini dünya ekonomisine ekleme çabalarının başını çeken ilk hamle, 7 Eylül 1946'da uygulanan devalüasyondur. Dış ticarete korumacılığın gevşetilmesi sürecinin ilk adımı 1946 devalüasyonu ile birlikte, ithalatta miktar kontrollerinin (kotaların) uygulanmasını sınırlayan liberasyon listelerinin

belirlenmesiyle başlamıştır (Boratav, 2015: 102). Uygulanan bu devalüasyonla somutlaşan politikalar, Türkiye'nin ekonomik ve siyasal alanda "Yeni Dünya Düzeni" içerisine eklemleme çabalarının bir göstergesidir.

Dış yardıma ve yabancı sermayeye dayalı ekonomik model, serbest piyasa ekonomisine dayalı politikalarla güçlendirilmiştir. Türkiye, *Truman Doktrini* ve *Marshall Planı* çerçevesinde alınan yardımlarla dışa bağımlı bir ülke haline gelmiştir. Türkiye, 1947'de Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü (OECD) gibi iktisadi kuruluşlara üye olmuştur. 1952 yılında ise, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üyesi ülkeler arasında Türkiye de yerini almıştır. Türkiye bu dönemde, içinde yer aldığı "Batı Sistemi"nin Bretton Woods ile oluşturduğu IMF+Dünya Bankası esaslı iktisat politikaları tercihlerine, NATO ile oluşturduğu askeri blok örgütlenmesine ve değişen tehdit önceliklerine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır (Ekzen, 2009: 2). Bu dönemde izlenen politikalara paralel olarak, ülke içerisinde ABD'yi sevecen bir kardeş ülke göstermeye yönelik, kamuoyunun da rızasını kazanmak amacıyla basın üzerinden yoğun propagandalar yürütülmüştür. Dönemin iktidarı olan DP, dış borçlanma ve dış yardımlar olmadan Türkiye ekonomisinin ilerleyemeyeceğini ileri sürmüştür.

Dışarıdan alınan yardımların büyük bir bölümü tarım ve altyapı sektörlerinde kullanılmıştır. DP, 1950 genel seçimlerine hazırlık yaparken seçim kampanyası olarak köylüye ve çiftçiye çeşitli vaatlerde bulunmuştur. DP, seçim kampanyasından başlayarak, oy çoğunluğunu elinde bulunduran köylü-çiftçi halkın kalkınmasına öncelik veren bir program uygulayacağını ilan (vaat) etmiştir. İktidara gelince de verilen bu sözü yerine getirmek için eyleme geçmiştir (Yenal, 2003: 78).

Bu dönemde çiftçiye verilen desteklerle ve tarımda makineleşme politikalarıyla tarım sektöründe üretimi artırma yoluna gidilmiştir. Dış yardımlarla gelen ekonomik kaynaklar, tarım sektörünün yanı sıra, altyapı sektöründe de kullanılmıştır. Tarımda sulama alanlarının genişletilmesi, barajlar ve kara yolları inşa edilmesi için yapılan yatırımlar arttırılmıştır. Tarımsal kredi, 1949-1955 döneminde önemli bir artış göstermiş ve 1959'da on yıl öncesine göre on katına yükselmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2010: 109).

DP, tarım ve altyapıya yönelik ekonomi politikaları sayesinde, halk tabanının ve köylünün desteğini arkasına alarak on yıl iktidarda kalmayı başarmıştır. Ancak, toprak

reformu yapılmadan tarımda makineleşmeye gidilmesi, zaman içerisinde büyük toprak sahiplerini daha fazla zenginleştirmiş, yoksul ve orta halli köylüyü ise daha fazla yoksullaştırmıştır (Boratav, 1969: 188).

On yıllık iktidar döneminde, tarım ve altyapı sektörlerinde ilerlemeye dönük, kısmen başarılı bir iktisat politikası izleyen DP, dış borçlanmaya dayalı yürütülen iktisat politikalarında makro düzeyde başarısız olmuştur. Devlet, dış borçlarını ödeyemez, dış ticareti yürütemez hale gelmiş ve iflas bayrağını çekerek OECD ülkeleri ile “4 Ağustos Kararları” olarak bilinen, borç erteleme anlaşmasını 1958 yılında imzalamıştır (Yenal, 2003: 83-84). İmzalanan bu anlaşma sonucunda, açık finansman yöntemine son verilmiş ve uygulanan devalüasyonla 1 dolar, 2.80 TL’den 9.00 TL’ye çıkmıştır. Yaşanan bu olumsuzluklar, iki yıl sonra 27 Mayıs 1960 darbesine neden olmuş ve DP iktidarı sona ermiştir.

27 Mayıs 1960 darbesiyle DP iktidarının sona ermesinin ardından, planlı iktisat politikaları izlenerek, ekonomiyi yeniden genişletme çabalarına girişilmiştir. Önceki dönemde yürütülen dışa dönük, dış yardımlara dayalı, tarıma ve altyapıya öncelik veren ekonomi politikalarının yerini; içe dönük, dışa bağımlı, sanayileşmeye ve ithal ikameci modele dayalı ekonomi politikaları almıştır. Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk’e (2010: 111-112) göre, bu dönem, malların dışalım yoluyla temin edilmesi yerine, ithal ikameci sanayileşmenin birinci aşamasının; temel ya da dayanıksız tüketim mallarının yerli üretimi sürecinin tamamlanmasıdır.

Özellikle 1962 yılından itibaren uygulanan planlı ekonomi modeliyle, önceki dönemden farklı iktisat politikaları izlenmiştir. 1960-1970 dönemi, korumacı, iç pazara dönük ve ithal ikameci görüntüsüyle 1930’lu yılların devletçi iktisat politikalarıyla ve 1954-1961 dönemiyle benzerlikler taşımasına karşın, sanayileşmenin içeriği, yatırımların dağılımı ve sektör öncelikleri bakımından tamamen farklı özelliklere sahip olmuştur (Boratav, 2015: 120). Dışarıdan alınan borçların ödenmesinde bir denge oluşturmak için dışalım yoluyla elde edilen malların ithal ikamelerinin üretilmesi yoluna gidilmiştir. Dış ticaret açığının kapatılması ve dışalığa bağımlılığın azaltılması hedeflenmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2010: 149).

Ekonomide planlamaya gidileceği, darbe sonrasında hazırlanan 1961 Anayasası’nda “İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınma plana bağlanır. Kalkınma bu plana göre gerçekleştirilir (1961: m.129)” ifadesiyle belirtilmiştir. 1960 darbesi sonrasında

kurulan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından hazırlanan kalkınma planlarıyla planlı ekonomiye geçilmiştir. Özelleştirmeler rafa kaldırılmış ve Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) çerçevesinde gerçekleştirilecek yatırımlar kalkınma planlarına dahil edilmiştir.

Sonuç olarak, 1950-1970 yılları arasında, ekonomik alanda karma ekonomi modeli uygulanmıştır. 1950 seçimleriyle iktidara gelen DP, tarıma ve altyapıya yönelik, dış borçlanmaya ve dış yardımlara dayalı olarak yürüttüğü ekonomi politikalarıyla Türkiye ekonomisini serbest dünya pazarına ekleme çabası gütmüştür. Ancak, makro düzeyde yürütülen ekonomi politikaları başarısız olmuş ve Türkiye giderek dışa bağımlı bir ülke haline gelmiştir. Bu bağlamda, 1954 sonrasında dış ticarete meydana gelen tıkanmalar ve ekonomik bunalım sonucunda DP iktidarı 27 Mayıs 1960 darbesi ile sona ermiştir. Çünkü, DP başlangıçta vaat ettiği ekonomik gelişmeyi yakalamakta başarısız olmuştur.

1960 darbesi sonrasında, ekonomik alanda yeniden 1930'lu yıllardakine benzer devlet kontrollü ve planlı ekonomi modeline geçilmiştir. Dışa dönük, dış yardımlara dayalı ekonominin yerine, içe dönük ithal ikameci ekonomi modeli uygulanmıştır. 1961-1969 dönemi, büyüme verileri açısından Cumhuriyet döneminin ortalama olarak en yüksek büyüme hızının süreklilik içinde sağlandığı bir dönem olmasına karşın; Türkiye bir kez daha IMF tarafından iktisat politikalarında değişikliğe zorlanmış ve bu dönem 1970 devalüasyonu ile sonlanmıştır (Ekzen, 2009: 64-65).

Korkut Boratav (1989: 9), bu dönemde uygulanan ekonomi politikalarını; özellikle siyasi rejim ile bölüşüm ilişkilerine dönük iktisat politikaları arasındaki bağlantıları “popülizm” kavramı ile tanımlamaktadır. Çünkü, bu dönemdeki ekonomi politikaları; siyasi iktidarı paylaşamayan, bununla birlikte, siyasi karar alma süreçlerini etkileyebilen emekçi sınıfların taleplerini karşılamaya yönelik, onlarla ters düşmemek adına üretilmiş politiklardır. Politikaların popülist olmasından dolayı, gerçekleştirilen ekonomik reformlar çok uzun sürmemiştir.

1.2. Siyasi Alandaki Gelişmeler

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, savaşta fiilen yer almayan bir ülke olarak ortaya çıkan “Yeni Dünya Düzeni” içerisinde kendisine yer edinme çabaları doğrultusunda, Batı’lı ülkelerle yakın ilişkiler kurmaya yönelik bir dış siyaset izlemiştir. Bu doğrultuda, savaşın en kârlı devleti olan ABD ile Türkiye arasında yakın ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. 1950-1970 döneminde, Türkiye iç siyasetinde ise, on yıllık DP iktidarına, 27 Mayıs 1960 askeri darbesine, sosyal refah devleti politikalarına, 1961 Anayasası’nın hazırlık sürecine ve yeni bir anayasa değişikliğine tanıklık edilmiştir.

1950-1970 döneminde Türkiye’de meydana gelen siyasi gelişmelerden ilki; 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde DP’nin 27 yıllık CHP iktidarını devirmesi ve seçimlerden birinci parti olarak çıkmasıdır.⁴ Seçimlerden sonra, DP Genel Başkanı Celal Bayar görevinden istifa etmiş, 22 Mayıs 1950 Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) oturumunda Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Genel başkanlık görevi ise, Adnan Menderes’e verilmiştir (Akşin, 2015: 249). Menderes başkanlığındaki DP hükümeti, 2 Haziran 1950’de yapılan güven oylamasında, 282 milletvekilinin güvenoyunu alarak göreve başlamıştır (Şeyhanlıoğlu, 2011: 197). Böylelikle, Türkiye siyasi hayatında, 1960’a kadar süren DP iktidarı başlamıştır.

Menderes, iktidarını ve partisini garanti altına almak için CHP döneminde oluşan askeri ve bürokratik kadrolarda değişikliğe gitmiştir (Albayrak, 2004: 191). Çünkü, CHP’nin, elindeki devlet gücünü kullanarak iktidarı yeniden devralma olasılığı göz ardı edilmemiştir (Eroğul, 2014: 86). Bir başka deyişle, Yılmaz Bingöl ve Şener Akgün’e (2005: 22) göre, Menderes hükümetinin güvenoyu aldıktan sonraki ilk icraatı, orduda CHP’ye yakınlık duyan üst düzey komutanların ve bürokratların tasfiye edilmesi olmuştur. Menderes, bu hamlelerle ordu üzerinde otorite kurmayı amaçlamıştır. Tüm bu çabalara karşın DP iktidarı, askeriye içerisindeki cuntalaşma eğilimlerine engel olamamış ve 27 Mayıs 1960’da yapılan askeri darbeye DP yönetimine son verilmiştir. 1950’den 1960 yılına kadar, Türkiye DP yönetiminde kalmıştır. Ancak, CHP’nin muhalefeti bu dönemde etkili olmuştur.

⁴ 14 Mayıs 1950 Türkiye Milletvekili Genel Seçimleri sonuçlarına göre; DP %55.2, CHP %39.6, Millet Partisi (MP) %4.6 oy oranına sahiptir https://tr.wikipedia.org/wiki/1950_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 28.12.2015).

Bu dönemde yaşanan bir diğer gelişme; DP iktidara geldikten sonra, 25 Haziran 1950'de Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye saldırmasıyla Kore Savaşı'nın başlamasıdır. Bunun üzerine, ABD'nin girişimiyle toplanan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde, Kuzey Kore'nin barış ortamını bozduğu ve geri çekilmesi gerektiği kararı alınmıştır. Kuzey Kore'nin bu karara uymaması nedeniyle Güvenlik Konseyi, barışın yeniden sağlanması için askeri önlemler alma kararını açıklamıştır (Uçarol, 1995: 727). Bu gelişmeler doğrultusunda DP hükümeti, 25 Temmuz 1950'de Güney Kore'ye yardım amacıyla, 4.500 askerden oluşan Türk Tugayı'nı Güney Kore'ye gönderme kararı almıştır (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1950: 1). Çünkü, DP hükümeti için Kore Savaşı, NATO'ya giriş bileti olarak görülmüştür.

Kore Savaşı'nda yüzlerce asker, şehit ya da gazi olmuştur. Ancak, DP hükümeti, ödediği bu “kan bedeli” sayesinde Türkiye'yi NATO üyesi ülkeler arasına sokmayı başarmıştır (Eroğul, 2014: 105). 18 Şubat 1952'de, Türkiye resmen NATO üyesi olmuştur. Bu gelişmeden sonra Türkiye, Ortadoğu ve Balkanlar'da daha aktif bir dış siyaset izleyerek; 1953'te Balkan Paketi'ne, 1955'te de Bağdat Paketi'ne üye olmuştur (Uçarol, 1995: 731). DP döneminde, İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği kutuplaşma ortamında, Türkiye'nin bölgesel güvenliğini sağlamak ve Sovyetler Birliği tehdidine karşı savunma mekanizmalarını güçlendirmek doğrultusunda bir dış politika izlenmiştir. Eşdeyişle, Türkiye, “Yeni Dünya Düzeni” içerisinde “Batı Bloku” ülkeleri arasında yer almıştır.

NATO üyeliği ile gerçekleşen dış siyasetteki başarı, iç siyasette de DP'ye bir başarı kazandırmıştır. 1954'te yapılan genel seçimlerde, DP %58.4 oy oranıyla meclise tekrar birinci parti olarak girmiştir (Albayrak, 2004: 259).⁵ Ancak, 1954'te başlayan Kıbrıs sorunu ve 1955'te yaşanan 6-7 Eylül olayları DP için iyi olmamıştır.⁶ Kıbrıs sorunu beş yıl sonra, 13 ve 19 Şubat 1959'da imzalanan Zürih ve Londra antlaşmalarıyla çözülebilmıştır (Akşin, 2015: 253).

⁵ 2 Mayıs 1954 Türkiye Milletvekili Genel Seçimleri sonuçlarına göre; DP %58.4, CHP %35.1 ve Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) %5.3 oy oranına ulaşmıştır https://tr.wikipedia.org/wiki/1954_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 28.12.2015).

⁶ 6 Eylül 1955'te, İstanbul'da çıkan İstanbul Ekspres Gazetesi'nde, Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığı yönünde bir haber yayımlanmıştır. Bunun üzerine, 6 Eylül akşamı, İstanbul'daki Rumlara ait binlerce ev ve iş yerine, kilise ve mezarlıklara saldırılar gerçekleşmiştir. Olaylar, gece yarısı ordu birlikleri tarafından güçlükle bastırılabilmiştir (Akşin, 2015: 252).

1957 yılında yapılan genel seçimlerde, DP'nin oyları azalmıştır.⁷ 1958'de başlayan ekonomik bunalım sonrasında, DP hükümeti "4 Ağustos Kararları" olarak tarihe geçen bir dizi önlem almıştır (Eroğul, 2014: 209). Aynı yıl, komşu ülke Irak'ta yapılan Cumhuriyet Devrimi tüm Ortadoğu'yu ve Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir. Yaşanan bu olumsuz gelişmeler doğrultusunda Türkiye'nin iç politikası da karışmıştır. DP, başlangıçta vaat ettiği özgür ve demokratik ortamı tamamen terk ederek, otoriteryan bir tavırla muhalefet ve halk üzerinde baskı kurmaya başlamıştır. İktisadi ve sosyal bunalımla baş edemeyen ve muhalefet karşısında çaresiz kalan DP, hukuku ve demokrasiyi çiğneyen eylemlere girişmiştir (Tanör, 2013: 7).

Siyasetteki ve ekonomideki olumsuz gelişmeler, DP hükümetinin keyfi, otoriter ve anti-demokratik tutumları 27 Mayıs 1960 darbesini hazırlayan nedenlerdir. Böyle bir ortamda oluşan 27 Mayıs, gerçekleşme biçimi bakımından anti-demokratik; özünde taşıdığı fikirler ve arkasındaki birikimin niteliği bakımından ise demokratik bir yönelimi temsil etmektedir (Tanör, 2013: 9). Bu yüzden, 27 Mayıs'ı sadece askeri bir darbe olarak değerlendirmek doğru değildir. 27 Mayıs, DP'nin otoriter demokrasi anlayışına, istikrarsız ekonomi politikalarına ve baskıcı devlet uygulamalarına karşı halk tabanından gelen sivil muhalefetin bir sonucudur.

27 Mayıs'tan sonra Türkiye'de daha özgürlükçü bir ortam oluşmuş ve sosyal refah devleti anlayışı sürdürülmüştür. Darbeden sonra, geçici yönetim (Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi), getirdiği siyasi ve toplumsal ortamı kalıcı kılmak için 1961 Anayasası'nın hazırlık çalışmalarına başlamıştır. Toplumun neredeyse her kesiminden üyelerin yer aldığı Temsilciler Meclisi, 6 Ocak 1961'de Ankara'da toplanmış ve bir anayasa tasarısı hazırlamıştır.⁸ Temsilciler Meclisi tarafından hazırlanan ve son şeklini 4 Nisan 1961'de alan anayasa tasarısı, 9 Ocak 1961'de yapılan anayasa referandumunda %61.7 "Evet" oyu almış ve 20 Temmuz 1961'de Resmi Gazete'de (RG) yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Yılmaz, 2015: 138).

⁷ 27 Ekim 1957 Türkiye Milletvekili Genel Seçimleri sonuçlarına göre; DP %48.6, CHP %41.4, CMP %6.5 ve Hürriyet Partisi (HP) %3.5 oy oranına sahiptir https://tr.wikipedia.org/wiki/1957_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 28.12.2015).

⁸Temsilciler Meclisi'nde yer alan üyelerin dağılımı şöyle olmuştur: Devlet başkanı tarafından seçilen 10 üye, Milli Birlik Komitesi tarafından seçilen 18 üye, Bakanlar Kurulu üyeleri, 75 il temsilcisi, 74 siyasi parti temsilcisi, barolardan 6 temsilci, 12 basın temsilcisi, 2 Muhabirler Birliği temsilcisi, 6 esnaf teşekkülleri temsilcisi, 1 gençlik temsilcisi, 6 işçi sendikası temsilcisi, 6 tarım teşekkülleri temsilcisi, 12 üniversite teşekkülleri temsilcisi, 12 yargı organı temsilcisi (Yılmaz, 2015: 137-138).

1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra, 15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimlerden CHP birinci parti olarak çıkmıştır.⁹ CHP'nin aldığı oy oranı tek başına iktidar olmaya yetmediği için, ikinci parti Adalet Partisi (AP) ve CHP'den oluşan bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, İsmet İnönü'yü koalisyonu kurmak üzere başbakan olarak atamıştır. Bu durum askeri bir darbenin gerçekleşmesini kısa süreliğine de olsa ertelemiştir (Özdemir, 2000: 244). Ancak, bazı subaylar, DP'nin bir uzantısı olarak gördükleri AP'nin bu başarısından memnun olmamışlar ve Albay Talat Aydemir öncülüğünde 22 Şubat 1962'de ve 21 Mayıs 1963'te iki darbe girişiminde bulunmuşlardır. Dönemin başbakanı İnönü, iki darbe girişimini de bastırmıştır (Akşin, 2015: 266).

1965'te yapılan milletvekili genel seçimlerinde ise, AP iktidara gelmiş ve Türkiye siyasetinde Süleyman Demirel'li yıllar başlamıştır.¹⁰ DP'nin çizgisinde giden AP, merkez sağ çizgisini koruyan bir parti olmuştur. CHP'de ise, seçimlerde alınan yenilginin de etkisiyle parti içi hesaplaşmalar gündeme gelmiş ve Bülent Ecevit öncülüğünde yeni bir kimlik arayışı içerisine girilerek "Ortanın Solu" hareketi başlatılmıştır (Özdemir, 2000: 255).

Demirel başkanlığındaki AP hükümeti, TBMM'den güvenoyu alarak göreve başlamıştır. Demirel, ılımlı bir siyaset anlayışı izlemiş ve ordu ile çatışmaktan her zaman kaçınmıştır. Bu durum, önceki dönemdeki istikrarsız ortama son vermiştir. 1966'da Cevdet Sunay'ın İnönü'nün de desteğiyle Cumhurbaşkanı seçilmesi, AP ve ordu arasındaki stratejik ilişkilerin bir göstergesi olmuştur (Demirel, 2004: 47). AP ve ordu arasındaki stratejik ilişkilere dayalı bu istikrar ortamında Türkiye, 1969'a kadar ekonomi politik ve toplumsal açıdan rahat bir dönem geçirmiştir.

Ancak, 1960'ların sonlarına doğru ekonomik alanda yaşanan olumsuz gelişmeleri siyaset alanındaki olumsuzluklar izlemiştir. AP içerisinde parti içi muhalefet, Demirel'e karşı ideolojik bir biçim almıştır. Muhalifler, Demirel'i sola kaymakla, çıkar gruplarının avucuna düşmekle ve onların talimatlarıyla iş görmekte

⁹ 15 Ekim 1961 Türkiye Milletvekili Genel Seçimleri sonuçlarına göre; CHP %36.7, AP %34.8, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) %13.9 ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) % 13.7 oy oranına sahiptir https://tr.wikipedia.org/wiki/1961_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 02.01.2016).

¹⁰ 10 Ekim 1965 Türkiye Milletvekili Genel Seçimleri sonuçlarına göre; AP %52.8, CHP %28.7 ve Millet Partisi (MP) %6.2 oy oranına sahiptir https://tr.wikipedia.org/wiki/1965_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 02.01.2016).

suçlamışlardır (Ahmad, 1994: 285). Bununla birlikte, ülke içerisinde sol hareketlerin yükselmesi, Avrupa'da başlayan kitlesel öğrenci hareketlerinin Türkiye'ye sıçraması ve işçi eylemlerinin yaşanması AP'ni ve Demirel'i zora sokmuştur.

1968 Haziran'ında, gençler, Türkiye'nin büyük şehirlerinde akademik talepler doğrultusunda boykot ve işgal hareketlerine girişmişlerdir (Aydınoglu, 2008: 249). Bu koşullar altında gerçekleşen 1969 seçimlerinde AP, birinci parti olarak çıkmayı başarmasına karşın; ciddi bir oy kaybı yaşamıştır.¹¹ Seçimlerden bir yıl sonra, 13 Şubat 1967'de kurulan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na (DİSK) mensup işçiler, 15-16 Haziran 1970'te, İstanbul ve Kocaeli'de işçi eylemleri gerçekleştirmişlerdir (Özdemir, 2000: 259-260). Tüm bu olumsuzluklar sonucunda, hassas olan siyasi dengeler bozulmuş ve askeri darbenin ayak sesleri duyulmaya başlamıştır.

1.3. Basın Alanındaki Gelişmeler

1950-1970 dönemindeki basın alanındaki gelişmeleri doğru değerlendirebilmek için öncelikle basın-iktidar ilişkilerini iyi analiz etmek gerekir. Bu doğrultuda, dönemin başlangıcından 1960 yılına kadar süren DP dönemindeki basın-iktidar ilişkilerine değinmek yerinde olacaktır.

DP, basının büyük ümitler bağladığı bir parti olmuş ve dönemin basını, DP iktidara geldikten sonra tüm sorunlarının çözüleceği kanısını taşımıştır (Topuz, 2003: 192). Basının bu yöndeki beklentileri, DP iktidarının ilk yıllarında karşılık bulmuştur. DP, iktidara geldikten sonra basın üzerindeki denetimi kaldırmak ve daha özgür bir basın kanunu çıkartmak için çabalamıştır. 15 Temmuz 1950'de, TBMM'de kabul edilen ve 24 Temmuz 1950'de RG'de yayımlanarak yürürlüğe giren Basın Kanunu, Türkiye basını için bir devrim niteliğindedir. Kanun'da, cevap hakkı yeniden düzenlenmiş, gazete ve dergi çıkartmak için hükümetten izin alma zorunluluğu kaldırılmıştır (RG, 24 Temmuz 1950/7564). DP hükümeti, geçmişteki muhalefet yıllarında kendisini destekleyen ve çok partili siyasi hayata olumlu bakan basına bir ödül vermiştir.

Bununla birlikte, 13.06.1952'de, gazetecilerin sosyal haklarını düzenleyen yeni bir kanun daha çıkarılmış, gazetecilere sendika kurma hakkı, sosyal güvence hakkı vb.

¹¹ 12 Ekim 1969 Türkiye Milletvekili Genel Seçimleri sonuçlarına göre; AP %46.5, CHP %27.3 ve Güven Partisi (GP) %6.5 oy oranına sahiptir https://tr.wikipedia.org/wiki/1969_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 02.01.2016).

haklar tanınmıştır (Demirel, 2011: 201; RG, 20 Haziran 1952/8140). Kanun, 20.06.1952'de RG'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda, DP ile basın arasındaki ilişkiler iktidarın ilk yıllarında olumlu yönde seyretmiştir. Gazeteciler, köşelerinde DP'ye övgüler yağdırmıştır. Örneğin, Vatan Gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman, bu dönemi “Basının Altın Devri” olarak tanımlamıştır (Topuz, 2003: 193). Başbakan Menderes, dönemin basın temsilcileriyle biraraya gelerek işbirliği toplantıları düzenlemiştir.

Ancak, DP ile basın arasındaki sıcak ilişkiler çok uzun sürmemiştir. Çünkü, DP iktidara geldikten kısa bir süre sonra, “özgür” basın yerine iktidarın denetimi altında bir basın yaratmak için tüm olanaklar kullanılmıştır (Korkmaz, 2001: 201). DP'nin basın özgürlüğünden anladığı; basının, serbest seçimlerle gelen hükümete destek olması, hükümetin yaptıklarını halka anlatması, iktidarı eleştirirken ölçülü davranması ve muhalefeti de eleştirmesi olmuştur (Demirel, 2011: 201). Zaman içerisinde, basının hükümetin olumsuzluklarını kamuoyuna aktarması ve onun eksikliklerini eleştirmesi, DP'nin basına yönelik tavrını değiştirmiştir.

DP'nin basına yönelik baskıları ve yasakları 1954'ten itibaren artmaya başlamıştır. 17 Mart 1954'te RG'de yayımlanan ve yürürlüğe giren “Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun(RG, 17 Mart 1954/8669)”, yasakların ve baskıların tekrar başladığının belgesi olmuştur. Bu kanun yürürlüğe girdikten sonra dönemin birçok gazetecisi tutuklanmış, yargılanmış ve mahkûm edilmiştir. İktidarı eleştiren muhalif gazeteler kapatılmış ya da geçici süreyle yayın yasaklarına maruz kalmışlardır. Örneğin, *İstanbul Ekspres* gazetesinde yayımlanan bir haber nedeniyle 6-7 Eylül olaylarının yaşanmasından basın sorumlu tutulmuştur. Olaylardan sonra bazı gazetelere geçici yayım yasakları getirilmiş (*Hürriyet* ve *Tercüman*), bazıları da kapatılmıştır (*Ulus*, *Hergün*, *Medeniyet*, *Dünya*, *Zafer* ve *İstanbul*).

Ayrıca, 1957'de kâğıt ithalatının tek elden yapılması hakkında bir kararname çıkartılmasıyla basının ekonomik açıdan iktidara bağımlı hale getirilmesi amaçlanmıştır. DP ile basın arasındaki ilişkiler, sıcak ve dostane biçimde bir arada olmaktan şiddetli

geçimsizliğe doğru gelişmiş; DP'nin 1960'ta denemeye çalıştığı Tahkikat Komisyonu, baskı ve sindirme çabalarının son başarısız örneği olmuştur¹² (Alemdar, 2001: 206).

1960'lı yıllarda ise, basın 27 Mayıs darbesi ile rahat bir nefes almıştır. DP tarafından baskı ve denetim altına alınmaya çalışılan basın, Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) sorunları çözüme kavuşturmasıyla korku ve baskıdan kurtulmuştur (Topuz, 2003: 228). MBK, DP döneminde basını denetim altına almaya yönelik çıkartılmış kanunları yürürlükten kaldırmıştır. Örneğin, DP döneminde gazetecilerin elinden alınan ispat hakkı tekrar geri verilmiştir. Böylece, ifade ve basın özgürlüğüne yönelik iyileştirmeler yapılmıştır.

Resmi Gazete'de yayımlanan 195 sayılı kanunla (RG, 9 Ocak 1961/10702) Basın İlan Kurumu kurulmuştur. Ertesi gün, RG'de yayımlanan 212 sayılı kanunda (RG, 10 Ocak 1961/10703) ise, gazetecilere kıdem hakkı, ölüm tazminatı ve kıdem tazminatı gibi haklar tanınmıştır. “Fikir İşçileri Kanunu” olarak da bilinen bu kanunun yürürlüğe girdiği tarih, “Çalışan Gazeteciler Günü” olarak kabul edilmiştir. Ancak, bu durumdan rahatsız olan gazete patronları (Akşam, Cumhuriyet, Dünya, Hürriyet, Milliyet, Tercüman, Vatan, Yeni İstanbul ve Yeni Sabah), kanunun yayımlandığı gün bir bildiri yayımlayarak, üç gün gazete çıkartmayacaklarını ilan etmişlerdir (Topuz, 2003: 231).

Bu dönemde, basın ve ifade özgürlüğü bağlamında atılmış en büyük adım, 1961 Anayasası'na basın ve ifade özgürlüğünü güvence altına alan maddelerin konulmasıdır. Eşdeyişle, geçmiş dönemlerde yaşanan baskı ve yasaklar göz önünde tutularak basın ve ifade özgürlüğünün geleceği güvence altına alınmak istenmiştir. Ancak, bu durum çok fazla sürmemiştir. İfade ve basın özgürlüğüne ilişkin 1961 Anayasası'ndaki iyileştirmelere karşın; yasaklar ve sınırlamalar devam etmiştir. 7 Mart 1962'de, “Anayasa Nizamını, Milli Güvenlik ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkında Kanun” (RG, 7 Mart 1962/11053) adıyla yürürlüğe giren 38 sayılı kanunla basın ve ifade özgürlüğüne yönelik yasaklar tekrar başlamıştır.

Öte yandan, 1965'te tek başına iktidara gelen AP, iktidar gücünü kullanarak basın ve ifade özgürlüğünü sınırlayan bir kanun tasarısı hazırlamıştır. Ancak, muhalefet

¹² DP Meclis Grubu, 12 Nisan 1960'ta olağanüstü bir toplantı yapmış ve CHP hakkında meclis tahkikatı açılmasına karar verilmiştir (Eroğul, 2014: 229). Soruşturmada, DP iktidarına yönelik muhalif basının tutumu da yer almıştır. Komisyon yasaklarına uymayan gazete ve dergilerin basımı ve dağıtımını yasaklanmış, bazı gazeteler kapatılmıştır.

ve muhalif basın, ifade ve basın özgürlüğüne yönelik bir darbe niteliğindeki bu tasarıya karşı çıkmışlardır. Bunun üzerine, AP tasarımı Meclis Genel Kurulu'na getirmekten vazgeçmiştir (Topuz, 2003: 237).

Özetle, bu dönemde basın üzerinde her zaman bir baskı kurulmaya çalışılmıştır. 1950 yılında iktidara gelen DP, eleştirmeyen ve iktidarı destekleyen bir basın yaratmaya çalışmıştır. Aynı eğilimleri DP'nin mirasçısı olarak görülen AP de göstermiştir. Basın, her iki dönemde de baskı ve denetim altına alınmaya çalışılmıştır.

2. Neo- Liberal Politikalar (1970-1990)

Türkiye'de özellikle 1980'li yıllarla birlikte, neo-liberal politikalar uygulanmış ve istikrarlı bir büyüme hedeflenmiştir. Ekonomik alanda sanayileşmeye öncelik verilmiş ve dışsatımı arttırma yoluna gidilmiştir. Bu dönemde, tarım sermayesine karşı sanayi sermayesinin üstünlüğü söz konusu olmuştur. Kentleşme, ekonomik büyümenin bir göstergesi olarak kabul edilmiş ve toplumsal gelişme sanayileşmeye dayandırılmıştır.

Ayrıca, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbeleri bu dönemde gerçekleşmiş, darbeler sonrasında ekonomi politik ve toplumsal alanda köklü dönüşümler yaşanmıştır. Gerçekleşen darbeler, sanayi burjuvazisinin tarım burjuvazisine karşı üstünlük mücadelesine katkı sağlamıştır. Özellikle 1971 darbesi, sermaye gücünü elinde bulunduran tarım burjuvazisine karşı sanayi burjuvazisinin üstünlüğü için gerçekleştirilmiştir (Akalın, 2002: 48). Türkiye'de 1980 darbesinin ise, 1970'li yıllarda artan işçi sınıfı hareketlerine ve bu hareketlerin başarısına karşı sanayi burjuvazisini korumaya yönelik bir amacının olduğu da göz ardı edilmemelidir.

1980 darbesinden sonra, darbenin ürünü olan 1982 Anayasası bu dönemde hazırlanmış ve 1961 Anayasası'na göre çok daha ağır hükümlere yer verilmiştir. Bu dönemde, dünyadaki kriz ortamından çok fazla etkilenen Türkiye'de, kapitalizm yeniden yapılanma sürecine girmiş ve neo-liberal politikalar uygulamaya konulmuştur. 1970'li yıllarda, dünya piyasalarındaki krizler Türkiye'yi de olumsuz etkilemiştir. 1973'teki petrol krizi, enerji ihtiyacının büyük bir bölümünü ithalat yoluyla karşılayan Türkiye için zor yılların habercisi olmuştur. Ekonomik alandaki olumsuzlukların yanı sıra, siyasi alanda da istikrarlı bir politika izlenememiştir.

2.1. Ekonomi Alanındaki Gelişmeler

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında uygulanan ekonomi politikaları, 1970 devalüasyonuna karşın bir süre daha devam etmiştir. 1960'lı yıllarda izlenen içe dönük, dışa bağımlı ekonomi politikaları 1977 yılına kadar sürdürülmüştür. Boratav'a (1989: 10) göre, 1962 yılında başlayan ve emekçi sınıfların taleplerine yönelik popülist politikaların uygulandığı dönem 1977 yılında sona ermiştir. Çünkü, 1977 yılında patlak veren ekonomik bunalım, emekçi sınıfların taleplerine dönük popülist ekonomi politikalarının sürdürülmesini olanaksızlaştırmıştır.

1960-1970 döneminde etkin olan tarım ve sanayi sektörlerinin dengeli büyümesi ilkesi 1970'lerde terk edilmiş ve sanayi sektörünün ekonomide "sürükleyici" sektör olması öngörülmüştür (Kepenek ve Yentürk, 2010: 151). Bu doğrultuda, 1969 yılında iktidara gelen AP hükümeti, sanayileşmede ithalatı azaltmak amacıyla ithal ikamesi yöntemine başvurmuştur. AP'nin sanayileşmeye dönük ekonomi politikaları sonucunda, tarım burjuvazisinin yerini sanayi burjuvazisi almıştır.

1970'li yıllarda, sürekli olarak işçi kesiminin reel ücretlerinde artış yoluna gidilmesi ve tarımsal desteklerin kısmi de olsa sürdürülmesi ekonomide tıkanıklığa neden olmuştur. Tıkanıklığa karşın, dönemin siyasileri popülist politikaları sürdürmekte ısrar etmişlerdir. Popülist ekonomi politikaları çerçevesinde, dış yardımlarla desteklenen ithal ikameci modele dayalı üretim egemen sınıfları, reel ücret artışları emekçi sınıfları, tarıma yönelik destekler ise köylüyü memnun etmiştir.

Ancak, Türkiye ekonomisi bu süreç içerisinde daha da kötüye giderek, 1950'lerin ikinci yarısında olduğu gibi iflasa doğru sürüklenmeye başlamıştır (Yenal, 2003: 94). Dış çevrelerin IMF aracılığıyla devalüasyon ve dış ticaret rejiminin liberalleşmesi yönündeki baskıları sonucunda, 10 Ağustos 1970'te devalüasyon kararı alınmış ve dolar, 9 TL'den 15 TL'ye çıkartılmıştır (Boratav, 2015: 130).

Kaldı ki, tüm dünya ekonomisini etkisi altına alan 1973 petrol krizi ve 1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı, Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Enerji ihtiyacının büyük bir bölümünü ithalat yoluyla sağlayan bir ülke olarak Türkiye, petrol krizinden en çok etkilenen ülkeler arasına girmiştir. Yaşanan tüm bu olumsuzluklara ve petrol krizine karşın; 1977 yılına kadar popülist ekonomi politikaları dış açığın zorlanması pahasına sürdürülmüştür (Boratav, 1989: 21).

Siyasi iktidar ile toplumun çıkar ilişkilerini uyum içerisinde tutmayı başaran popülist ekonomi politikaları, 1977 yılına kadar ayakta kalmayı başarmıştır. Ancak, 1979 petrol krizinden sonra, kapitalizm büyük bir dönüşüm geçirmiş ve devletin müdahalesinin en aza indiği, serbest piyasa koşullarının egemen olduğu yeni bir yapıya bürünmüştür. Bu nedenle, 1973 petrol krizine direnen popülist politikalar, 1979 petrol krizi karşısında aynı direnci gösterememiş ve çökmüştür. Ekonomik bunalımın yoğunlaşması ve önlemlerin yetersiz kalması üzerine Türkiye ekonomisi, 24 Ocak 1980’de dönemin hükümeti tarafından alınan kararlar sonucunda yeni bir dönüşüm geçirmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2010: 199). Kepenek’e (2010: 79) göre, 12 Eylül 1980 darbesinin, ekonomik alanda 24 Ocak 1980’de yürürlüğe konulan IMF tasarımı istikrar programı ile başladığı söylenebilir.

“24 Ocak Kararları” olarak tarihe geçen “dengeleme” programı kapsamında yeni bir devalüasyona gidilmiş; TL, dolar karşısında %32.7 oranında değer kaybetmiştir. Birkaç yıl sonra da serbest kur sistemine geçilmiştir. Dış ticaret serbestleştirilmiş, yabancı sermaye teşvik edilmiş ve ithalat kademeli olarak liberalize edilmiştir. Darbe yönetimi tarafından bir istikrar paketi olarak tanımlanan ve IMF gözetiminde hazırlanan “24 Ocak Kararları” uzun yıllar ekonomik alanda uygulanmıştır. Ancak, Boratav’a (1989: 25-26) göre, bir istikrar paketi olarak 24 Ocak modeli, bir başarısızlık örneği olarak Türkiye iktisat tarihine geçmiştir. Çünkü, bu kararlar doğrultusunda izlenen ekonomi politikaları göreceli olmuştur. Enflasyon yükselmiş, dış borçlanma artmış ve Türkiye daha fazla dışa bağımlı hale gelmiştir.

Nazif Ekzen’e (2009: 97) göre, 1980’li yıllarda neo-liberal iktisat politikalarına uyum çerçevesinde Keynesyen politikalar hızla terk edilmiş ve piyasa güçlerine sonsuz inanç anlayışı hâkim kılınmaya çalışılmıştır. Üç yıl uygulanacağı söylenen dış destekli uyum programı, ilerleyen yıllarda imzalanan stand-by¹³ anlaşmaları ile daha da uzatılmış, 1989 yılına kadar sürdürülmüştür. Böylece, Türkiye ekonomisinde dışa dönük büyüme stratejileri yeniden gündeme gelmiştir.

12 Eylül darbesinden sonra, yasakların, toplumsal çatışma ortamının ve istikrarsız günlerin aşılması uzun zaman almıştır. Darbe yönetimi ise, bu durumlardan istifade ederek 1982 Anayasası’yla çizdiği ekonomik, siyasi ve toplumsal çerçeveyi

¹³Stand-by anlaşması: IMF üyesi ülkelerin kısa süreli ödemelerde karşılaştıkları sorunlarının giderilmesi için IMF ile kredi borcu olan ülkeler arasında imzalanan bir anlaşmadır (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2013: 4).

kalıcı kılmayı başarmıştır. 24 Ocak Kararları da bu çerçevenin içerisinde yer almaktadır (Kepenek, 2010: 79). Bu doğrultuda, 12 Eylül darbesinin sadece siyasi ve toplumsal yaşamdaki “olumsuzlukların” bir sonucu olarak gerçekleşmediğini; IMF ve Dünya Bankası’nın 24 Ocak Kararları’nı uygulamasında yardımcı bir müdahale olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. 1982 Anayasası’nda, işçi sınıfının toplu işsizleşmesi ve grev hakkının elinden alınması bu yardıma birer örnektir. Karma ekonomiden neo-liberal ekonomi politikalarına geçiş, 24 Ocak Kararları ve bu kararlara sahip çıkan darbe yönetiminin çabaları doğrultusunda olmuştur.

24 Ocak Kararları sonrası, petrol fiyatlarıyla birlikte kapitalist ülkelerden ithal edilen sanayi ürünleri fiyatlarının da yükselmesi, dışa bağımlı sanayi süreci içindeki Türkiye’de önemli dış ödeme güçlükleri yaratmıştır (Başkaya, 2004: 157). 1980’den sonra enflasyon hızlanmış, ekonomik büyüme yavaşlamış, yerli sermayenin emek sömürsü artmış ve reel ücretler düşürülmüştür. Böylece 24 Ocak programı, ana çizgisiyle 1989 yılına kadar iktisat politikalarında etkin olmuş ve zaman içerisinde yeni öğelerin eklenmesiyle daha da zenginleşmiştir (Boratav, 2015: 150).

24 Ocak Kararları’yla Türkiye geçmişte olduğu gibi, bir kez daha merkez ülkeler tarafından kendisine dayatılan iktisat politikalarına uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Kaldı ki, 24 Ocak Kararları, dönemin hükümeti tarafından açıklanmasına karşın; 12 Eylül rejimi tarafından uygulamaya konularak 1989 yılına kadar kalıcı kılınmıştır (Ekzen, 2009: 114).

Bununla birlikte, 1980’li yılların ikinci yarısında, Türkiye ekonomisi yeniden bütçe açıklarıyla, mali yönetim güçlükleriyle ve yüksek enflasyon rakamlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Oktay Yenal’a (2003: 96-97) göre, dünyadaki örnekleri arasında büyük beğeni kazanan 1980 dengeleme siyasetinin mimarı ve uygulayıcısı Turgut Özal, 1950’li yılların Menderes’i gibi, hem olumlulukları hem de olumsuzluklarıyla Cumhuriyet iktisat tarihine damgasını vurmuştur. DP dönemindeki açık bütçe siyaseti ve disiplinsiz kamu yönetimi anlayışı Özal döneminde de sürdürülmüştür.

1970-1990 döneminde iktisadi alanda uygulanan neo-liberal politikalar, Türkiye ekonomisini dünya ekonomisine ekleme çabaları doğrultusunda yürütülmüştür. 1970 devalüasyonu ile başlayan bu dönemde, 1980’li yıllara kadar popülist ekonomi politikaları uygulanmaya devam edilmiştir. Ancak, 1978 krizinden sonra işlevselliğini kaybeden popülist politikalar çökmüştür. İstikrarsız siyaset ve olumsuz ekonomik

koşullar gerekçe gösterilerek 12 Eylül 1980 darbesi yapılmış ve iktisadi alanda 24 Ocak Kararları devreye sokulmuştur. Türkiye ekonomisi, 24 Ocak Kararları ile yeni bir dönüşüm geçirmiştir.

1970'li yılların sonlarına doğru, sermaye gücünün talepleri doğrultusunda şekillenen 24 Ocak Kararları askeri yönetimin öncülüğünde devreye sokulmuş; işgücü piyasası, emek gücü ve sendikal faaliyetler yasal düzenlemelerle kontrol altına alınmıştır. Askeri darbenin ve darbeyi hazırlayan koşulların ürünü olan 1982 Anayasası, söz konusu yasal düzenlemelerin ana metnini oluşturmuştur. 1980'li yıllar, örgütlü işçi sınıfına yönelik emek sömürsünün gerçekleştiği, fiyat kontrollerinin tamamen kaldırıldığı ve reel ücretlerin düşürüldüğü yıllar olmuştur.

2.2. Siyasi Alandaki Gelişmeler

1970-1990 yılları arasında Türkiye'de, neo-liberal politikalar ekonomik alanda olduğu gibi siyaset alanında da etkin olmuştur. Sosyal refah devleti anlayışı terk edilmiştir. Dönemin başlangıcında 12 Mart 1971 ve ortasında 12 Eylül 1980 askeri darbeleri gerçekleştirilmiştir. 1980 darbesinin ve darbeyi hazırlayan koşulların ürünü olan 1982 Anayasası, bu dönemde hazırlanmış ve yürürlüğe girmiştir. Türkiye'de, bu dönemde dört (1973, 1977, 1983 ve 1987) milletvekili genel seçimi yapılmıştır.

Türkiye, 1970'li yıllara ekonomik bunalımla, siyasi ve toplumsal çatışmalarla girmiştir. 1970 devalüasyonunun getirdiği ekonomik bunalımın yaşanması, öğrenci ve işçi hareketleri gibi toplumsal olayların patlak vermesi ve AP'nin bu gelişmeler karşısında sert tavırlar takınması sonucunda 12 Mart 1971 darbesi gerçekleşmiştir. Yüksek komuta kademesindeki subaylar, AP hükümetini ve parlamentoyu toplumu anarşizme, kardeş kavgasına ve ekonomik huzursuzluğa itmekle suçlamış ve talepleri yerine getirilmezse ordunun yönetime el koyacağını belirtmişlerdir. Bu yüzden, AP hükümeti, "Müdahaleyi anayasa ve hukuk ilkeleriyle bağdaştırmak mümkün değildir" diyerek istifa etmiştir (Demirel, 2004: 62).

Feroz Ahmad'a (1994: 336) göre, aydınlar, liberal basın ve toplum; 12 Mart muhtırasını 1961 Anayasası'nın uygulanmasına dönük, Demirel karşıtı radikal-reformist bir uyarı olarak görmüştür ve ordunun kontrolü ele geçirdiğini kimse fark edememiştir. Toplum, ordunun ülkedeki çatışma ortamına son vereceğine, 1961 Anayasası reformlarının uygulamaya konulacağına ve demokratik bir ortam doğacağına inanmıştır.

Ancak, 12 Mart'ı hazırlayanlar darbe sonrasının planını da yapmış, darbe sonrasının bakanlar kurulu listesini bile oluşturmuşlardır (Özçelik, 2006: 157). “12 Mart Rejimi” olarak adlandırılan bu dönem, 12 Mart 1971’de Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının AP hükümetine verdiği muhtıra ile başlamış; Nisan 1973’te, Orgeneral Ömer Faruk Gürler’in cumhurbaşkanlığı seçiminde darbecileri saf dışı bırakmasıyla sona ermiştir (Özdemir, 2000: 260).

Bu dönemde yaşanan diğer bir gelişme, CHP’de İnönü döneminin sona ermesi ve 14 Mayıs 1972’de Bülent Ecevit’in genel başkan seçilmesidir. CHP, 14 Ekim 1973 seçimlerine Ecevit başkanlığında girmiştir. CHP seçimlerden %33.3 oy oranıyla birinci parti olarak çıkmış; AP ise, %29.8 oy oranıyla ikinci parti olmuştur.¹⁴ CHP’nin oyları tek başına iktidar olmaya yetmediği için Türkiye, o güne kadarki tarihinin en uzun hükümet krizini yaşamıştır: 24 Ocak 1974’e kadar bir koalisyon hükümeti kurulamamıştır (Ahmad, 1994: 380). Uzun süren hükümet krizinin ardından, CHP-Milli Selamet Partisi (MSP) koalisyon hükümeti kurulmuştur.

1973 seçimlerinden sonra, Kıbrıs sorunu yeniden Türkiye’nin gündemine oturmuştur. 15 Temmuz 1974’te, Milli Muhafızların Cumhurbaşkanı Makarios’un darbe ile devrilmesinin ardından, Kıbrıs’taki Rumların oradaki Türklere yönelik saldırıları Kıbrıs sorununu yeniden alevlendirmiştir. Bunun üzerine, CHP-MSP koalisyon hükümeti, Lozan ve Zürih antlaşmaları doğrultusunda İngiltere ile birlikte haklarını kullanmak istemiştir. Ancak, İngiltere-Türkiye ortak harekâtı İngiltere Başbakanı Harold Wilson tarafından reddedilince; Türkiye, ilki 20-22 Temmuz 1974 ve ikincisi 14-16 Ağustos 1974’te olmak üzere Kıbrıs’ın kuzeyine havadan ve denizden iki askeri harekât düzenlemiştir (Özdemir, 2000: 272). Adanın bugünkü statüsü, bu harekâtlar sonucunda kesinlik kazanmıştır. Bu dönemde seçim sürecinde olan ABD ise, Rum lobisinin etkisiyle 5 Şubat 1975’te, Türkiye’ye yaklaşık dört yıl sürecek bir ambargo uygulama kararı almıştır. Karara göre, Türkiye’ye sağlanan her türlü yardım ve parası ödenmiş askeri malzemeler de dahil, savunma araçlarının teslimi yasaklanmıştır (Özçelik, 2006: 161). Ayrıca, Ermenilerin kurduğu ASALA terör örgütü 1975’te Türk dışişleri görevlilerine karşı bir suikast kampanyası başlamıştır: Suikastlar sonucunda 34

¹⁴ 9 Aralık 1973 Türkiye Milletvekili Genel Seçimleri sonuçlarına göre; CHP %33.3, AP %29.8, Demokratik Parti %11.8 ve MSP %11.8 oy oranına ulaşmıştır https://tr.wikipedia.org/wiki/1973_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 03.01.2016).

dışişleri görevlisi öldürülmüştür (Akşin, 2015: 270). Bununla birlikte, Kıbrıs harekâtı, Ecevit'in Türk kamuoyu önünde yüksek bir itibar kazanmasını sağlamıştır.

Ecevit, Türkiye kamuoyu önündeki bu itibarı kullanmak istemiş ve erken seçim umuduyla 18 Eylül 1974'te başbakanlıktan istifa etmiştir. İstifa üzerine, partiler arası bir anlaşma sağlanamadığı için Türkiye siyasi tarihinin en uzun hükümet krizi yaşanmıştır. 12 Kasım 1974'te Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Prof. Sadi Irmak'ı başbakanlığa atayıp, ondan partiler üstü bir kabine kurmasını istemiştir (Ahmad, 1994: 399). TBMM'de sadece 17 güvenoyu alabilen Irmak'ın partiler üstü kabinesi, başka hükümet kurulamadığı için 31 Mart 1975'e kadar görevine devam etmiştir. Uzun süren hükümet krizinin ardından, AP lideri Demirel başbakanlık görevine getirilmiş ve "Milliyetçi Cephe Hükümeti (MCH)" olarak adlandırılan koalisyon hükümetini kurmuştur.¹⁵ Bu gelişmeler, 1970'li yılların siyasi istikrardan yoksun, koalisyonu bol ve siyasi kutuplaşmanın yerleştiği yıllar olduğunun birer kanıtıdır. Türkiye siyasetindeki kutuplaşma hareketleri topluma da yansımıştır. 1976'dan itibaren toplumsal çatışma ortamı daha da gerginleşmiştir. 1 Mayıs 1977'de Taksim'de meydana gelen olaylar ve 1978 Aralık ayında Kahramanmaraş'ta yaşanan olaylar çatışma ortamının önemli örnekleridir. Bununla birlikte, aynı yıllarda birçok suikast ve bombalama eylemi de gerçekleşmiştir.

Toplumsal çatışmaların yaşandığı bir ortamda gerçekleşen 5 Haziran 1977 seçimlerinde; CHP %41.3 oy oranıyla birinci, AP ise %36.8 oy oranıyla ikinci parti olmuştur.¹⁶ Hiçbir parti tek başına iktidar olmaya yetecek oyu alamadığı için tekrar koalisyon hükümeti tartışmaları başlamıştır. Sağ ve sol partiler arasında yaşanan gergin tartışmalar ve siyasi iktidarsızlık ortamı 1980'li yıllara kadar devam etmiştir. 1960'lı yıllarda DP ile CHP arasında yaşanan iktidar-muhalefet ilişkilerindeki gerilim, 27 Mayıs darbesini hazırlayan dinamiklerden birisi olduğu gibi; 1970'li yıllarda AP ile CHP arasında yaşanan iktidar çekişmeleri de, 12 Eylül darbesini hazırlayan dinamiklerden birisi olmuştur.

¹⁵ "Milliyetçi Cephe Hükümeti", Demirel'in başbakanlığında, AP-MSP-MHP-Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) ve Bağımsızlar koalisyonundan oluşmuştur (Özdemir, 2000: 273).

¹⁶ 5 Haziran 1977 Türkiye Milletvekili Genel Seçimleri sonuçlarına göre; CHP %41.3, AP %36.8, MSP %8.5 ve MHP %6.4 oy oranına ulaşmıştır https://tr.wikipedia.org/wiki/1977_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 03.01.2016).

12 Eylül 1980 darbesi sonrasında Türkiye, yakın siyasi tarihinin en çalkantılı dönemini yaşamıştır. Bunun temel nedeni, 1980 yılında gerçekleşen askeri darbe ve bunu izleyen askeri rejimin, Türkiye siyasi hayatında derin izler bırakan icraatlarıdır (Tanör, 2000: 29). Bu icraatlar arasında en kalıcı olanı, darbe döneminin bir sonucu olan 1982 Anayasası'nın hazırlanması ve yürürlüğe girmesidir.

12 Eylül 1980'de, emir ve komuta zinciri içerisindeki Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) yönetime el koymuştur. Siyasi partilerin liderleri tutuklanmıştır. 16 Ekim 1981'de tüm siyasi partiler kapatılmış, mal varlıkları Hazine'ye aktarılmıştır (Akşin, 2015: 275). 1983 seçimlerine kadar Türkiye, askeri bir rejim tarafından yönetilmiştir. Milli Güvenlik Konseyi (MGK) ve Danışma Meclisi'nden (DM) oluşan Kurucu Meclis, bu dönem içerisinde 1982 Anayasası'nı hazırlamakla ve demokratik bir ortama geçinceye kadar ülkeyi yönetmekle görevlendirilmiştir.

24 Nisan 1983 tarihine gelindiğinde, siyasi etkinliklere getirilen yasak kaldırılmıştır. Ancak, siyasi partilerin TBMM'ye girebilmeleri için bir koşul olan %10 barajı getirilmiştir. Bu atmosferde yapılan 6 Kasım 1983 seçimlerinde, Özal'ın 20 Mayıs 1983'te kurduğu ANAP, %45.1 oy oranıyla birinci parti olmuştur.¹⁷ Özal'ın aldığı oy oranı tek başına iktidar olmaya yetmiş ve dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren, hükümeti kurma görevini Özal'a vermiştir (Özçelik, 2006: 169). "24 Ocak Kararları"nın mimarı Özal, Türkiye Cumhuriyeti başbakanı olmuştur.

Dönemin önemli gelişmelerinden birisi de, Abdullah Öcalan liderliğinde Kürdistan İşçi Partisi (PKK) terör örgütünün kurulmasıdır. Ankara'da feodal, aşiret yapılı bir ortamda kurulan PKK, 1984'ten itibaren pek çok kanlı eylemde bulunmuştur (Akşin, 2015: 281). Artan terör olayları nedeniyle toplumsal barış ortamı zarar görmüştür. PKK terör örgütü, bu dönemden itibaren Türkiye'nin demokrasi ortamına, toplumdaki barış ve huzur ortamına, ekonomik ve siyasi hayata olumsuzluklarda bulunmuştur. PKK terör örgütünün bu faaliyetleri günümüzde halen devam etmektedir.

Bununla birlikte, 6 Eylül 1987 yılında demokrasi adına önemli bir gelişme yaşanmıştır. 6 Eylül 1987'de, 12 Eylül darbesinden sonra hazırlanan 1982 Anayasası'nın geçici 4. maddesiyle siyasi liderlere getirilen yasakların kaldırılmasına

¹⁷ 6 Kasım 1983 Türkiye Milletvekili Genel Seçimleri sonuçlarına göre; ANAP %45.1, Halkçı Parti (HP) %30.5 ve Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) %23.3 oy oranına ulaşmıştır https://tr.wikipedia.org/wiki/1983_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 03.01.2016).

yönelik referanduma gidilmiştir (Tanör, 2000: 72). Referandum sonucunda, anayasanın geçici 4. maddesi kaldırılmış ve eski siyasi liderler (Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Alparslan Türkeş, Necmettin Erbakan, vd.) tekrar siyasete geri dönmüşlerdir.

Yasakların kaldırılmasından sonra, Özal'ın gündemi derhal erken seçime gidilmesi olmuştur. Çünkü, siyasi yasakların kaldırılmaması yönünde bir siyasi propaganda yürüten Özal, halkın referandumda yasakların kaldırılması yönündeki isteğini kendisine ve partisine yönelik bir tehlike olarak görmüştür. Özal'ın erken seçim ısrarları sonuç vermiş ve 29 Kasım 1987'de genel seçimler yapılmıştır. Seçim sonuçlarına göre, ANAP %36.3 oy oranıyla birinci parti olmuştur.¹⁸ Ancak, ANAP oylarında ciddi bir düşüş yaşanmıştır.

26 Mart 1989'da yapılan yerel seçimler, Özal'ın korkularını doğrulamış ve ANAP'ın düşüşü hızlanmıştır (Akşin, 2015: 283). Seçim sonuçlarına göre, ANAP %21.8 oy oranıyla üçüncü parti olmuştur.¹⁹ 12 Eylül yönetiminin getirmiş olduğu baskıcı rejimin sürmesi ve yüksek enflasyon, halkın Özal'dan ve ANAP'tan desteğini çekmesine neden olmuştur (Kongar, 2007: 223).

ANAP'ın seçimlerdeki yenilgisi, Özal'ın Cumhurbaşkanı olma yolundaki hedefini etkilememiştir. TBMM'de çoğunluğa sahip ANAP milletvekilleri sayesinde Özal, 31 Ekim 1989'da yapılan üçüncü turda 285 milletvekilinin 263'ünün oyunu alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir ve süresi dolan Kenan Evren'den görevi devralmıştır. ANAP genel başkanlığına ve başbakanlık görevine dönemin TBMM başkanı Yıldırım Akbulut getirilmiştir.

1970-1990 döneminde, Türkiye siyasetinde Demirel ve Özal dönemleri yaşanmıştır. Dönemin başında (27 Mart 1971) ve ortasında (12 Eylül 1980) gerçekleşen darbeler ise, Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve toplumsal yaşamında derin bir iz bırakmıştır. Öte yandan, 1980'li yıllarda siyasi, ekonomik ve toplumsal alanda neo-liberal politikalar uygulanmıştır. Türkiye, 1970'li yıllara ekonomik ve siyasi bunalım atmosferi içerisinde girmiş ve bunalım süreci bu dönemdeki ekonomi politik gelişmeleri

¹⁸ 29 Kasım 1987 Türkiye Milletvekili Genel Seçimleri sonuçlarına göre; ANAP %36.3, Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) %24.7, Doğru Yol Partisi (DYP) % 19.1, Demokratik Sol Parti (DSP) %8.5 ve Refah Partisi (RP) %7.2 oy oranına ulaşmıştır https://tr.wikipedia.org/wiki/1987_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 03.01.2016).

¹⁹ 26 Mart 1989 Türkiye Yerel Seçimleri sonuçlarına göre; SHP %28.6, DYP %25.1, ANAP %21.8, RP %9.8 DSP %9 ve MHP %4.1 oy oranına ulaşmıştır https://tr.wikipedia.org/wiki/1989_T%C3%BCrkiye_yerel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 03.01.2016).

de etkilemiştir. Benzer şekilde, ekonomik ve siyasi alandaki bunalım 1980 yılında gerçekleştirilen askeri darbeyi hazırlayan dinamikleri içerisinde barındırmıştır. 12 Eylül 1980 darbesinden sonraki on yıl, Türkiye siyasi tarihinin karmaşık ve karanlık bir dönemini oluşturmuştur.

2.3. Basın Alanındaki Gelişmeler

Türkiye’de basın alanında yaşanan gelişmelere geçmeden önce, dünya genelinde basın sektörünün neo-liberal politikalarla birlikte geçirdiği dönüşüme kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Bu bağlamda, 1970’li yıllarda dünya genelinde yaşanan ekonomik bunalım, petrol krizleri ve neo-liberal politikalara geçiş, basın alanındaki gelişmelere de yansımıştır. 1980’li yıllarda, neo-liberal politikaların etkisiyle özelleştirmeler artmış ve basın mülkiyeti özel sermaye gruplarının eline geçmiştir. Türkiye’de de 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül darbesiyle birlikte yaşama geçirilen neo-liberal politikalar, yeni bir medya mimarisine yol vermesiyle sektörün iktisadi, siyasi ve ideolojik olarak yeniden yapılanmasında esaslı bir itici güç olmuştur (Adaklı, 2010: 68). Basın, holdinglerin ve çokuluslu şirketlerin elinde yoğunlaşmıştır. Çeşitli ticari faaliyet alanlarındaki şirketler, basın alanında da yatırımlar yapmaya başlamıştır. 1980’li yıllarla birlikte medya endüstrisi, stratejik sektörler arasına girmiştir (Dağtaş, 2013: 32). Bir başka deyişle, kapitalizmin kendini yeniden üretmesi bağlamında medya, çeşitli sermaye gruplarının yatırım yaptığı ticari bir alan olmuştur.

Türkiye’de ise, 1970-1990 döneminde basın alanındaki gelişmeler; 1970’li yıllarda etkin olan siyasi ve ekonomik belirsizlik ortamında ve 12 Eylül 1980 darbesinden sonraki olumsuz koşullar altında şekillenmiştir. Dönemin başında yaşanan 1971 darbesi sonrası dönem, basın açısından 1960 darbesi sonrasında kazanımların geri alınmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur (Kılıçatan, 2011: 85).

1971 darbesinden sonra, 27 Nisan 1971’de 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmiş, *Cumhuriyet* ve *Akşam* gazeteleri 10 gün süreyle kapatılmış (28 Nisan 1971) ve *Ant* dergisi ile *Bugün* ve *Sabah* gazetelerinin süresiz olarak kapatıldığı ilan edilmiştir (Topuz, 2003: 249-250). İlerleyen günlerde, öğretim üyelerini ve bazı sendika üyelerini de kapsayan gözaltı işlemleri yaşanmıştır. Dolayısıyla, 1961 Anayasası ile güvence altına alınmaya çalışılan ifade ve basın özgürlüğüne önemli sınırlamalar getirilmiştir.

Dönemin hükümeti (Nihat Erim hükümeti), 1961 Anayasası'nda yer alan ifade ve basın özgürlüğüne yönelik 22. ve 27. maddelerde değişiklik yapmak için harekete geçmiştir. 1961 Anayasası'nda, "Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergilerin toplatılması, bu tedbirlerin uygulanacağını kanunun açıkça gösterdiği suçların işlenmesi halinde ve ancak hâkim kararıyla olabilir (1961: m.22/a)" ifadesiyle yer alan kanun değiştirilmiştir. Yapılan değişiklik çerçevesinde, milli güvenliğin, kamu düzeninin ve genel ahlakın korunmasını gerektiren durumlarda toplatma yetkisi savcılara da verilmiştir. 1971 darbesini gerçekleştiren komutanların gölgesinde kurulan Nihat Erim (Mart 1971-Mayıs 1972), Ferit Melen (Mayıs 1972-Nisan 1973) ve Naim Talu (Nisan 1973- Ekim 1973) hükümetleri dönemlerinde basın sürekli baskılar altında görevini yerine getirmiştir (Topuz, 2003: 252).

1970'li yıllarda basın üzerindeki bir diğer baskı unsuru, gazetecilere yönelik düzenlenen terör saldırıları olmuştur (Kılıçatan, 2011: 87). 1970'li yıllarda, Türkiye'de yaşanan terör olayları ve toplumsal çatışmalar ifade ve basın özgürlüğünü olumsuz etkilemiştir. Örneğin, 1 Mayıs 1977'de DİSK'in Taksim'de düzenlediği mitingde saldırganlar tarafından kalabalığın üzerine açılan ateş sonucunda 34 kişi ölmüş, yüzlerce kişi de yaralanmıştır. 24 Mart 1978'de savcı yardımcısı Doğan Öz evinin önünde saldırıya uğramış ve yaşamını kaybetmiştir. 1 Şubat 1979'da *Milliyet* Gazetesi genel yayın yönetmeni Abdi İpekçi, evine giderken silahlı saldırganlar tarafından öldürülmüştür.

Sürekli artan terör eylemleri ve suikastlar, toplumsal huzuru bozmuş ve karmaşa ortamı yaratmıştır. Terör olayları ve toplumsal çatışmalar karşısında dönemin hükümetleri çaresizlik içerisinde kalmışlardır. Bu dönemde, siyasi belirsizlik ortamı ve toplumsal huzursuzluk 12 Eylül darbesini hazırlayan koşulları oluşturmuştur. 12 Eylül 1980'de, Türkiye siyasetine ve demokrasisine bir kez daha darbe vurulmuştur. Darbeden basın da nasibini almıştır. *Demokrat*, *Aydınlık* ve *Hergün* gazeteleri kapatılmış, bazı gazeteciler hakkında soruşturmalar açılmıştır.

Milli Güvenlik Kurulu (MGK), yönetime el koyduktan sonra, 19 Eylül 1980'de Sıkıyönetim Kanunu'nun 3. maddesini değiştirmiş ve Sıkıyönetim Komutanlığı'na haberleşmeye sansür koyma yetkisi vermiştir (Topuz, 2003: 259). Kanun'da yapılan değişiklik 21.09.1980 tarihinde RG'de yayımlanmış ve şu şekilde ifade edilmiştir:

Madde 3: Söz, yazı, resim, film ve sesle yapılan her türlü yayım, haberleşme, mektup, telgraf, vb. mesajları kontrol etmek; gazete, dergi, kitap ve diğer yayınların basımını, yayımını, dağıtımını, birden fazla sayıda bulundurulmasını ve taşınmasını yasaklamak ya da sansür koymak; Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından basımı, yayımı ve dağıtımı yasaklanan kitap, dergi, gazete, broşür, afiş, bildiri, pankart, plak, bant, vb. evrakları, yayınları ve haberleşme araçlarını toplatmak; bunları basan matbaaları, plak ve bant yapım yerlerini kapatmak... (RG, 21 Eylül 1980/17112).

1983 yılına kadar ülke yönetimini elinde bulunduran Sıkıyönetim Komutanlığı, ifade ve basın özgürlüğüne yönelik getirdiği yasaklarla dönemin basınına yoğun baskılar uygulamıştır. Öte yandan, darbenin ürünü olan 1982 Anayasası'nda da ifade ve basın özgürlüğünü sınırlayan birçok maddeye yer verilmiştir.

1983'te yapılan genel seçimlerden sonra Türkiye siyaseti parlamenter rejime geri dönmüş, ANAP seçimleri kazanarak iktidara gelmiştir. Özal, başbakanlığı ve cumhurbaşkanlığı dönemlerinde gazetecilerle çok iyi ilişkiler içerisinde olmuştur (Topuz, 2003: 270). Ancak, bu iyi ilişkiler sıkıyönetim zamanında tutuklanan ya da baskı gören gazetecilere yönelik olmamıştır. Özal, sadece iktidara yakın olan gazetecilerle işbirliği içerisinde hareket etmiştir. Diğer gazetecilere ve gazetelere yönelik baskılar devam etmiş, sıkıyönetim zamanında tutuklanan gazetecilerin affına yönelik hiçbir girişimde bulunulmamıştır. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra geçen üç yıl boyunca ve ANAP hükümetleri döneminde; basın, ekonomik yaptırımların yanı sıra geleneksel kamu işlevlerine yönelik sınırlamalarla da mücadele etmiştir (Adaklı, 2006: 149).

24 Ocak Kararları'nın mimarı Özal, ekonomik alanda uyguladığı neo-liberal politikaları, siyaset ve kültür alanında da uygulamıştır. Basın alanında ise, neo-liberal politikaların sonucunda yoğunlaşma hareketleri başlamış ve medya holdingleri doğmuştur. Bir başka deyişle, toplumsal yapı içerisinde önemi gittikçe artan medya, kapitalist sistemde meydana gelen değişimlerle benzer bir belirlenim süreci yaşamıştır²⁰ (Dağtaş, 2006: 34).

²⁰1980-2010 döneminde, Türkiye'deki basın alanındaki gelişmeler incelenirken, bazı yerlerde basını da içerisine alan "medya" kavramı kullanılmıştır. Bunun nedeni, "medya" kavramının, 1980'li yıllardan itibaren kitle iletişim alanında yaşanan dönüşümleri ifade etmede daha kapsayıcı bir kavram olmasıdır. Çünkü, "1980'li yıllardan itibaren Türkiye kapitalizminin yeni stratejik tercihleriyle paralel

Kaldı ki, neo- liberal politikalara eklemleme sürecinde medya, asıl işlevini yitirmeye başlamış ve ticari bir sektöre dönüşmüştür. Gülseren Adaklı'ya (2006: 137) göre, piyasayı paylaşan birkaç medya grubu, bağlı buldukları sermaye gruplarının kısa ve uzun vadeli çıkarları doğrultusunda yayım yapan, yatay, dikey ve çapraz olarak tekelleşmiş ticari kuruluşlardır. Kapitalizmin yeniden yapılanma sürecine girdiği bu dönemde, sermaye birikim yapısında meydana gelen dönüşümler medya sektöründe de yaşanmıştır. Uygulanan *deregülasyon* ve *reregülasyon* politikaları ise, bu dönüşüme katkı sağlamış ve hızlandırmıştır.²¹

3. Küresel Kapitalizm ve Popülist Politikalar (1990-2010)

1990-2010 yılları arasında Türkiye ekonomisi ve siyaseti, küresel kapitalizmin ve popülist politikaların etkisi altında kalmıştır. Soğuk savaş yıllarında kutuplaşan dünya, 1990'lı yıllarda ABD merkezli küresel bir yapıya dönüşmüştür. Türkiye de bu düzen içerisindeki “çevre ülkeler”den birisi olmuştur. 1980'li yıllardaki emek sömürüsüne karşı, emekçi sınıfların 1989 yılında hak arayışı içerisinde girmeleri ve işçi hareketlerini başlatmaları doğrultusunda iktisadi politikalarda emekçi sınıfların lehinde bazı düzenlemelere gidilmiştir. Ancak, bu düzenlemeler sonucunda artan reel ücretler karşısında işten çıkarılmalar artmış ve kayıt dışı işçi oranlarında artış yaşanmıştır. Çünkü, 1990'lı yıllarda yoğun olarak yaşanan özelleştirme hareketleri sonucunda işverenlerin emekçi sınıflar üzerindeki baskıları artmıştır.

Sınıflar arası gerilimin, partiler arası rekabetin ve siyasi iktidarsızlığın keskinleştiği 1990'lı yıllarda ekonomi alanında popülist politikalar uygulanmış ve sermaye hareketlerinde sınırsız serbestleşme eşzamanlı olarak hayata geçirilmiştir (Boratav, 2015: 180-181). Bu doğrultuda, Türkiye ekonomisi, 1990-2010 yılları arasında 1994, 1998, 2000, 2001 ve 2008 ekonomik krizlerini yaşamıştır.

1990'lı yıllar, istikrarsız siyasi politikalara, Körfez Savaşı'nın olumsuz sonuçlarına, koalisyon çekişmelerine ve “post-modern” bir darbeye ev sahipliği yapmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde ise, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) yılları

biçimde basın endüstrisi; radyo, televizyon, internet gibi farklı *medium*'larla ve basın dışı sektörle bütünleşerek yapısal bir dönüşüm sürecine girmiştir” (Adaklı, 2006: 137).

²¹*Deregülasyon*, devletin her alanda piyasanın görünmez eli lehine güçlenmesi ve piyasanın etkin işlemlerini engelleyen kuralların kaldırılması olarak tanımlanan bir süreçtir (Dağtaş, 2006: 35). *Reregülasyon* ise, ticari çıkarları öne çıkaracak biçimde yeni kuralların getirilmesidir (Dağtaş, 2013: 32).

başlamıştır. 2001 yılında kurulan AKP, 2002 genel seçimlerinden birinci parti olarak çıkmıştır.

3.1. Ekonomi Alanındaki Gelişmeler

1990'lı yıllarda, küresel kapitalizmin de etkisiyle dışa açık sanayileşme politikaları hayata geçirilmiştir. 1980'li yıllarda izlenen yapısal uyum programına 1989 yılından sonra getirilen değişiklikle dış finansal serbestlik kararı alınmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2010: 213). Bu durum, özellikle sanayi sektöründeki yabancı sermaye girişlerini arttırmıştır. Dışa açık büyüme politikalarının uygulandığı ve küresel dünya ekonomisine eklenme çabalarının yürütüldüğü 1990'lı yıllarda, iktisat politikaları başlangıçta başarıya ulaşmıştır. Yurtdışında kullanılmış, ikinci el makine ithalatına 1990'lı yıllarda izin verilmesiyle birlikte sanayi makineleri ithal edilmiştir. Bu durum küçük ve orta ölçekteki sanayicilerin lehine gelişmiş ve ortaya çıkan sanayi ürünlerinin kalitesi yükselmiştir. Bu bağlamda, Türkiye, küresel kapitalizm içerisindeki rekabet piyasasına girme şansı elde etmiştir.

Ancak, Türkiye ekonomisinde ve sanayisinde meydana gelen bu olumlu gelişmeler çok uzun sürmemiştir. Çünkü, Türkiye sanayisinde çoğunlukla tüketime ve nihai kullanıma yönelik dayanıklı tüketim malları ya da diğer tüketim malları üretilmiştir (Kılıçbay, 1994: 415). Dolayısıyla, Türkiye sanayisi, tüketim mallarının üretimini sağlayan teknolojik üretim araçlarını kendi üretmediği için bu araçları temin etmede ithalat yoluna gidilmiştir. Bu yüzden, ekonomide ve sanayide beklenen ilerleme tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye, uluslararası rekabet gücünü teknolojik gelişme ve verimlilik gibi yapısal faktörler üzerine oturtamamıştır (Kepenek ve Yentürk, 2010: 219).

Bununla birlikte, 1989 yılını izleyen yıllarda popülist ekonomi politikalarının bütçeye yansımaları kamu açıklarının hızla tırmanmasına yol açmıştır (Boratav, 2015: 179). Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nde (KİT) özelleştirmeye gidilmiş, bu özelleştirme hareketleri genellikle siyasi iktidara yakın olan sermaye grupları lehinde gerçekleşmiştir. Kaldı ki, 1990-1994 yıllarını kapsayan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, özelleştirmelerin bir devlet politikası olarak süratle gerçekleştirileceği belirtilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 1989: 34). Planın devreye sokulmasıyla

birlikte özelleştirmeler doğrultusunda iktisadi etkinliği ve yabancı sermaye girişini arttırmak hedeflenmiştir.

Ancak, orta ya da uzun dönemde sürdürülemez olan dengesiz ekonomi politikaları, 1994 Nisan ayında patlak veren ağır iktisadi krizin oluşmasındaki nedendir (Kepenek ve Yentürk, 2010: 580). Dış açıkların büyümesi, ekonomik büyümenin gerilemesi ve yüksek enflasyonların devam etmesi üzerine 1994 Krizi yaşanmıştır. Bu doğrultuda, dönemin koalisyon hükümeti tarafından “5 Nisan Kararları” olarak tarihe geçen kararlar alınmıştır.²² Ömer Eroğlu ve Mesut Albeni’ye (2002: 193-194) göre, 5 Nisan Kararları doğrultusunda alınan önlemler çerçevesinde; enflasyonu düşürmek, TL’nin değerini yükseltmek, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sürdürülebilir bir dengeye oturtmak, istikrarı sağlamak ve ihracat artışını hızlandırmak amaçlanmıştır.

Alınan kararlar sonrasında, Türkiye’den hızlı bir sermaye çıkışı başlamıştır. Yüksek faiz oranları nedeniyle yurtdışından getirilen ve TL’ye çevrilerek bankalara yatırılan dövizler, yüksek miktarlarda çekilerek yurtdışına çıkartılmıştır (Ekzen, 2009: 121). 1994’te yaşanan kriz, Türkiye gibi gelişmekte olan bazı ülkelerde alınan önlemler doğrultusunda hafif zararlarla atlatılmış olsa da Türkiye’de alınan önlemler krizi daha da yoğunlaştırmış ve kriz yönetimi başarısız olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2010: 581).

Bu olumsuz ekonomik gelişmelere 28 Şubat 1997 tarihinde yapılan ve tarih sayfalarına “post modern darbe” olarak geçen gelişme de eklenince Türkiye ekonomisi ve siyasası istikrarsız gidişatına devam etmiştir.

1998 yılına gelindiğinde, Türkiye’de yeniden bir ekonomik kriz yaşanmıştır. Asya’da başlayıp Rusya’da devam eden ve Türkiye’yi de etkisi altına alan 1998 ekonomik krizi nedeniyle dönemin koalisyon hükümeti, IMF ile yapılan görüşmeler çerçevesinde 1998 Yakın İzleme Anlaşması’nı imzalamıştır.²³ Bu durum, ilerleyen yıllarda imzalanmış 1999, 2002 ve 2005’teki stand-by anlaşmaları ile devam etmiş, hatta 2000-2001 krizine bir IMF programıyla girilerek krizin yönetimi IMF’ye devredilmiştir (Boratav, 2015: 198).

²² Sözü geçen dönemde, 1993 yılı Kasım ayında göreve gelmiş olan Doğru Yol Partisi (DYP) ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyon hükümeti vardır (Akşin, 2015: 294-295).

²³ Yakın İzleme Anlaşması’nın imzalandığı dönemde, iktidarda Anavatan Partisi (ANAP)-Demokratik Sol Parti (DSP)-Demokrat Türkiye Partisi (DTP) koalisyon hükümeti vardır. Anlaşma sürecini, Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı Güneş Taner yürütmüştür (Ekzen, 2009: 127).

1998 Yakın İzleme Anlaşması ile başlayan ve stand-by anlaşmalarıyla 2008'e kadar devam eden on yıllık dönem, IMF ile Türkiye arasındaki ilişkilerin kesintisiz olarak sürdürüldüğü en uzun dönemi oluşturmuştur (Ekzen, 2009: 126). Bu durum; küresel kapitalizmin lideri olan merkez ülkelerin, az gelişmiş ve gelişmekte olan çevre ülkeler üzerindeki denetim mekanizmalarını nasıl işlettiğine bir örnektir.

1990'lı yıllarda, sanayileşmede finansal serbestliğin getirilmesiyle spekülasyon yabancı sermaye girişleri, yüksek enflasyon oranları ve döviz şoklarıyla karşı karşıya kalan Türkiye ekonomisi 2000'li yıllara gelindiğinde, kısa aralıklarla patlak veren ekonomik krizlerle mücadele etmek durumunda kalmıştır. Türkiye, ekonomik krizlerle mücadele etmek ve krizlerin etkisini azaltmak amacıyla IMF gözetiminde istikrar programlarını devreye sokmuştur.

19 Şubat 2001'deki Milli Güvenlik Kurulu toplantısında, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Başbakan Bülent Ecevit arasında yaşanan tartışma kamuoyuna yansımış, borsa üç günde %29.3 oranında düşmüş, TL bir yılda %130 değer kaybetmiş ve enflasyon %90'a çıkmıştır (Akşin, 2015: 310). Türkiye ekonomisi Cumhuriyet tarihinin en ağır krizlerinden birisiyle karşı karşıya kalmıştır. Krizin Türkiye ekonomisinde meydana getirdiği olumsuzlukları gidermek için IMF ile birlikte "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" devreye sokulmuş ve 2008 yılına kadar uygulanmıştır (Karabıyık ve Uçar, 2010: 45). Programı kamuoyuna açıklayan isim; o dönemde Ecevit tarafından Türkiye'ye davet edilen ve Ekonomi Bakanı olarak atanan Kemal Derviş olmuştur.²⁴

Türkiye, 1998-2008 yılları arasında IMF ve Dünya Bankası tarafından istikrar ve uyum programlarıyla yakın denetim altında tutulmuştur. Bu dönemde gelişmekte olan ülkeler arasında yakın denetim içerisinde yer alan tek ülke Türkiye olmuştur (Ekzen, 2009: 135). Kasım 2002 seçimlerini kazanarak iktidara gelen AKP döneminde de IMF ve Dünya Bankası denetimi devam etmiştir. Farklı siyasi geleneklere sahip olmalarına karşın Ecevit'in partisi DSP ile Recep Tayyip Erdoğan'ın partisi AKP, neo-liberalizme teslimiyet açısından büyük benzerliklere sahip olmuştur (Boratav, 2015: 196).

1990-2010 yılları arasında Türkiye ekonomisi, küreselleşen dünya ekonomisine eklemlenme çabalarının yürütüldüğü ve popülist ekonomi politikalarının uygulandığı bir dönemden geçmiştir. Siyasi istikrarsızlıklar, "post-modern darbe" ve ekonomik krizler

²⁴ Kemal Derviş, o dönemde Dünya Bankası'nda Genel Müdür Yardımcısı olarak görev yapmaktaydı. Ecevit'in daveti üzerine görevinden istifa edip Türkiye'ye gelmiştir (Akşin, 2015: 310).

(1994, 1998, 2000-2001 ve 2008) dönemin ekonomik yapısının şekillenmesinde etkili olmuştur. Kamu açıklarını kapatmak için, kamusal işletmelerde yoğun bir biçimde özelleştirmeye gidilmiştir.

3.2. Siyasi Alandaki Gelişmeler

1990-2010 döneminde, Türkiye siyasi yaşamını etkileyen birçok gelişme yaşanmıştır. Türkiye 1990'lı yıllara Özal'ın cumhurbaşkanlığında girmiş, 1993'te Özal'ın vefat etmesi üzerine Demirel Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Kuşkusuz, bu döneme damgasını vuran ve siyasi yaşamı derinden etkileyen gelişmelerin başında ekonomik krizler gelmiştir. Sözü edilen 1994, 1998, 2000-2001 ve 2008 ekonomik krizleri, Türkiye siyasetini de olumsuz etkilemiştir. Siyasi istikrarsızlık ortamı devam etmiş, sık sık erken seçimlere gidilmiştir. Genel Kurmay Başkanlığı tarafından gerçekleştirilen 28 Şubat 1997 müdahalesinin yaşanması da sivil siyaset kültürünün yerleşemediğinin bir göstergesi olmuştur. Küresel kapitalist sistem ve popülist politikalar siyaset alanında da etkili olmuştur. Soğuk savaş döneminin sona ermesi ve küreselleşmenin de etkisiyle uluslararası politikalar önem kazanmıştır.

Bu dönemde, Türkiye siyasetini etkileyen gelişmelerden birisi Körfez Savaşı olmuştur. Türkiye'nin komşusu Irak, 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmiştir. Türkiye de bu savaştan çok etkilenmiştir (Akşin, 2015: 289). Irak'ta otorite boşluğunun doğması Türkiye için bir tehdit oluşturmuştur. Çünkü, otorite boşluğunu fırsat olarak gören terör örgütleri, terör eylemlerini arttırmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin Irak'a ambargo uygulaması sonucunda Türkiye, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını kapatmış ve petrol fiyatları artmıştır (Özçelik, 2000: 172).

Körfez Savaşı'nın olumsuz etkileri devam ederken erken seçim kararı alınmıştır. Siyasetteki istikrarsız ortam bu kararın alınmasında etkili olmuştur. 20 Ekim 1991'de yapılan genel seçimlerde, DYP %27, ANAP %24 ve SHP %20.7 oy oranı elde etmişlerdir.²⁵ Partilerin hiçbiri, tek başına iktidar olmak için yeterli oyu alamadığından Demirel başbakanlığında DYP-SHP koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu seçimlerin Türkiye siyasi tarihi açısından önemi; 8 yıllık ANAP iktidarının sona ermesi açısından

²⁵ 20 Ekim 1991 Türkiye Milletvekili Genel Seçimleri sonuçlarına göre; DYP %27, ANAP %24, SHP %20.7, RP %16.8 ve DSP %10.7 oy oranına ulaşmıştır. https://tr.wikipedia.org/wiki/1991_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 03.01.2016).

büyüktür (Tanör, 2000: 91). Özal'ın 17 Nisan 1993'te kalp krizi sonucu vefat etmesiyle birlikte Türkiye siyasi tarihinde Özal dönemi de sona ermiştir.

Özal'ın vefatından sonra Demirel Cumhurbaşkanı seçilmiş, DYP Genel Başkanlığı'nı Tansu Çiller devralmıştır. Çiller, Demirel tarafından yeni hükümeti kurmak üzere görevlendirilmiş ve Çiller başbakanlığında, DYP-SHP koalisyon hükümeti güvenoyu alarak göreve başlamıştır. 2 Temmuz 1993'te Sivas olayı patlak vermiştir. Dördüncü Pir Sultan Abdal Etkinlikleri için Sivas'ta bulunan aydın ve sanatçılardan 35'i, Madımak Oteli'nde İslamcı bir kalabalık tarafından yakılmıştır (Akşin, 2015: 293). Demirel ve Çiller'in olaylar karşısındaki tutumu çok eleştirilmiştir. Siyasal İslam tartışmaları Türkiye'nin siyasi gündemine oturmuştur. Sivas olayı, çağdaş demokrasi ve insan hakları bakımından Türkiye'nin sınıfta kaldığı bir gelişme olarak tanımlanmıştır.

Bu dönemde yaşanan bir diğer önemli gelişme, Refah Partisi'nin (RP) 27 Mart 1994'te yapılan yerel seçimlerde elde ettiği başarıdır.²⁶ RP, yerel seçimlerde %19.1 oy oranıyla üçüncü parti olmuş, Ankara ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlıklarını da kazanmıştır (Kongar, 2007: 265). RP'nin bu yükselişi ve iki büyük şehirdeki zaferi dikkat çekicidir. Bu durum, Türkiye'de siyasal İslam'ın yükselişinin bir göstergesidir. Bu, yükseliş 1995 seçimlerinde daha çok belirginlik kazanmıştır.

24 Aralık 1995'te yapılan erken milletvekili genel seçimlerinde RP, %21.3 oy oranıyla birinci parti olmuştur.²⁷ Seçimlerden sonra laiklik tartışmaları gündeme gelmiştir (Özçelik, 2006: 175). Bu tartışmalar doğrultusunda, RP'siz bir koalisyon hükümeti kurma girişimleri başlamıştır ve ANAP-DYP koalisyon hükümeti kurulmuştur. Ancak, Anayasa Mahkemesi güven oylamasında yeterli oranın sağlanamadığına karar verince ve yolsuzluk iddiaları kamuoyuna yansınca "ANAYOL" hükümeti dağılmıştır (Akşin, 2015: 297). Bunun üzerine RP-DYP koalisyonundan oluşan "REFAHYOL" hükümeti kurulmuş ve 8 Temmuz 1996'da güvenoyu alarak göreve başlamıştır.

²⁶ 27 Mart 1994 Türkiye Yerel Seçimleri sonuçlarına göre; DYP %21.4, ANAP %21, RP %19.1, SHP %13.5, DSP %8.7 ve MHP %7.9 oy oranına ulaşmıştır https://tr.wikipedia.org/wiki/1994_T%C3%BCrkiye_yerel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 04.01.2016).

²⁷ 24 Aralık 1995 Türkiye Milletvekili Genel Seçimleri sonuçlarına göre; RP %21.3, ANAP %19.6, DYP %19.1, DSP %14.6 ve CHP %10.7 oy oranına ulaşmıştır https://tr.wikipedia.org/wiki/1995_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 04.01.2016).

Kısa bir süre sonra, 3 Kasım 1996'da Susurluk kazası yaşanmıştır. Kazaya karışan otomobilin içerisinde, eski emniyet müdür yardımcısı Hüseyin Kocadağ, DYP Milletvekili Sedat Edip Bucak, Abdi İpekçi ile Papa suikastının faili Abdullah Çatlı ve Gonca Us adında bir manken çıkartılmıştır. Olaydan sonra hükümet-mafya ilişkisi gündeme gelmiş ve dönemin İçişleri Bakanı Mehmet Ağar istifa etmek zorunda kalmıştır. Ülke çapında, "Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık" eylemleri başlamış, toplum, yaşanan karanlık mafya olaylarına olan tepkisini bu eylemlerle göstermiştir. Devlet-mafya-siyaset ilişkileri, 1990'lı yıllarda sürekli gündemde olmuştur.

28 Şubat 1997'de ise, "post-modern darbe" olarak tarihe geçen askeri darbe gerçekleşmiştir. Milli Güvenlik Kurulu'nda, Genel Kurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı ve diğer kuvvet komutanları, rejim aleyhtarı irticai akımlara karşı 18 maddelik bir önlem metni önermişlerdir. Metinde, imam-hatip okullarının sayısının azaltılmasına, sarık ve cübbe giyiminin özendirilmemesine, tarikatçılara ait kursların ve vakıfların kapatılmasına ve zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılmasına ilişkin maddeler yer almıştır (Özçelik, 2006: 185-186). Darbenin gerçekleşmesinde, REFAHYOL hükümetinin siyasi politikaları etkili olmuştur.

Bu gelişmelerden sonra, Erbakan hükümeti istifa etmiş, Demirel yeni bir hükümet kurulması için Mesut Yılmaz'ı görevlendirmiştir. Yılmaz; belli bir zaman sonra adı yolsuzluklarda ve mafya işbirliğinde geçince, 25 Kasım 1998'de istifa etmiştir. Sonrasında, Ecevit azınlık hükümeti kurulmuş ve Ecevit bu dönemin parlayan lideri olmuştur. Çünkü, PKK'nın kurucusu ve lideri Abdullah Öcalan, 16 Şubat 1999'da yakalanmıştır. Ecevit'in PKK karşısında kazandığı zafer sayesinde DSP, 1999 genel seçimlerinde %22.1 oy oranıyla birinci parti olmuştur²⁸ (Akşin, 2015: 305). Seçimlerden sonra, 2002 yılına kadar görevine devam eden DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu yeni hükümet döneminde Türkiye siyasetinde, başörtüsü tartışmaları ve yolsuzlukla mücadele operasyonları gündemi oluşturmuştur. Ayrıca, 10 Aralık 1999'da Türkiye Avrupa Birliği adaylığına kabul edilmiştir.

2000 yılında, Demirel'in cumhurbaşkanlığı süresi dolmuş ve Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer TBMM tarafından Cumhurbaşkanı

²⁸ 18 Nisan 1999 Türkiye Milletvekili Genel Seçimleri sonuçlarına göre; DSP %22.1, MHP %17.9, Fazilet Partisi (FP) %15.4, ANAP %13.2, DYP %12, CHP %8.7 oy oranına ulaşmıştır https://tr.wikipedia.org/wiki/1999_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri (Erişim tarihi: 04.01.2016).

seçilmiştir. Ancak, Ecevit ile Sezer arasında, 2000-2001 ekonomik krizlerinin getirdiği bunalım nedeniyle yaşanan tartışmalar kamuoyuna yansımıştır. Bu tartışmalar, siyasetin ve ekonominin olumsuz yönde etkilenmesine katkı sağlamıştır. Kamuoyunda, hükümetin bu sorunların üstesinden gelemeyeceği kanısı uyanmıştır. IMF imdada çağrılmış; Dünya Bankası Başkan Yardımcısı olan Kemal Derviş görevinden istifa ederek Türkiye'ye kurtarıcı olarak gelmiş ve kriz az da olsa kontrol altına alınmıştır (Timur, 2004: 151). Bu olumsuzluklara Ecevit'in hastalığı da eklenince, Türkiye ekonomisinde ve siyasetinde karamsar bir hava oluşmuştur. Piyasa hareketleri Ecevit'in sağlık koşullarına göre değişim gösterir olmuştur. Dönemin koşulları, erken seçim tartışmalarını gündeme taşımış ve 3 Kasım 2002'de erken seçime gidilmiştir.

Seçimlerde, 14 Ağustos 2001'de kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) %34.2 oy oranıyla birinci parti olmuştur.²⁹ Özçelik'e (2006: 179) göre, kamuoyu yıllardır süren ekonomik sıkıntılara, yolsuzluklara, sivilleşememeye ve istikrarsız siyasete tepkisini ortaya koymuştur. AKP ve CHP dışındaki tüm partiler seçim barajı altında kaldıkları için TBMM'ye girememiştir. Hükümeti kurma görevi Abdullah Gül'e verilmiştir. Ancak, Siirt'te seçimlerin yeniden yapılması ve önceki seçimlerde milletvekili olamayan Erdoğan'ın Siirt milletvekili seçilmesinden sonra, Gül'ün kurduğu hükümet istifa etmiş ve Erdoğan tarafından yeni bir hükümet kurulmuştur.

AKP hükümeti, kuruluşundan kısa bir süre sonra, somut ekonomik önlemleri ve hedefleri içeren "Acil Eylem Planı" adındaki belgeyi hazırlayıp ilan etmiştir³⁰ (Tanilli, 2009: 131-132). AKP iktidara geldikten sonraki dönem, başlangıcını 1980'li yıllara kadar götürebileceğimiz neo-liberal politikaların Türkiye'de yeniden diriliş (resurgence) gösterdiği, yoksullaştırılan emekçi kesimlerin yıpranmışlığından kaynaklı tıkanıklıkların aşıldığı bir dönem olmuştur (Doğan, 2010: 86). AKP, popülist politikalar çerçevesinde sosyal yardımlarla (kömür yardımı, erzak yardımı, vb.) yoksul kesimin desteğini de

²⁹ 3 Kasım 2002 Türkiye Milletvekili Genel Seçimleri sonuçlarına göre; AKP %34.2, CHP %19.3, DYP %9.5, MHP %8.3, Genç Parti (GP) %7.2 ve Demokratik Halk Partisi (DHP) % 6.2 oy oranına ulaşmıştır https://tr.wikipedia.org/wiki/2002_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 04.01.2016).

³⁰ Planda özelleştirme, işsizlik, gelir dağılımı, sosyal güvenlik, vergi ve harcamalar, turizm, tarım ve hayvancılık, ihracat ve yatırım alanlarında birçok önlem ve hedef yer almıştır <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-acil-eylem-planini-acikladi-110017>, (Erişim tarihi: 05.01.2016).

kazanmış ve 27 Temmuz 2007’de yapılan genel seçimlerde %46.5 oy oranıyla yeniden tek başına iktidar olmuştur.³¹

AKP hükümeti iktidara gelir gelmez, bilinçli bir politikayla “kadrolaşma”ya gitmiştir: Bu, sadece uzmanlık alanlarında değil, genel ve yerel yönetimde, devleti koruyan hemen tüm alanlarda olmuştur (Tanilli, 2009: 230). Menderes, Demirel ve Özal iktidarları dönemlerinde olduğu gibi bir tasfiye süreci yaşanmıştır.

Bu dönemde Türkiye’nin siyasetini belirleyen dinamikler küreselleşme ve popülist politikalar olmuştur. Öte yandan, AKP’nin iktidara gelmesiyle birlikte “Siyasal İslam Rejimi” tartışmaları başlamıştır.

3.3. Basın/Medya Alanındaki Gelişmeler

Kapitalizmin yeniden yapılanma sürecinde ekonomik, siyasi ve toplumsal alanlarda yaşanan gelişmelere paralel olarak medya alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerden en önemlisi, büyük sermayenin ulusal ve uluslararası alanda medya alanına girmesi ve dev medya tekellerinin ortaya çıkmasıdır (Dağtaş, 2013: 32). 1990’lı yıllarda, basın alanındaki güçlü sermaye grupları, birer birer radyo-televizyon yayıncılığı alanına da girmiş ve artık, “medya” sektörü olarak anılmaya başlanan bu alanda, pek çok farklı girişim alanının bütünleştiği dev holdingler egemen hale gelmiştir (Adaklı, 2006: 136). Bu gelişmeler doğrultusunda, kamusal yayıncılık anlayışı terk edilmiş, ticari yayıncılık anlayışı ortaya çıkmıştır. Böylece, 1990’lı yıllarda, Türkiye’de ticari radyo ve televizyon kanallarının sayısı giderek artmıştır.

Önceki dönemlerde gazeteci ailelere ait olan basın kuruluşları, farklı ticari alanlarda faaliyet gösteren holdinglerin (Doğan Grubu, Doğu Grubu, Ciner Grubu, Çalık Grubu, Albayrak Grubu vb.) tekelinde toplanmaya başlamışlardır. Yeniden yapılanma sürecinde küçük girişimcileri tasfiye eden büyük medya sermayesinin rekabeti, özellikle kaynak transferinin tipik yöntemi haline gelen özelleştirme ihalelerinde ortaya çıkmıştır (Adaklı, 2006: 155). Bu yeniden yapılanma sürecinde, bazı basın kuruluşları dönüşüme ayak uyduramamış ve kapanmıştır. Güçlü olan basın kuruluşları ise ayakta kalmayı başarmış; yatay, dikey ve çapraz tekelleşmelerle daha da

³¹ 27 Temmuz 2007 Türkiye Milletvekili Genel Seçimleri sonuçlarına göre; AKP %46.5, CHP %20.8 ve MHP %14.2 oy oranına ulaşmıştır https://tr.wikipedia.org/wiki/2007_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 05.01.2016).

büyümüşlerdir.³² Son 15-20 yıl içerisinde medya mülkiyeti giderek artan bir oranda daha az ellerde yoğunlaşmıştır (Çakmur, 1998: 138).

Sözü edilen gelişmeler doğrultusunda, 1990-2010 yılları arasında medya sektörünün sahiplik yapısında meydana gelen dönüşümlere paralel olarak medya ve iktidar ilişkileri de karşılıklı çıkar ilişkileri çerçevesinde kurulmuştur. Küreselleşmenin ve teknolojik gelişmelerin de etkisiyle medya, dönemin iktidarlardan tarafından hegemonya aracı olarak daha etkili biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Önceki dönemlerde varolan basın-iktidar ilişkileri, bu dönemde medya-iktidar ikilisi üzerinden devam etmiştir. Bir başka deyişle, dönemin siyasi aktörleri, medya ile çıkar ilişkileri kurmuşlar, bu döngüye ayak uydurmayan medya organlarına karşı sınırlama ve yasak uygulamalarını sürdürmüşlerdir.³³ Örneğin, 1996 yılında Refahyol hükümeti tarafından yapılan yasa değişikliği sonucunda, gazete ve dergi basımı ve yayımı “özel önem taşıyan sektör yatırımı” kategorisine dahil edilmiştir (RG, 8 Aralık 1996/22841).

Öte yandan, 1990’lı yıllarda yoğunlaşan özelleştirme hareketleri, çapraz bütünleşmelerle yatırım alanlarını genişletmek isteyen medya holdinglerini heveslendirmiştir. 1990’lı yılların başına kadar devlet tekelinde bulunan radyo-televizyon yayıncılığının özel sektöre açılmasıyla birlikte medya grupları, hızla bünyelerine radyo ve televizyon kanallarını da katmaya başlamışlardır (Sönmez, 2010: 62). Bunun yanı sıra, özellikle enerji alanındaki özelleştirme ihalelerini kazanmak için seferber olan medya holdingleri, başlangıçta medya şirketlerini devlet ihalelerine girmekten men eden Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) kanununun 29. maddesi nedeniyle Danıştay engeline takılmışlardır (Adaklı, 2006: 218). Ancak, 2002 yılında bu yasa engeli kaldırılmış ve medya holdinglerinin farklı sektörlerde ihalelere girmelerinin önündeki engel de kaldırılmıştır. Bu bağlamda, medya holdingleri farklı sektörlerde yatırım yapma rekabetine girişmişlerdir. Örneğin, Petrol Ofisi Anonim Şirketi (POAŞ) ihalesini, 2000 yılında İş Bankası Grubu ile birlikte kazanan Doğan Grubu, 2005 yılında

³² Yatay tekelleşme, medyanın bir alanında işlev gören bir şirketin, medya alanında işlev gören başka bir şirketi satın almasıdır (Mosco, 1996: 176). Dikey tekelleşme, bir kültürel ürünün üretim sürecinin tüm aşamalarının tek bir elden mutlak denetimidir (Çakmur, 1998: 140). Çapraz tekelleşme ise, önceleri tek bir kitle iletişim aracı çerçevesinde etkinlik gösteren kuruluşların, başka alanlara da el atarak etkinliklerini yaygınlaştırmalarıdır (Dağtaş, 2013: 38).

³³ İrfan Erdoğan’a (1999: 38) göre, uluslararası alanda, dördüncü güç, ticari amaçlarla kullanılan ve ekonomik ve siyasal güç uygulamalarıyla çalışan egemenlik ve mücadele aracıdır. Klasik liberal anlayışa göre, demokrasi ile yönetilen bir ülkenin yurttaşları için medya, sivil topluma ilişkin dengelerde “dördüncü güç” olarak tanımlanmakta ve yasama, yürütme, yargı güçlerinin yanı sıra, diğer bir bağımsız güç olarak önemi vurgulanmaktadır (Dağtaş, 2013: 44).

İş Bankası'na ait olan %44.06'lık hisseyi de satın alarak şirketin tamamına sahip olmuştur (Dağtaş, 2009: 90).

Bununla birlikte, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren gelişen teknolojinin ve küreselleşmenin de etkisiyle ulusal sınırların ortadan kalkması; bir başka deyişle, iletişimde uzamsallığın artmasıyla birlikte medya endüstrisinin sınırlarını belirlemek giderek zorlaşmıştır. Bu bağlamda, günümüzde bu durumu tanımlamak için sıklıkla kullanılan yakınsama/yöndeşme (*convergence*) kavramına değinmek gerekmektedir. Gülseren Adaklı'nın (2006: 58) tanımına göre, yakınsama (*convergence*³⁴) kavramı, temel olarak bilişim, telekomünikasyon ve geleneksel medya (elektronik medya, yazılı basın, kitap vb.) alanlarının hem teknik hem de sektörel düzeyde iç içe geçmesi olgusuna işaret etmekte ve bu olgu, iletişim sektöründeki tekelleşme eğilimlerinin önemli dinamiklerinden biri olarak görülmektedir.

Oğuzhan Taş (2006: 34) ise, yöndeşme³⁵ kavramının iletişim endüstrisine girişini şöyle ifade etmiştir:

1980'li yılların ideolojik iklimine koşut olarak, iletişim politikaları yazınının kilit kavramları deregülasyon ve ticarileşme idi. Neo-liberal iktisadi mantığın, küresel bir sermaye şebekesi üzerinden yayıldığı günümüzde bu kavramlar güncelliklerini korumaktadır. Ancak, sayısal (digital) teknolojilerin devreye girmesi, endüstrinin farklı kollarındaki şirketler arasında ticari ilişkilerin artması, iletişim araçları ve altyapıların geleneksel işlevleri dışında “çoklu” kullanıma açık hale gelmesi gibi gelişmeler, varolan kavram setine bir yenisini eklemeyi zorunlu kılmış ve yöndeşme (*convergence*) iletişim endüstrisindeki yapısal değişim sürecinin anlamlandırılmasında sıkça kullanılan bir kavram haline gelmiştir.

Ayrıca, 2000'li yıllarda Türkiye'nin medya endüstrisine damgasını vuran en önemli gelişme, 2005'ten sonra hızla kutuplaşan siyasi tarafların daha çok “medya silahı” ile kuşanma eğilimleri olmuştur (Sönmez, 2010: 23). Bu bağlamda, AKP iktidarı

³⁴“Con” öneki, önüne geldiği kelimelere birlikte ya da beraber anlamı katmaktadır. Meyletme ya da yaklaşma anlamına gelen “verge” sözcüğüyle birleştiğinde ise, birbirine yaklaşma ya da birlikte aynı noktaya gitme gibi anlamlar kazanır (Kejanlıoğlu, 2004: 24).

³⁵Taş'a (2006: 34) göre, “convergence” sözcüğüne karşılık olarak Türkçe'de “yakınsama” ve “tümleşikleşme” gibi sözcükler de önerilmektedir. Ancak, iletişim süreci ve yapılarının tek ve ortak bir çizgide birleştirecek şekilde dönüşümünü ifade etmek bağlamında hem bir “yönelim”e hem de “karşılıklı olma hali”ne göndermede bulunması nedeniyle yöndeşme sözcüğü daha uygun bir sözcüktür.

döneminde de medya bir hegemonya aracı olarak tanımlanmıştır. Kaldı ki, 2000’li yıllarda popüler bir kavram olarak sıklıkla kullanılan “yandaş medya” kavramı da bu durumun bir göstergesi olarak ortaya çıkmıştır. Gülseren Adaklı’ya (2009: 560) göre, AKP; 12 Eylül rejiminin bir uzantısı olan ANAP’ın neo-liberal düzeninin “üstün” bir temsilcisi olarak, kendi yöntemiyle birebir uyumlu bir medya yaratma arzusunu bu dönemde açıkça ortaya koymuştur. AKP döneminde, medyanın iktidara yakın olma hevesi ve iktidarın medyayı hegemonya aracı olarak kullanma arzusu “yandaş medya” kavramında anlam kazanmıştır.

Dolayısıyla, Türkiye’nin toplumsal formasyonunun politik-ideolojik yeniden üretiminde önemi giderek artan medya, son yıllarda bu işlevini ekonomik düzlemde daha endüstriyel bir ölçekte yapmaya başlamış ve sistemin egemen fraksiyonları arasındaki mücadelede önemli bir paylaşım sahası haline gelmiştir (Sönmez, 2010: 33). Medyanın geçirdiği yapısal dönüşümle birlikte, medya alanındaki mülkiyet ve kontrol ilişkileri de dönüşüme uğramıştır. Kaldı ki, medya sektöründe mülkiyet ilişkileri; sınıf eşitsizliğini ve bunun uzantısı olarak çeşitli tahakküm biçimlerini meşrulaştırmada içerik üreticisi olarak oynadığı rol nedeniyle özel bir önem arz etmektedir (Adaklı, 2006: 65). Bu anlamda, özellikle 2000’li yıllardan itibaren mülkiyet ve kontrol ilişkilerinde iktidarın yanı sıra, büyük medya patronları da etkili olmaya başlamıştır. Büyük medya patronları yatay, dikey ve çapraz tekelleşmeler çerçevesinde medya mülkiyetlerini arttırmış ve sahibi oldukları medya organları üzerinde kontrolü sağlayarak kendi tahakkümünü kurmuşlardır:

... demokratik öğretilere göre, medya bağımsızdır ve kendini gerçeği bulmaya ve herkese duyurmaya adanmıştır. Buna karşılık, eğer güçlü kesimler söylemin ilkelerini belirleyebiliyor, halkın neyi seyreder dinleyeceğine karar verebiliyor ve düzenli propaganda kampanyalarıyla kamuoyunu “sevk ve idare” edebiliyorsa, sistemin işleyişine ilişkin standart görüş, gerçeklikle hiç de bağdaşmıyor demektir (Herman ve Chomsky, 1999: 9-10).

Öte yandan, medya endüstrisinin yapısal dönüşümü, medya içeriklerindeki değişimi de beraberinde getirmiştir. Medyanın küresel kapitalizmle olan yakın ilişkisi sonucunda magazinleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Erdal Dağtaş’a (2006: 16) göre; “medya mülkiyet yapısının küresel kapitalizme eklemlenmesi, medyada magazin

önem kazanmasına ve magazinleşmenin yaygınlaşmasına neden olmuştur”. Medya şirketleri, reyting ve kâr oranlarını arttırmaya yönelik magazin ve sansasyonel yayıncılığa eğilim göstermeye başlamışlardır. Günümüzün metalaşmış, tektipleşmiş ve magazinleşmiş olan medya içerikleri, özellikle 1980’li yıllardan itibaren medya endüstrisinin geçirdiği yapısal dönüşümün ve küresel kapitalizme eklenme çabasının birer sonucudur.

Küresel kapitalizmin etkisiyle medyanın yapısal dönüşümü sonucunda, özellikle 1990’lı yıllardan itibaren tekelleşme eğilimleri ivme kazanmıştır. Bunun sonucunda, medya sektöründe faaliyet gösteren kuruluşlar, dev holdinglerin tekelinde toplanmış, kamusal yayıncılık anlayışının yerini ticari yayıncılık anlayışı almış ve medya içeriklerinde artan tektipleşme ve magazinleşme eğilimleri yaşanmaya başlamıştır. Bunların yanı sıra, önceki dönemlerdeki baskı ve yasaklara, ticari kaygılar gözetilerek yapılan basın ve yayıncılık anlayışının getirdiği baskılar da eklenmiştir. 2000’li yıllara gelindiğinde, yazılı basından görsele, internetten müzik ve kitap endüstrilerine uzanan halkaları bünyesinde taşıyan; faaliyetlerini ve yatırımlarını yurtiçinden yurtdışına da taşıran büyük medya holdingleri yapıya egemen olmuştur. (Sönmez, 2010: 20). Dünyada ise, küresel medya pazarı esas olarak yedi (Disney, AOL-Time Warner, Sony, News Corporation, Viacom, Vivendi ve Bertelsmann) çokuluslu şirketin hâkimiyetindedir ve ABD’deki film stüdyoları, televizyon şebekeleri ile küresel pazarın %80-85’i ise bu yedi şirketin kontrolü altındadır (Adaklı, 2006: 38).

Özetle, medya, içerisinde yer aldığı toplumlardaki ekonomik, siyasal ve toplumsal dinamiklerden etkilenen ve bu dinamikler çerçevesinde şekillenen toplumsal bir kurumdur. Bir başka deyişle, bir toplumun ekonomik, siyasal ve toplumsal yapısındaki dönüşümler ile dönemsel farklılıklar, toplumun bir parçası olan medyanın yapısını ve işleyişini etkileyen oldukça önemli dinamiklerdir. Bu bağlamda, kapitalizmin yeniden yapılanma sürecinde yaşanan ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmelerle birlikte medya kurumunun yapısında ve işleyişinde de önemli bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Nitekim, kapitalizm ile medya arasında oldukça kuvvetli bir belirlenim ilişkisi olduğundan söz etmek mümkündür.

Bununla birlikte, medya ve kapitalizm arasındaki belirlenim ilişkisinin tek taraflı bir ilişki olmadığı; aksine medyanın bir taraftan kapitalizmden etkilenirken diğer yandan da kapitalizmi etkileyebilecek özelliklere sahip olduğu görülmektedir (Dağtaş,

2006: 33). Kaldı ki, güçlü sermaye guruplarının medya alanındaki faaliyetlerinin ve holdingleşme eğilimlerinin artmasıyla kapitalizmin medya alanındaki belirlenimi güçlenmiştir. Diğer yandan, küreselleşmenin ve gelişen teknolojinin de etkisiyle medyanın toplumsal yapı içerisindeki rolü ve önemi artmıştır. Bunların yanı sıra, özelleştirme hareketleriyle birlikte sayısı artan medya holdingleri ile bu holdinglerin faaliyetlerini kontrol altında tutmaya çalışan siyasi iktidarlar arasında karşılıklı çıkar ilişkileri kurulmaya başlanmıştır. Siyasi iktidarlar, medya üzerinde tahakküm kurarak onu bir hegemonya aracı olarak kullanma eğilimi göstermeye başlamışlardır.

Yukarıda sözü edilen gelişmeler bağlamında medya, büyük sermaye guruplarının yatırım faaliyetlerinde bulunduğu bir alan; ticari yayıncılık anlayışının egemen olduğu ve yoğunlaşma hareketlerine bağlı olarak tektipleşme eğilimlerinin gözlemlendiği bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda, küreselleşmenin ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle her geçen gün daha da güçlenen medyanın toplumsal yapı içerisindeki önemi de gittikçe artmaktadır.

İkinci Bölüm

Türkiye’deki 1961 ve 1982 Anayasaları ile 2010 Anayasa Değişiklik Paketi’nin Farklılaşan Özellikleri ve Medya Açısından Değerlendirilmesi

1. 1961 Anayasası, Çoğulcu Demokrasi Anlayışı ve Medya

Türkiye’de, 1946 yılında tek parti dönemi sona ermiş ve çok partili siyasi yaşama geçilmiştir. Demokrat Parti (DP), dört yıllık (1946-1950) muhalefet döneminden sonra, 1950 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde birinci parti olmuş ve Cumhuriyet Halk Partisi’nden (CHP) iktidarı devralmıştır. Ancak, DP iktidara geldikten sonra muhalefetteyken savunduğu özgürlük felsefesini terk etmiş, Atatürk Devrimleri’nden ödünler vermeye başlamış ve muhalefeti baskı altında tutmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. DP’nin muhalefet döneminde verdiği sözleri yerine getirmemesi ve iktidar gücünü kullanarak kendi lehinde, hukukla bağdaşmayan icraatlara girişmesi sonucunda 27 Mayıs 1960 darbesi gerçekleştirilmiş ve DP iktidarına askeri bir darbeye son verilmiştir.

Bununla birlikte, DP döneminde meydana gelen siyasi ve ekonomik gelişmelere bir tepki olarak gerçekleştirilen 27 Mayıs darbesi sonrasında, yeni bir anayasa hazırlanmasına ve yeni bir anayasal düzen kurulmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Çünkü, Türkiye’nin o dönemde içerisinde bulunduğu ekonomi politik durum yeni bir anayasal düzene ihtiyaç duyulduğu gerçeğini ortaya koymuştur. DP döneminde yaşanan olumsuz gelişmeler ve DP’nin 1924 Anayasası’nı ihlal eden uygulamaları Kurucu Meclis’in dikkatinden kaçmamış ve 1961 Anayasası bir tepki anayasası olarak doğmuştur (Aldıkaçtı, 1970: 153). Türkiye siyasi yaşamında 1961 Anayasası’nın kabulü ile birlikte çoğunlukçu demokrasi³⁶ anlayışından çoğulcu

³⁶Köklerini Jean Jacques Rosseau’nun “genel irade” görüşünden alan çoğunlukçu demokrasi anlayışı, kısaca, genel irade ya da milli irade olarak adlandırılan çoğunluk iradesinin, daima kamunun iyiliğine yöneldiği, çünkü, çoğunluğun kararlarıyla toplumun genel çıkarlarının hiçbir zaman çatışamayacağı

demokrasi³⁷ anlayışına geçilmiştir. 27 Mayıs darbesinin askeri bir darbe ve ortaya çıkan rejimin de askeri bir rejim olmasına karşın, Türkiye’de bir önceki dönemle kıyaslanmayacak genişlikte bir özgürlük ortamı doğmuştur (Tanör, 2013: 9). Bu nedenle, oluşan bu özgürlük ortamının devam ettirilmesi, çok partili ve dengeli bir siyasi yaşamın kurumsallaştırılması için yeni bir anayasaya ihtiyaç duyulmuş ve 1961 Anayasası bu ihtiyaçtan ortaya çıkmıştır.

Yeni bir anayasa hazırlanmasına geçilmeden önce, “27 Mayıs Rejimi”nin yetkilerini belirlemek için 1924 Anayasası’nın bazı maddelerinde değişikliğe gidilmiştir. “Geçici Anayasa” olarak adlandırılan kanun değişiklikleri 12 Haziran 1960’da Resmi Gazete’de (RG) yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu değişikliklerden sonra TBMM’ye ait olan hak ve yetkiler Milli Birlik Komitesi’ne (MBK) geçmiştir (Yılmaz, 2015: 135). Geçici Anayasa, yeni bir anayasanın hazırlanmasında ve yeni bir anayasal düzene geçilmesinde bir ön hazırlık olarak gösterilebilir. Çünkü, yeni anayasanın nasıl ve kimler tarafından hazırlanacağına bu dönemde karar verilmiştir.

1961 Anayasası, 27 Mayıs sonrasında oluşturulan Kurucu Meclis³⁸ tarafından hazırlanmıştır. Kurucu Meclis, 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren subayların yer aldığı Milli Birlik Komitesi (MBK) ile bazı üniversite ve sivil toplum kuruluşlarından seçilmiş üyelerin yer aldığı Temsilciler Meclisi’nden (TM) oluşturulmuştur. Kurucu Meclis, çalışmalarına 6 Ocak 1961’de başlamış ve hazırlanan yeni anayasa 9 Temmuz 1961’de referanduma sunulurken %61.7 oy oranıyla kabul edilmiştir (Erdoğan, 2009: 144). Bülent Tanör’e (2013: 10) göre, 1961 Anayasası’nın hazırlık aşamasında, askeri darbeyi gerçekleştirenler “kuruculuk yetkisi”ni kısmen seçimle gelen Temsilciler Meclisi ile paylaşmış ve TM, anayasa taslağına son şeklinin verilmesinde daha yetkili kılınmıştır. Bir başka deyişle, seçilmiş bir organ olan TM’ye tanınan yetkiler, anayasa hazırlık

noktasından hareket etmektedir. Rousseau’nun deyişiyle, genel irade “yanılmaz” niteliktedir (Özbudun, 2000: 33-34). “Çoğunlukçu demokraside, seçimi kazanarak iktidara gelen çoğunluğun iradesi yanılmaz ve bir başka güç tarafından denetlenemez. Devletin genel siyasetini çoğunluğun kararı belirler” (Karatepe, 2013: 174).

³⁷Çoğunlukçu demokrasi anlayışı ise, demokrasiyi mutlak ve sınırsız bir çoğunluk yöntemi olarak kabul etmez. Çünkü, demokrasi, çoğunluğun yönetimi ilkesine dayanmakla beraber, bunu azınlığın temel haklarıyla da bağdaştıran bir rejimdir (Özbudun, 2000: 34). Çoğunlukçu demokrasi; çoğunluğun yönetme hakkı ve azınlıkların hak ve özgürlükleri arasında denge kuran bir demokrasi modelidir. Çoğunlukçu demokraside, çoğunluğun yönetme hakkı, azınlıkların hak ve özgürlükleriyle sınırlıdır (Karatepe, 2013: 176).

³⁸Milli Birlik Komitesi’nin (MBK) 13 Aralık 1960’da kabul ettiği 157 sayılı kanunda Kurucu Meclis’in başlıca amacı, “demokrasi ve hukuk devleti esaslarını gerçekleştirip teminat altına alacak olan yeni anayasa ile yeni seçim kanununu en kısa zamanda tamamlayarak en geç 29 Ekim 1961’de iktidarı yeni seçilecek TBMM’ye devretmek” olarak tanımlanmıştır (Soysal, 2011: 218).

sürecinde sivil kanadın daha etkin olduğuna işaret etmektedir. Bu yönüyle 1961 Anayasası'nın hazırlık süreci, 1982 Anayasası'nın hazırlık sürecinden oldukça farklıdır.

1961 Anayasası'nın biçimsel özelliklerine bakıldığında; 1961 Anayasası 6 kısımdan, 157 asıl ve 11 geçici maddeden oluşturulmuştur (Yılmaz, 2015: 139). 1961 Anayasası, 1924 Anayasası'na göre daha uzun ve kapsamlı bir anayasa olmuştur. Çünkü, kısalığın bir boşluk sayılarak, keyfi olarak kullanılması engellenmek istenmiştir (Gülener, 2012: 243). DP döneminde, 1924 Anayasası'nın kısalığı ve eksiklikleri nedeniyle ortaya çıkan hukuksal boşluklar siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanıldığı için 1961 Anayasası'nın daha kapsayıcı ve uzun bir anayasa olmasına özen gösterilmiştir. Bu anlamda, geçici maddeler çıkartıldığında 157 maddeden oluşan 1961 Anayasası, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan anayasalar (Almanya, İtalya, Fransa vb.) arasında normal bir uzunluğa sahiptir (Aldıkaçtı, 1970: 156).

Öte yandan, anayasalar devletin temel düzenini ve dayandığı ilkeleri normatif bir yapıya kavuşturan kurallar bütünü oldukları için anayasaların diğer bütün normların üstünde olması zorunludur (Erdoğan, 2001: 57). Bu bağlamda, 1924 Anayasası'nda, açık bir biçimde anayasanın üstünlüğünü ve bağlayıcılığını vurgulayan bir ifadeye yer verilmemiş olması, millet adına egemenlik gücünü kullanan TBMM'nin yargı yoluyla denetlenmesini olanaksızlaştırmıştır. Türkiye siyasi yaşamında meydana gelen DP dönemindeki olumsuzlukların, yargı tarafından denetlenemeyen TBMM'nin keyfi uygulamalarından ortaya çıktığı söylenebilir. 1961 Anayasası ise, anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı konusunda anayasa tarihimizde oldukça önemli bir metindir. Çünkü, 1961 Anayasası, anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkelerini ve bunları sağlayacak bütün pratikleri getiren Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasasıdır (Tanör, 2013: 12). Ergun Özbudun'a (2014a: 24) göre, 1961 Anayasası, tümüyle anayasanın üstünlüğü ilkesi üzerine inşa edilmiştir. Anayasa'yı diğer bütün normların üstünde tutan bu ilkeyle birlikte yürütme faaliyetlerinin yargı yoluyla denetlenmesi de oldukça kolaylaşmıştır.

Bununla birlikte, kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir Anayasa Mahkemesi³⁹ kurulması da ilk defa 1961 Anayasası'nda öngörülmüştür (Tanilli, 1981: 145). 1961 Anayasası, kanunların anayasaya uygunluğunu sağlamak üzere Anayasa

³⁹ 1961 Anayasası'na göre, Anayasa Mahkemesi'nin birbirinden farklı iki görevi vardır: Birincisi, kanunların ve TBMM içtüzüklerinin anayasaya uygunluğunu denetlemek; ikincisi ise, Yüce Divan sıfatıyla Cumhurbaşkanı'nı, Bakanlar Kurulu üyelerini, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Yüksek Hakimler Kurulu ve Sayıştay başkanlarını ve üyelerini görevleriyle ilgili suçlardan dolayı yargılamaktır (Aldıkaçtı, 1970: 312).

Mahkemesi eliyle gerçekleştirilecek bir denetim usulünü öngörmek suretiyle, 1924 Anayasası'ndan farklı olarak anayasanın üstünlüğünü kurumsal bir güvenceye bağlamıştır (Erdoğan, 2009: 148). Böylece, mecliste çoğunluğu elde eden siyasi iktidarların, anayasaya aykırı bir biçimde kendi iktidarlarını kullanarak, DP döneminde olduğu gibi hukuk dışı uygulamalara girişmeleri engellenmek istenmiştir. Çünkü, anayasaya uygunluk denetimi, demokrasiyi kendi temel kurum ve ilkelerinin kaldırılmasına yönelik olası girişimlere karşı korur. Bu denetim, giderek siyasallaşan bir toplumda demokratik çoğunluk ilkesinin artan önemine zorunlu bir karşı-güç olarak kendini gösterir (Kaboğlu, 2010: 378).

1961 Anayasası'nda yer alan "Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır (1961: m.8/2)" ifadesi, anayasanın üstünlüğünü ve bağlayıcılığını vurgulayan bir ifade olmuştur. Kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemek için de Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. 1924 Anayasası'nda ise, "Anayasanın hiçbir maddesi hiçbir sebep ve bahane ile savsanamaz ve işlerlikten alıkonamaz. Hiçbir kanun Anayasaya aykırı olamaz (1924: m.103)" hükmüne yer verilmiş olmasına karşın, kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi sistemine yer verilmemiştir (Özbudun, 2014a: 131).

1961 Anayasası'nın biçimsel özelliklerine bakıldığında; altı kısımdan oluşan anayasanın birinci kısmı, "Genel Esaslar" başlığını taşımaktadır ve bu kısımda devletin şekli, Cumhuriyet'in nitelikleri, devletin bütünlüğü, resmi dili, başkenti, yasama, yürütme ve yargı yetkileri vb. esaslara yer verilmiştir (Yılmaz, 2015: 140). Kendi içerisinde dört bölümden oluşan ikinci kısım, "Temel Haklar ve Ödevler" başlığını taşımaktadır. "Temel Haklar ve Ödevler" kısmı 1924 Anayasası'nda sonlarda yer almasına karşın, 1961 Anayasası'nın başında; "Genel Esaslar"dan hemen sonra getirilmiştir (Soysal, 2011: 225). İkinci kısmın birinci bölümünde, "Genel Hükümler"e; ikinci bölümünde, "Kişinin Hakları ve Ödevleri"ne; üçüncü bölümünde, "Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler"e ve dördüncü bölümünde, "Siyasi Haklar ve Ödevler"e yer verilmiştir. "Cumhuriyetin Temel Kuruluşu" başlığını taşıyan üçüncü kısım ise, üç bölümden oluşmaktadır. Üçüncü kısmın birinci bölümü, "Yasama"; ikinci bölümü, "Yürütme" ve üçüncü bölümü, "Yargı" başlığı altında oluşturulmuştur. Bu üç bölümde, yasama, yürütme ve yargı organlarının yapılarını, işleyişlerini ve faaliyet alanlarını düzenleyen maddelere yer verilmiştir. 1961 Anayasası'na göre; yasama yetkisi

TBMM'ye (1961: m.5), yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'na (1961: m.6) ve yargı yetkisi bağımsız mahkemelere (1961: m.7) aittir. Bunların yanında, dördüncü kısım, "Çeşitli Hükümler"; beşinci kısım, "Geçici Hükümler" ve altıncı kısım, "Son Hükümler" başlığını taşımaktadır.

1961 Anayasası ile getirilen yeniliklerden bir diğeri ise, anayasa metninin başında "Başlangıç Kısmı"nın yer almasıdır. Başlangıç kısmında, anayasanın dayandığı temel prensiplere ve anayasanın felsefesine yer verilmiş ve başlangıç kısmı anayasa metnine dahil edilmiştir (Yılmaz, 2015: 149). Böylece, başlangıç kısmında yer alan temel görüş ve ilkelere aykırı olan kanunlar hakkında Anayasa Mahkemesi'ne başvuru hakkı tanınmıştır (Aldıkaçtı, 1970: 155). 1924 Anayasası'nda başlangıç kısmı yoktur.

Öte yandan, 1961 Anayasası'nda anayasal ilkeler yeniden düzenlenmiş ve bazı ilkeler anayasadan çıkartılmıştır. 1924 Anayasası'nda yer alan "halkçılık, devletçilik ve inkılâpçılık (1924: m.2)" ilkelerine 1961 Anayasası'nda yer verilmemiştir. Ancak, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra öne çıkan sosyal devlet, insan haklarına bağlılık, demokratik devlet ve hukuk devleti gibi evrensel ilkelere 1961 Anayasası'nda yer verilmiştir (Gülener, 2012: 243). Bununla birlikte, 1961 Anayasası'nda, "milliyetçilik (1924: m.2)" ilkesi yerine "milli devlet (1961: m.2)" ifadesine yer verilmiştir. Anayasanın hazırlık sürecinde "milliyetçilik" ilkesinin kaldırılması konusunda yoğun tartışmalar yaşanmış ve tartışmalar sonucunda "milli devlet" kavramı üzerinde uzlaşmıştır (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 26). Mümtaz Soysal'a (2011: 226-227) göre, Türk toplumunda "milliyetçilik" kavramı, özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasındaki bazı hareketlerde, hayalci bir Turancılığın ve Orta Asya'ya yönelen bir geri gidişin göstergesi olarak nitelendirilmiştir. Bu yüzden, "milliyetçilik" kavramına 1961 Anayasası'nda yer verilmediği söylenebilir.

1961 Anayasası'nın farklılıklarından bir diğeri de dönemsel koşullardan ortaya çıkmıştır: 1924 Anayasası'nın ortaya çıktığı dönem, ileri atılımların ve çağdaşlaşma mücadelesinin ön planda olduğu bir dönemken; 1961 Anayasası'nın ortaya çıktığı dönem, siyasal demokrasinin kurulması ve korunması çabalarının yürütüldüğü bir dönem olmuştur (Tanör, 2013: 14). Eşdeyişle, 1924 Anayasası, Cumhuriyet reformlarının önündeki engelleri kaldırmaya yönelik hazırlanmış bir anayasa olmasına karşın, 1961 Anayasası, anayasanın üstünlüğüne dayalı bir siyasal demokrasiyi kurmak ve korumak için hazırlanmış bir anayasadır.

Ayrıca, 1961 Anayasası, “sosyal devlet”⁴⁰ anlayışının benimsendiği bir anayasa olmuştur: Sosyal ve iktisadi haklara ilk defa 1961 Anayasası’nda yer verilmiştir (Erdoğan, 2009: 149). Anayasanın ikinci maddesinde “Türkiye Cumhuriyeti”, “sosyal bir hukuk devleti” olarak tanımlanmıştır (1961: m.2). Onuncu maddenin ikinci fıkrasında ise, “Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzurunu sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasi, iktisadi ve sosyal bütün engelleri kaldırır...(1961: m.10/2)” ifadesine yer verilmiştir. Devlet, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini sağlamakla ve korumakla yükümlü kılınmıştır. Sosyal devlet anlayışı ve onun beraberinde getirdiği kurumlar, 1961 Anayasası’nın en önemli yeniliklerinden birisi olmuştur (Özbudun, 2014b: 27)

Ancak, sanayileşmesini tamamlayamamış, serbest piyasa ekonomisinin hâkim olduğu bir dönemden geçen ve ulusal geliri düşük olan Türkiye’de, Batı’daki gibi bir sosyal devlet anlayışı oluşturulamamıştır. Çünkü, Batı’da sosyal devlet anlayışı yaygın hale geldiğinde; Batı toplumları, sermaye birikimlerini tamamlamış, ekonomik kalkınmayı başarmış ve sanayileşmenin temellerini çoktan atmışlardır (Soysal, 2011: 258). Türkiye’deki sosyal devlet anlayışı, iktisadi kalkınmaya dayalı olarak artan ulusal gelirin adaletli bir biçimde bölüştürülmesinden çok; devlet eliyle düzenlenen ve kontrol edilen bir sosyal devlet anlayışı olmuştur. Bu durum siyasi ve iktisadi olanakların imkân verdiği doğrultuda gerçekleştirilmiştir. Bu yüzden, Türkiye’deki sosyal devlet anlayışı Batı’daki gibi uygulanamamıştır.

1961 Anayasası’nın önemli farklılıklarından birisi de “kuvvetler birliği”⁴¹ ilkesinin yerine, “kuvvetlerin yumuşak ayrılığı”⁴² ilkesinin benimsendiği bir anayasa olmasıdır. 1961 Anayasası’nda, TBMM’nin elinde bulunan yasama ve yürütme yetkileri, “kuvvetler ayrılığı” ilkesine bağlı olarak farklı organlar arasında dağıtılmıştır. Eşdeyişle, 1961 Anayasası’nda, devlet iktidarı ve egemenliğin kullanımı farklı organlara ve kurumlara dağıtılmış ve bunlar arasında bir denge oluşturulmaya

⁴⁰Sosyal devlet anlayışı, devletin sosyal barışı ve adaleti sağlamak amacıyla sosyal ve ekonomik hayata aktif müdahalesini gerekli ve meşru gören bir anlayış olarak tanımlanabilir (Özbudun, 2000: 123).

⁴¹Kuvvetler birliği, devletin yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin bir organın elinde toplanmasıdır. Meclis hükümeti sisteminde, yasama, yürütme ve yargı kuvvetleri yasama organında birleşir ve yasama organı hem kanunları yapar hem de uygular (Karatepe, 2013: 114-115).

⁴²Anayasa hukukunda kuvvetler ayrılığı da kendi içerisinde “kuvvetlerin sert ayrılığı” ve “kuvvetlerin yumuşak ayrılığı” olarak ikiye ayrılmıştır. Kuvvetlerin sert ayrılığı, devletin yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin üç farklı organ tarafından kullanılması olarak tanımlanmaktadır. Kuvvetlerin yumuşak ayrılığı ise, devletin yasama ve yürütme kuvvetlerinin birbirinden tam olarak ayrılmayan ve biri, diğerine dayanan iki farklı organ tarafından kullanılmasıdır (Karatepe, 2013: 115).

çalışılmıştır (Tanör, 2013: 15). Bu bağlamda, egemenliğin kullanımına ilişkin 4. maddede, “Egemenliğin kullanılması, hiçbir suretle belli bir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamaz. Hiçbir kimse veya organ, kaynağını anayasadan almayan bir devlet yetkisi kullanamaz (1961: m.4/2)” ifadesine yer verilmiştir. Dördüncü maddede, kuvvetler ayrılığına dayalı bir yetki paylaşımı öngörülmüş ve yetki kullanan kişi ya da kurumların anayasaya bağlı olması gerekliliği vurgulanmıştır. 1924 Anayasası’nın yasama ve yürütme kuvvetlerini teorik açıdan da olsa TBMM’de toplamış olmasına karşın, 1961 Anayasası, Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu raporundaki ifadeyle “kuvvetlerin yumuşak ayrılığı”nı benimsemiştir (Özbudun, 2014b: 25).

Bunların yanında, Türkiye anayasa tarihinde ilk defa siyasi partiler, 1961 Anayasası’nda anayasal güvenceye kavuşturulmuş ve “siyasi yaşamın vazgeçilmez unsurları (1961: m.56)” olarak tanımlanmışlardır (Erdoğan: 2009: 152). Çünkü, 1961 Anayasası’nda, “çoğulcu demokrasi”yi gerçekleştirebilmek amacıyla çoğulcu toplum yapısının ve onu oluşturan gönüllü kuruluşların geliştirilmesine önem verilmiştir (Özbudun, 2000: 43). Bu bağlamda, siyasi partiler, sivil toplum ile devlet arasındaki karşılıklı ilişkilerin yürütülmesinde ve çoğulcu demokrasinin gerçekleşmesinde önemli kuruluşlar oldukları için 1961 Anayasası’nda güvence altına alınmışlardır.

Ancak, 1961 Anayasası’nın 57. maddesinde siyasi partilere ilişkin bir sınırlandırma da getirilmiştir. Anayasa’nın 57. maddesine göre, “Siyasi partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılır” (1961: m.57/1). Bu bakımdan, 1961 Anayasası’nın kendi sistemi içerisinde bir çeşit “çelişki”ye düştüğü söylenebilir (Soysal, 2011: 235).

Diğer yandan, 1961 Anayasası’nda temel hak ve özgürlüklere, 1924 Anayasası’na oranla daha geniş ve güvenceli bir yer verilmiştir (Özbudun, 2000: 43). Eşdeyişle, 1961 Anayasası’nda, bireylerin birbirleriyle ve devletle olan ilişkilerinde temel hak ve özgürlüklerin korunmasına yönelik düzenlemeler genişletilmiştir. Anayasa’nın ikinci kısmında bireylerin siyasi, iktisadi ve sosyal hakları ve ödevleri kapsamlı bir biçimde düzenlenmiştir. Anayasa’nın 11. maddesinde ise, temel hak ve özgürlüklerin ancak kanunlarla sınırlandırılacağına, bu kanunların anayasanın sözüne ve ruhuna aykırı olamayacağına ve sınırlandırmaların hiçbir zaman hakların

özüne dokunamayacağına vurgu yapılmıştır (Yılmaz, 2015: 176). 1961 Anayasası'na göre, hak ve özgürlüklerin korunması devletin görevlerindedir ve devlet özgürlüğü sağlayan koşulları hazırlamak zorundadır (Tanör, 2013: 18-19). Ayrıca, 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 1961 Anayasası'nın maddi kaynakları arasında yer almıştır (Aldıkaçtı, 1970: 144). 1961 Anayasası hazırlanırken insan haklarına yönelik evrensel kaynaklara başvurulmuş olması, temel hak ve özgürlüklere oldukça önem verildiğinin bir göstergesi olmuştur.

1961 Anayasası'nda düşünce ve ifade özgürlüğü de güvence altına alınmıştır. Çünkü, 1961 Anayasası, çoğulcu demokrasi anlayışını benimsemiştir. Çoğulcu demokrasilerde hiçbir düşüncenin ayrıcalığı yoktur: Her düşünce özgürdür; özgürce açıklanır ve özgürce örgütlenir (Tanilli, 1981: 31). Bu yüzden, 1961 Anayasası sadece bireylerin düşünce özgürlüğünü tanımakla kalmamış, aynı zamanda çoğulculuk ilkesinin bir gereği olarak onların düşünce ve kanaatlerini açıklayabilmelerini de güvence altına almıştır. 1961 Anayasası'na göre, "Herkes, haberleşme hürriyetine sahiptir" (1961: m.17/1) ve "Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir; düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim ile veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklayabilir ve yazabilir" (1961: m.20/1).

Demokratik toplumlarda düşünce ve ifade özgürlüğünün sağlanması ve korunması oldukça önemlidir. Bu bağlamda, bireylerin düşüncelerini özgürce ifade edebilmeleri için basın özgürlüğünün de sağlanması gereklidir. Çünkü, basın, bireylerin yaşadıkları toplum içerisinde meydana gelen gelişmelerden haberdar olabilmelerinde ve kendi düşüncelerini toplumla paylaşabilmelerinde oldukça işlevsel bir konumdadır.

Dolayısıyla, 1961 Anayasası'nda "Basın ve Yayınla İlgili Hükümler"e oldukça geniş yer ayrılmıştır. Çünkü, basın özgürlüğü, düşünce özgürlüğünün doğal bir sonucudur ve düşünce özgürlüğünün gerçekleşebilmesi için basın özgürlüğünün gerçekleştirilmesi zorunludur (Aldıkaçtı, 1970: 198). Düşünceler kendiliğinden oluşmazlar; onları geniş ölçüde dış belirleyiciler (toplumsal yapılar, iktisadi koşullar ve kültürel miraslar) hazırlar. Fikirlerin oluşumunda, kitle iletişim araçlarının (basın, radyo, televizyon vb.) belirleyici bir etkisi vardır (Kaboğlu, 2010: 285). Bu yüzden, 1961 Anayasası'nda basın özgürlüğüne yönelik oldukça uzun ve kapsamlı hükümlere yer verilmiştir.

Soysal'a (2011: 262) göre, 1961 Anayasası'ndaki basın özgürlüğüne ilişkin hükümlerin olağanüstü uzunluğunun nedeni; 1960'tan önceki dönemde "basın özgürlüğünün"⁴³ en çok tartışılan konulardan birisi olması ve Kurucu Meclis'te basının oldukça iyi temsil edilmiş olmasıdır. Bireylerin diğer hak ve hürriyetleri gibi, basın hürriyeti de 1960 yılına kadar devamlı olarak kısa süreler dışında ihlal edilmiştir (Aldıkaçtı, 1970: 199). Özellikle, DP döneminde basına yönelik getirilmiş olan yasaklar ve sınırlandırmalar oldukça fazla olmuştur.

Ne var ki, Milli Birlik Komitesi 27 Mayıs 1960'ta yönetimi devraldıktan sonra, 12 Ekim 1960'ta, basına yönelik olan antidemokratik kanunları (6334 ve 6732 sayılı neşir yoluyla veya radyoyla işlenecek cürümler hakkındaki kanunlar) kaldırmış ve 29 Kasım 1960'ta, Basın Kanunu'ndaki antidemokratik hükümleri kaldıran bir kanun (143 sayılı kanun) çıkartmıştır (Topuz, 2006: 228). Böylece, DP döneminde basına getirilmiş olan sınırlandırmalar MBK tarafından kısmi de olsa kaldırılmıştır. Bunun yanı sıra, Kurucu Meclis, TBMM'de çoğunluğa sahip herhangi bir partinin basına yönelik sınırlandırmalar getirmesini önlemek ve basın özgürlüğünü anayasal güvence altına almak amacıyla 1961 Anayasası'nda da basın özgürlüğüne ilişkin maddelere geniş bir yer vermiştir (Topuz, 2006: 233).

1961 Anayasası'nın basın özgürlüğüne ilişkin getirdiği düzenlemeleri kısaca özetlemek gerekirse: 1961 Anayasası'nın 22. maddesine göre: "Basın hürdür; sansür edilemez", "Devlet basın ve haber alma hürriyetini sağlayacak tedbirleri alır", "basın hürriyeti ancak kanunla sınırlandırılabilir, gazete ve dergilerin toplatılması ancak hâkim kararıyla olabilir". Bunların yanında, düzeltme ve cevap hakkı (m.27) ile ispat hakkı (m.34) da 1961 Anayasası'nda güvence altına alınmıştır (Aldıkaçtı, 1970: 200). Gazete ve dergi (m.23), kitap ve broşür (m.24) gibi basılı materyallerin çıkartılmasında, önceden izin alınması şartı kaldırılmıştır. "Basın Araçlarının Korunması" hakkında düzenlenmiş olan 25. maddede ise, "Basımevi ve eklentileri ve basın araçları, suç vasıtası olduğu gerekçesiyle de olsa zapt veya müsadere edilemez veya işletilmekten alıkonulamaz" (1961: m.25) ifadesine yer verilmiştir.

⁴³Basın özgürlüğü mücadelesi için girişilen uzun ve çekişmeli kavga, ilk olarak İngiltere'de başlamış ve hızla Amerika'ya, zayıf olarak da Avrupa Kıtası'na yayılmıştır. Basın özgürlüğünü destekleyen Amerikan devrimi, özellikle 18. yüzyılda basın özgürlüğü alanına ilişkin yeni iyileştirmeler getirilmesine neden olmuştur (Keane, 1993: 27-28). Basın özgürlüğünü destekleyen Amerikan devriminden sonra, 1787 tarihli Amerika Birleşik Devletleri Federal Anayasası'na 1791'de "Kongre söz veya basın özgürlüğünü sınırlayan kanun yapamaz" ifadesi eklenmiştir.

Öte yandan, 1961 Anayasası, radyo ve televizyon hizmetlerinin yürütülmesine ve bu hizmetleri yürütecek kuruluşa (Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu⁴⁴) özel bir önem vermiştir (Tanilli, 1981: 436). Bunun en önemli nedeni, DP döneminde basının yanı sıra, radyoların da iktidar tarafından propaganda aracı olarak etkin bir biçimde kullanılmış olmasıdır. Bu yüzden, 1961 Anayasası'nda, radyo ve televizyon yayıncılığının “tarafsız” bir biçimde yürütülebilmesi için özerk bir kuruluş oluşturulması öngörülmüştür. Anayasa'nın 121. maddesinde, “Radyo ve televizyon istasyonlarının idaresi, özerk kamu tüzel kişiliği halinde, kanunla düzenlenir. Her türlü radyo ve televizyon yayınları, tarafsızlık esaslarına göre yapılır” (1961: m.121/1-2) hükümlerine yer verilmiştir. Ancak, medyada “tarafsızlık” ilkesinin tartışmaya açık bir konu olması ve medya alanında bütünüyle bir “tarafsızlık”tan söz edilebilmesi mümkün olmadığı için 1961 Anayasası'nda öngörülen “tarafsız” ve “özerk” bir medya kuruluşunun varolabilmesi de tartışmaya açıktır.

Özetle, 1961 Anayasası, benimsediği çoğulcu demokrasi anlayışının bir gereği olarak düşünce ve ifade özgürlüğüne, düşünceleri açıklama özgürlüğüne ve bu özgürlüklerin sağlanmasında oldukça önemli bir rol oynayan basına özel bir ilgi göstermiştir. Bu anlamda, toplumdaki her bireyin özgürce düşüncelerini ifade edebilmeleri ve açıklayabilmeleri anayasal güvenceye kavuşturulmuştur. Bu durumun gerçekleşmesinde, özellikle 1950-1960 yılları arasında DP dönemindeki yasaklar ve yaşanan olumsuz gelişmeler oldukça etkili olmuştur. Bir tepki anayasası olarak ortaya çıkan 1961 Anayasası'nda, geçmiş dönemdeki olumsuzlukların, yasakların ve antidemokratik uygulamaların bir daha yaşanmaması bağlamında bazı tedbirler öngörülmüştür. Bu yüzden, 1961 Anayasası, askeri bir darbe sonrasında askeri bir yönetim tarafından hazırlanmış olmasına karşın, siyasi felsefesi ve getirdiği yeni hükümler ile daha çoğulcu, özgürlükçü ve demokratik bir anayasa olmuştur.

2. 1982 Anayasası, Vesayetçi Demokrasi Anlayışı ve Medya

12 Eylül 1980 sabahında Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ülke yönetimine el koymuş ve Türkiye, üç yıldan fazla bir süre (12 Eylül 1980-6 Aralık 1983) askeri bir rejim tarafından yönetilmiştir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 19). 12 Eylül darbesi,

⁴⁴Türkiye'deki radyo ve televizyon yayıncılığını yürütmek üzere Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu (TRT), 21 Nisan 1963'te çıkartılan 359 sayılı Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Kanunu ile “tüzel kişiliği olan özerk bir kamu kurumu” olarak kurulmuştur (Tanilli, 1981: 437).

dönemin Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren başkanlığında, kuvvet komutanları tarafından emir komuta zinciri içerisinde gerçekleştirilmiştir. 12 Eylül darbesinden sonra parlamento ve hükümetin varlıklarına son verilmiş; siyasal faaliyetler önce durdurulmuş, sonra da tüm siyasi partiler feshedilmiştir (Tanör, 2013: 90).

Kenan Evren başkanlığında kuvvet komutanlarından oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi (MGK), yeni bir yasama organı ve hükümet kuruluncaya kadar yasama ve yürütme yetkilerini üstlenmiştir (Yılmaz, 2015: 179). Evren, 14 Eylül 1980’de resmen devlet başkanı ilan edilmiş, 21 Eylül 1980’de Bülend Ulusu başbakanlığında bir hükümet kurulmuş ve Ulusu hükümeti MGK’nın icra komitesi görevini üstlenmiştir (Erdoğan, 2009: 155).

Bu koşullar altında yeni bir anayasa için hazırlık çalışmalarına başlanmış, 29 Haziran 1981’de “Kurucu Meclis Hakkında Kanun” MGK üyelerince kabul edilmiş ve Kurucu Meclis’in kurulması kararı alınmıştır (Özbudun, 2000: 51). Kurucu Meclis, MGK üyeleri ve Danışma Meclisi (DM) üyelerinden oluşturulmuştur. DM’nin tüm üyeleri askeri rejim tarafından atanmıştır (Tanör, 2013: 90). 1982 Anayasası ise, MGK ile DM üyelerinden oluşturulmuş olan Kurucu Meclis tarafından hazırlanmıştır ve 1982 Anayasası’nın hazırlık süreci 1961 Anayasası’nın hazırlık sürecinden daha uzun sürmüştür. Kuruculuk yetkisini ve yasa yapma yetkisini kullanmada son söz MGK’ya ait olmuş, DM üyeleri sadece birer danışman rolü üstlenmiş ve oluşturulacak anayasa taslağına son şeklini yine MGK vermiştir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 29).

Bu bağlamda, 1982 Anayasası’nın hazırlık süreci 1961 Anayasası’nın hazırlık sürecinden oldukça farklı olmuştur: Birincisi, 1961 Anayasası’ndaki TM daha temsili bir nitelikte olmasına karşın; 1982 Anayasası’ndaki DM üyelerinin hepsi MGK tarafından atanmışlardır ve üyelerin atanmasında 11 Eylül 1980 tarihi itibarıyla partisiz olmaları şartı aranmıştır⁴⁵ (Özbudun, 2014b: 53). İkincisi, DM tarafından hazırlanacak olan anayasa taslağına son şeklini verme yetkisi MGK’ya verilmiştir. Bu yüzden, DM üyelerinden oluşturulmuş Anayasa Komisyonu tarafından 17 Temmuz 1982’de tamamlanan devlet otoritesini desteklemeye dönük ve siyasi iktidarı esas alan anayasa taslağı, MGK tarafından daha otoriter yönde değiştirildikten sonra kabul edilmiştir (Erdoğan, 2009: 156).

⁴⁵ Temsilciler Meclisi’nde, kapatılmış olan DP dışında, dönemin diğer siyasi partilerinden üyeler yer almış olmasına karşın, DM tümüyle partisiz bir meclis olmuştur (Özbudun, 2014b: 53).

Öte yandan, yeni anayasa yapılmadan önce MGK tarafından çıkartılan yasalar⁴⁶, 1982 Anayasası'nın maddi kaynakları arasında önemli bir yer tutmuştur (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 32). Anayasa tarihimizde ilk defa yeni bir anayasa yapılması fikrinin esas çıkış noktası, özgürlüğün ve demokrasinin korunması ve pekiştirilmesi olmamış; aksine, 1982 Anayasası otoritenin ve devletin güçlendirilmesi için hazırlanmıştır (Tanör, 2013: 87). Ne var ki, 1982 Anayasası'nın hazırlanmasında egemen olan temel eğilim; 1961 Anayasası'nın otorite-özgürlük dengesini otorite aleyhinde bozmuş ve devleti güçsüz kılması üzerinedir (Özbudun: 2000: 60). Bu yüzden, 1982 Anayasası'ndaki otorite-özgürlük dengesi kurulurken otoriteye ağırlık verilmiş ve otoriteyi güçlendirmeye yönelik düzenlemeler getirilmiştir. Eşdeyişle, 1982 Anayasası, bireyi devletin otoritesi karşısında korumaya odaklanmamış; tam aksine, 1970'li yıllardaki terör ve şiddet olayları nedeniyle aşındığı düşünülen devlet otoritesini güçlendirmek ve onu özgürlükler karşısında korumak amacıyla hazırlanmıştır (Yazıcı, 2009: 65). Bu yönüyle 1982 Anayasası, Türkiye'nin anayasa tarihinde bir geri adım olarak nitelendirilebilir.

1982 Anayasası, 7 Kasım 1982 tarihinde yapılan referandumda %91.37 oranında kabul oyu almış ve 9 Kasım 1982 tarihinde RG'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Yılmaz, 2015: 182). 1982 Anayasası'nın oylanması için yapılmış referandumda, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı da seçilmiştir. Eşdeyişle, 1982 Anayasası'nın referandumu Cumhurbaşkanlığı seçimiyle birleştirilmiş; Anayasa'nın geçici 1. maddesinin hükmüne bağlı olarak MGK Başkanı ve Devlet Başkanı Kenan Evren Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Özbudun, 2000: 54). Bu yüzden, 1982 Anayasası'nın referandumu, Evren için kişisel bir *plebisit* niteliği taşımıştır (Erdoğan, 2009: 157).

Benzer şekilde, 1982 Anayasası referandumunun da bir *plebisit* niteliği taşıdığını söylemek mümkündür. Çünkü, referandumda anayasanın reddedilmesi durumunda ne olacağı 1961 Anayasası'nda olduğu gibi açık bir biçimde belirtilmemiştir.⁴⁷ Dolayısıyla, olumsuz yönde oy kullanmak, askeri rejimin devam etmesine rıza göstermek anlamına gelmiştir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 36). Bunun yanı sıra, 1982 Anayasası, ifade ve

⁴⁶ Devlet Denetleme Kurulu Yasası, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Yasası, Bölge İdare Mahkemeleri Yasası, İdari Yargılama Usulü Yasası ve Danıştay Yasası vb. yasalar 1982 Anayasası'nın maddi kaynaklarıdır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 32).

⁴⁷ 1961 Anayasası'nda, anayasa tasarısının referandumla kabul edilmemesi durumunda yeni bir TM kurulacağı ve yeniden anayasa çalışmalarına başlanacağı belirtilmiş olmasına karşın, 1982 Anayasası'nda bu konuda bir açıklık getirilmemiştir (Özbudun, 2000: 54). Bununla birlikte, 1982 referandumu jandarma ve polis gözetiminde yapılmış ve oylamada şeffaf zarflar kullanılmıştır (Erdoğan, 2009: 157).

propaganda hürriyetlerinin sınırlandırıldığı ve anayasa metni üzerindeki eleştirii hakkının yasaklandığı bir ortamda referanduma sunulmuştur (Yazıcı, 2009: 68). Bir başka deyişle, 1982 Anayasası demokratik ve özgür olmayan bir ortamda referanduma sunulmuş ve büyük bir çoğunlukla kabul edilmiştir (Tanör, 2013: 90).

Öte yandan, 1982 Anayasası'nın siyasi felsefesi, anayasa yapıcılarının otorite, düzen ve istikrar çerçevesinde şekillenen temel fikirlerinden oluşturulmuştur (Erdoğan, 2009: 157). Bu yüzden, 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'na göre daha katı⁴⁸ niteliktedir; 1982 Anayasası'nda, hiçbir şekilde değiştirilemeyecek ve değiştirilmesi teklif edilemeyecek hükümlerin kapsamı genişletilmiştir (Özbudun, 2000: 59). 1982 Anayasası'nın dördüncü maddesinde, “Anayasanın birinci maddesindeki devletin şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki hüküm ile ikinci maddesindeki Cumhuriyetin nitelikleri ve üçüncü maddesindeki hükümler değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez” (1982: m.4) ifadesine yer verilmiştir.

6 Kasım 1983 Türkiye Milletvekili Genel Seçimleri'nden sonra, TBMM'nin 24 Kasım 1983'te toplanması ve Başbakanlık Divanı'nın 6 Aralık 1983'te oluşturulmasıyla MGK dönemi sona ermiştir (Yılmaz, 2015: 183). Ancak, 1982 Anayasası'nda siyasi hayatın tam olarak normalleşmesi için bir geçiş dönemi öngörülmüştür. Bu bağlamda, anayasanın geçici birinci⁴⁹ ve ikinci⁵⁰ maddelerinde yer alan hükümler gereğince Kenan Evren yedi yıl süreyle Cumhurbaşkanı olarak atanmış; MGK ise, altı yıllık süreyle “Cumhurbaşkanlığı Konseyi” olarak görevine devam etmiştir. Bu yönüyle 1982 Anayasası, sivil yönetime geçildikten sonra da askeri makamların seçilmiş organlar üzerinde etkili olmaya devam ettikleri yarı-askeri bir yönetim modeli yaratmıştır (Yazıcı, 2009: 37). Bununla birlikte, anayasanın geçici 15. maddesinin ilk iki fıkrasında; MGK, DM ve hükümet üyelerinin her türden karar ve işlemlerinden dolayı ceza,

⁴⁸ Değiştirilmesi normal kanunlardan daha güç şartlara bağlanmış olan anayasalar “katı anayasa” olarak nitelendirilmektedir (Özbudun, 2000: 59). Katı anayasalar, genellikle parlamentolar tarafından değil, özel şekilde oluşturulmuş kurucu meclisler tarafından hazırlanır ve değiştirilmeleri, yapılmalarından daha katı kurallara bağlanır. Katı anayasalar, bir buhran ya da kargaşa döneminin ardından hazırlanan tepki anayasalarıdır (Karatepe, 2013: 20).

⁴⁹1982 Anayasası'nın geçici birinci maddesinde, “Anayasanın, halkoylaması sonucu, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası olarak kabul edildiğinin usulünce ilanı ile birlikte, halkoylaması tarihindeki Milli Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanı, Cumhurbaşkanı sıfatını kazanarak, yedi yıllık bir dönem için, Anayasa ile Cumhurbaşkanıya tanınan görevleri yerine getirir ve yetkili kılınır” (1982: geçici m.1) ifadesine yer verilmiştir.

⁵⁰ 1982 Anayasası'nın geçici ikinci maddesinde, “Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp göreve başladıktan sonra, Milli Güvenlik Konseyi, altı yıllık bir süre için Cumhurbaşkanlığı Konseyi haline dönüşür ve Milli Güvenlik Konseyi üyeleri, Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyesi sıfatını alırlar” (1982: geçici m.2/3) ifadesine yer verilmiştir.

hukuki ve mali sorumluluk altında tutulamayacakları ve haklarında yargı yoluna başvurulamayacağı belirtilmiştir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 41). Askeri bir darbenin ürünü olan 1982 Anayasası'nı hazırlayanların çoğu darbeyi gerçekleştiren kişiler oldukları için, geçici 15. maddeyle kendilerini güvence altına almak istemişlerdir.

Öte yandan, 1982 Anayasası, 1961 Anayasası ile karşılaştırıldığında biçimsel olarak daha uzun ve ayrıntılı bir anayasa olmuştur. 1961 Anayasası 157 asıl ve 11 geçici maddeden oluşturulmasına karşın, 1982 Anayasası 177 asıl ve 16 geçici maddeden oluşturulmuştur (Özbudun, 2000: 57). Bununla birlikte, 1982 Anayasası'nın maddi kaynakları: 1961 Anayasası, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve MGK tarafından çıkartılmış yasalar olmuştur (Tanör, 2013: 97).

Bunun yanı sıra, ilk defa 1961 Anayasası'nda yer verilen "Başlangıç" kısmına 1982 Anayasası'nda da yer verilmiş ve başlangıç kısmı, 1961 Anayasası'nda olduğu gibi anayasa metnine dahil edilmiştir. 1982 Anayasası'nın 176. maddesine göre, "Anayasanın dayandığı temel görüş ve ilkeleri belirten başlangıç kısmı, Anayasanın metnine dahildir" (1982: m.176/1). Böyle bir uygulamaya gidilmiş olmasının nedenleri; askeri darbeye bir gerekçe göstermek, anayasaya egemen olan ilkelere ve anayasa yapıcıların temel görüşüne açıklık getirmektir (Yılmaz, 2015: 184). Serap Yazıcı'ya (2009: 65) göre, 1982 Anayasası'nın başlangıç bölümü, liberal ve demokratik anayasaların aksine, devleti yücelten ifadelerden oluşturulmuştur.

Kaldı ki, Türkiye anayasa tarihinde ilk defa 1961 Anayasası'nda yer alan "anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı" ilkesine 1982 Anayasası'nda da yer verilmiştir: 1982 Anayasası'nın 11. maddesine göre, "Anayasa hükümleri yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır. Kanunlar Anayasaya aykırı olamaz" (1982:m.11/1-2). Ancak, Erdoğan'a (2009: 160) göre, 1982 Anayasası'nın 11. maddesi bağlayıcılık konusunda sorunludur. Çünkü, anayasa hükümlerinin devlet yetkisini kullanan kişi ve kurumları bağlaması gerekirken, 1982 Anayasası'nda bağlayıcılığın kişiler için de geçerli olduğu belirtilmiştir. 1982 Anayasası'nın 11. maddesinde özel kişilere yönelik de bir sınırlama söz konusu olmuştur. Oysaki, anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı bireyleri doğrudan ilgilendiren bir konu değildir. Bireyler, ancak bir kamu görev ve yükümlülüğünü yerine getirirken anayasal sorumluluk altına girerler (Karatepe, 2013: 41). Dolayısıyla, bireyler

için de anayasal sorumluluk öngören 1982 Anayasası'nın vesayetçi niteliği 11. maddeden okunabilmektedir.

Bununla birlikte, 1961 Anayasası'nda Cumhuriyetin nitelikleri arasında kullanılan "milli devlet" (1961: m.2) ifadesinin yerine, 1982 Anayasası'nda "Atatürk milliyetçiliği" (1982: m.2) ifadesi kullanılmıştır. Böylece, 1961 Anayasası'nın hazırlık sürecinde yaşanmış olan "milliyetçilik" kavramı tartışmalarının tekrar gündeme gelmesi ihtimali ortadan kaldırılmıştır. Çünkü, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı milliyetçiliği reddeden akımlara karşı olduğu gibi, ırkçılığa, şovenizme ve saldırganlığa da karşıdır (Özbudun, 2000: 74). Bu anlamda, 1982 Anayasası, daha milliyetçi, milli dayanışmacı ve Türkçü bir anayasa olmuştur denilebilir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 66).

"1982 Anayasası'nda nasıl bir demokrasi anlayışı öngörülmüştür?" sorusuna gelince: 1982 Anayasası'na göre, demokrasi, anayasanın gösterildiği şekildedir ve anayasanın başlangıç kısmında, "...hiçbir kişi ve kuruluşun, bu Anayasada gösterilen hürriyetçi demokrasi ve bunun icaplarıyla belirlenmiş hukuk düzeni dışına çıkamayacağı..." (1982: Başlangıç) ifadesine yer verilmiştir (Tanör, 2013: 118). Bu bağlamda, 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'na oranla daha az "katılımcı" bir demokrasi modelini benimsemiş, siyasetten uzaklaşmayı amaçlamıştır (Özbudun: 2000: 65). Bu durum, 1982 Anayasası'ndaki "Siyasi partiler yurtdışında teşkilatlanıp faaliyette bulunamaz, kadın kolu, gençlik kolu vb. şekilde ayrıcalık yaratan kuruluşlar meydana getiremez, vakıf kuramaz" (1982: m.68/6) ve "Siyasi partiler, kendi siyasetlerini yürütmek amacıyla dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve bunların üst kuruluşları ile siyasi ilişki ve işbirliği içinde bulunamazlar. Bunlardan maddi yardım alamazlar" (1982: m.69/2) ifadelerinden açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Bülent Tanör'e (2013: 129) göre, 1982 Anayasası siyasal faaliyetlere karşı duyulan tedirginliklerle yüklü bir anayasa olmuştur.

Çoğulcu ve katılımcı demokrasiye kendine özgü tanımlamalar ve sınırlandırmalar getiren 1982 Anayasası, temel hak ve özgürlükler konusunda da aynı özellikleri taşımıştır. 1982 Anayasası, temel hak ve özgürlükler bağlamında da evrensel bir bakış açısıyla hazırlanmamıştır. Çağdaş bir anayasa metninde yer alması gereken hak ve özgürlüklerin neredeyse tümüne 1982 Anayasası'nda yer verilmiş olmasına karşın, anayasanın çeşitli hükümlerinde hak ve özgürlüklerin alanı ciddi ölçüde sınırlandırılmıştır (Yazıcı, 2009: 85). Oysaki, bireylerin temel hak ve özgürlüklere sahip

olmasında, “serbestlik esas, sınırlama istisnadır” ve anayasa uygulanırken, özgürlük alanı geniş, sınırlama alanı dar yorumlanır (Karatepe, 2013: 368).

1982 Anayasası’na göre temel siyasi değerler; devletin kutsallığı, resmi ideolojinin egemenliği ve türdeş-dayanışmacı bir toplum olduğu için, insan hakları devlet karşısında ikincil konumda yer almıştır (Erdoğan, 1999: 135). 1961 Anayasası’nda Cumhuriyetin nitelikleri arasında yer alan “insan haklarına dayalı devlet” (1961: m.2) ifadesinin yerine; 1982 Anayasası’nda “insan haklarına saygılı devlet” (1982: m.2) ifadesine yer verilmiştir. Benzer şekilde, 1961 Anayasası temel hak ve özgürlükler açısından önceliği bireye vermiş olmasına karşın, 1982 Anayasası bu önceliği “devlete ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü”ne (1982: m.3/1) vermiştir (Yılmaz, 2015: 193). 1982 Anayasası’nın temel felsefesi, bireylerin özgürlüklerini devlete karşı korumak değil, devleti vatandaşların eylemlerine karşı korumak olmuştur (Bilir, 2012: 2). Oysaki, anayasacılık hareketinin temel amacı, bireylerin hak ve özgürlüklerini devlet iktidarına karşı korumaktır (Karatepe, 2013: 33).

Bunların yanında, 1982 Anayasası’nın “Temel hak ve hürriyetlerin niteliği”ne ilişkin hükümleri, “ödev” ve “sorumluluk” kavramlarıyla birlikte düzenlenmiştir. 1982 Anayasası’nın 12. maddesine göre, “Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir. Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder” (1982: m.12). Erdoğan’a (2009: 178) göre, bir şeyin aynı zamanda hem hak hem de ödev ve sorumluluk olması mümkün değildir. Çünkü, insanların başkalarına karşı birtakım ahlaki ödevlerinin olması, onların “insan hakları”na sahip olma durumunu etkilemez. Aksine, bir hak, doğası gereği hak sahibine değil; başkalarına ödev ve sorumluluklar yükler. Bir başka deyişle, toplumdaki bir bireyin özgürce haklarını kullanabilmesi için toplumdaki diğer bireylerin ona karşı ödev ve sorumluluklarının bilincinde olması gerekir. Çünkü, hakların korunması, özgürlüklerin korunmasına bağlıdır ve özgürlükler, dışarıdan müdahale edilmediğinde korunabilirler.

1982 Anayasası’nda temel hak ve özgürlüklere yönelik sınırlandırmaların kapsamı ise oldukça geniş tutulmuştur. Anayasa’nın 13. maddesinde⁵¹, 1961

⁵¹1982 Anayasası’nın 13. maddesine göre, “Temel hak ve hürriyetler, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, millî egemenliğin, Cumhuriyetin, millî güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlâkın ve genel sağlığın korunması amacı ile ve ayrıca Anayasanın ilgili maddelerinde öngörülen özel sebeplerle, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak kanunla sınırlanabilir. Temel hak ve hürriyetlerle ilgili genel ve özel sınırlamalar demokratik toplum düzeninin

Anayasası'ndan farklı olarak temel hak ve özgürlüklerin tümünü sınırlandıran genel bir ifadeye yer verilmiştir. 1982 Anayasası'nın 14. maddesinde⁵²ise, temel hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılması yasaklanmıştır. Bunların yanı sıra, 1982 Anayasası'nın 15. maddesine göre, "Savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir" (1982: m.15). Bu anlamda, 1982 Anayasası, özgürlükleri düzenleyen kendine özgü hükümlerinin gerektirdiği nedenlerle ve 13. maddede yer alan genel sınırlandırmalarla, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasının asıl; tanınp korunmasının ise, istisna olduğu bir hukuk düzeni yaratmıştır (Yazıcı, 2009: 36-37).

Kaldı ki, 1961 Anayasası'nda sınırlama ölçütü olarak getirilen "hakkın ve hürriyetin özüne" (1961: m.11/2) dokunmama şartına 1982 Anayasası'nda yer verilmemiştir. Bunun yerine, "demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olmama ölçütü" (1982: m.13/2) getirilmiştir. Tanör ve Yüzbaşıoğlu'na (2001: 149) göre, öze dokunma yasağı mutlak bir dokunulmazlık sağlamasına karşın, "demokratik toplum düzeninin gerekleri" kavramı, sınırlamanın nasıl yapılması gerektiğini gösteren nispi bir ölçüdür. Bu yüzden, 1982 Anayasası, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması bağlamında hakkın özüne dokunmayı meşrulaştırmıştır.

Öte yandan, 1982 Anayasası'nda, düşünce özgürlüğü ile düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü de birbirinden ayrı tutulmuştur: "Düşünce ve kanaat hürriyeti" 25. maddede yer alırken; "Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti" 26. maddede düzenlenmiştir. Hıfzı Topuz'a (2003: 261) göre, düşünce özgürlüğü ile düşünceleri açıklama özgürlüğü aynı şeydir ve 1982 Anayasası'nın bu ayrımı, uluslararası belgelerle

gereklerine aykırı olamaz ve öngörüldükleri amaç dışında kullanılamaz. Bu maddede yer alan genel sınırlama sebepleri temel hak ve hürriyetlerin tümü için geçerlidir" (1982: m.13).

⁵²1982 Anayasası'nın 14. maddesine göre, "Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesini veya sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak veya dil, ırk, din ve mezhep ayrımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzenini kurmak amacıyla kullanılamazlar. Bu yasaklara aykırı hareket eden veya başkalarını bu yolda teşvik veya tahrik edenler hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir. Anayasanın hiçbir hükmü, Anayasada yer alan hak ve hürriyetleri yok etmeye yönelik bir faaliyette bulunma hakkını verir şekilde yorumlanamaz" (1982: m.14).

(Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi⁵³, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi⁵⁴ vb.) de örtüşmemiştir. Çünkü, düşünce özgürlüğü ile düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü birbirlerini tamamlayan haklardır ve demokratik bir toplum düzeninin vazgeçilmez unsurlarıdır. Çağdaş demokrasinin işleyebilmesi açısından da düşüncelerin özgür bir biçimde ifade edilip tartışılması gerekmektedir. Ne var ki, açıklanamayan düşünceler ve kanaatler hukukun konusu olamayacağına göre, 1982 Anayasası'nda yapılmış olan bu ayırım doğru olmamıştır (Karatepe, 2013: 354).

Basın özgürlüğü bağlamında ise, 1982 Anayasası'nda basın özgürlüğü esas olarak 28. maddede düzenlenmiştir. Basın özgürlüğünü düzenleyen 28. maddeyi sırasıyla süreli ve süresiz yayın hakkı (m.29), basın araçlarının korunması (m.30), basın dışı haberleşme araçlarından yararlanma (m.31) ile düzeltme ve cevap hakkı (m.32) izlemiştir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 172). Bununla birlikte, 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'yla karşılaştırıldığında, basın özgürlüğüne ilişkin daha geniş kapsamlı sınırlandırmalar getirmiştir. Basın özgürlüğünün sınırlandırılmasında anayasanın 26. ve 27. maddelerindeki hükümlerin uygulanacağı belirtilmiştir. Süreli ve süresiz yayımların durdurulması (m.29/2), toplatılması (m.26/3), dağıtımının önlenmesi (m.28/5) vb. hükümler 1982 Anayasası'nda basın alanında getirilmiş sınırlandırmalardan bazılarıdır.

1961 Anayasası'ndan farklı olarak 1982 Anayasası'nda basın, kitle iletişim araçları içerisinde farklı bir konuma koyulmuş ve diğer kitle iletişim araçlarının basına yönelik düzenlenmiş olan hükümlerin kapsamına girmediği belirtilmiştir. Örneğin, 1982 Anayasası'nın ikinci kısmının beşinci bölümünde “Basın ve yayımla ilgili hükümler”e yer verilirken; aynı bölümde “Basın dışı kitle haberleşme araçları” hakkında ayrı bir düzenleme getirilmiştir.

Bunun yanı sıra, 1982 Anayasası'nın 26. maddesinde, “Herkes düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir” (1982: m.26/1) hükmüne yer verilmiş olmasına karşın, fıkranın sonunda radyo, televizyon, sinema vb. kitle iletişim araçlarıyla yapılan yayımların izin sistemine bağlanabileceği belirtilmiştir. Bu anlamda, 1982 Anayasası'nın

⁵³ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne (AİHS) göre, “Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kamu makamlarının müdahalesi olmaksızın ve ülke sınırları gözetilmeksizin, kanaat özgürlüğünü ve haber ve görüş alma ve de verme özgürlüğünü de kapsar” (AİHS, m.10).

⁵⁴ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne (İHEB) göre, “Herkesin düşünce ve anlatım özgürlüğüne hakkı vardır. Bu hak düşüncelerinden dolayı rahatsız edilmemek, ülke sınırları söz konusu olmaksızın, bilgi ve düşünceleri her yoldan araştırmak, elde etmek ve yaymak hakkını gerekli kılar” (İHEB, m.19).

28. maddesindeki “Basımevi kurmak izin alma ve mali teminat yatırma şartına bağlanamaz” ifadesinden yola çıkılarak; “Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti” konusunda basına tanınmış olan özgürlükler radyo, televizyon, sinema vb. kitle iletişim araçlarına tanınmamıştır denilebilir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin (AİHS) onuncu maddesinde de devletin, radyo ve televizyon işletmelerini izin sistemine bağlayabileceği öngörülmüştür. AİHS’nin onuncu maddesinde, “...Bu madde, Devletlerin radyo, televizyon ve sinema işletmelerini bir izin rejimine tabi tutmalarına engel değildir” (AİHS, m.10) ifadesi yer almaktadır. Ancak, aynı hüküm 1982 Anayasası’nda “...Bu fıkra hükmü, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayınların izin sistemine bağlanmasına engel değildir” (1982: m.26) şeklinde ifade edilmiştir. 1982 Anayasası’nın 26. maddesinde “işletme” yerine “yayın” izninden bahsedilmiştir (Kaboğlu, 2010: 310). Dolayısıyla, 1982 Anayasası’nda radyo, televizyon, sinema vb. kitle iletişim araçlarına ilişkin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nden farklı bir sınırlandırma söz konusu olmuştur.

1982 Anayasası’nda, basın yoluyla düşüncelerin açıklanmasına da bir öndenetim yolu getirilmiş ve dağıtımın önlenmesi konusunda kolluk güçlerine yetki verilmiştir (Tanör, 2013: 127). Bir başka deyişle, 1982 Anayasası’nın 28. maddesinde, basılmış ve dağıtılmış eserlerin toplatılmasının yanı sıra, eserlerin dağıtımının önlenmesi konusunda da bir sınırlandırma getirilmiştir. 1982 Anayasası’nın 28. maddesinde, “Devletin iç ve dış güvenliğini, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü tehdit eden veya suç işlemeye ya da ayaklanma veya isyana teşvik eder nitelikte olan veya Devlete ait gizli bilgilere ilişkin bulunan her türlü haber veya yazıyı, yazanlar veya bastıranlar veya aynı amaçla, basanlar, başkasına verenler, bu suçlara ait kanun hükümleri uyarınca sorumlu olurlar. Tedbir yolu ile dağıtım hâkim kararıyla; gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunun açıkça yetkili kıldığı merciin emriyle önlenebilir” (1982: 28/5) ifadesine yer verilmiştir. Bu düzenlemeyle birlikte, basın suçlarının ya da basın yoluyla işlenen suçların yayım ile oluşacağına ilişkin genel kurala bir istisna getirilmiştir (Yazıcı, 1986: 129). Bu istisnaya ilişkin DM’nin 1982 Anayasası’nın 28. maddesi hakkındaki gerekçesi ise şu şekilde ifade edilmiştir:

Maddenin beşinci fıkrası basın suçlarının yahut basın yoluyla işlenen suçların “yayım ile vücut bulacağı” genel kuralına bir istisna getirmektedir.

Bilindiği gibi “yayım” (neşir), fikir ürününün umuma sunulması, yani açıklık kazanması demektir. Basın suçları yahut basın yoluyla işlenen suçlarda bu “yayım” unsuru ile suç tamam olmaktadır. İşte bu beşinci fıkra yayım araçlarıyla işlenen bir grup suçta “yayım” unsurunun yokluğuna rağmen cezalandırmayı mümkün kılmaktadır. Hükmün sevk amacı, söz konusu gruba dahil, suçların ağırlığı nedeniyle bunlara daha ilk anda engel olunması arzusudur. “Yayım” gerçekleşikten, fikir ürünü umuma sunulduktan sonra alınacak her türlü tedbirin, “yayımla” ortaya çıkan zarar yahut tehlikeyi ortadan kaldırmaya yetmeyeceği düşünülmüştür... Fıkranın son cümlesi, bu tür yazı yahut haberi içeren yayım organının, tedbir olarak, dağıtımdan alıkonulabileceğini yani zapt olunabileceğini belirtmektedir (Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM], 2011: 51).

Benzer şekilde, Anayasa'nın 28. maddesinde, “Basın hürdür, sansür edilemez” denildikten sonra; “kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım” yapılamayacağı vurgulanmış; 27. maddesinde ise, “yabancı yayınların ülkeye girmesi ve dağıtımının kanunla” düzenlenebileceği ifade edilmiştir (Topuz, 2003: 261).

Öte yandan, 1982 Anayasası'nın “Basın Araçlarının Korunması”na ilişkin getirdiği düzenleme, 1961 Anayasası'ndakinden oldukça farklı olmuştur. 1961 Anayasası'nda “Basımevi ve eklentileri vebasın araçları, suç vasıtası olduğu gerekçesiyle de olsa, zapt veya müsadere edilemez veya işletilmekten alıkonulamaz (1961: m.25)” hükmüne yer verilmiştir. Ancak, 1982 Anayasası'nda bu ifadeye “...Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, Cumhuriyetin temel ilkeleri ve milli güvenlik aleyhinde işlenmiş bir suçtan mahkûm olma hali hariç...”(1982: m.30) şartı getirilmiştir. Bir başka deyişle, 1961 Anayasası'nda basın araçlarının korunması bir koşula bağlanmamış olmasına karşın, 1982 Anayasası'nda, 30. maddedeki hükme dayanılarak, basın araçlarının korunmasına yönelik birtakım önkoşullar getirilmiştir.

Özetle, 1982 Anayasası'nın, düşünce ve ifade özgürlüğüne ve basın özgürlüğüne yönelik getirdiği sınırlandırmalar, 1961 Anayasası ile karşılaştırıldığında oldukça geniş tutulmuştur. Bazı evrensel hukuk metinleri 1982 Anayasası'nın oluşturulmasında maddi kaynak olarak benimsenmiş olmasına karşın, 1982 Anayasası'nda, özellikle temel hak ve özgürlüklere ilişkin ek sınırlandırmalar ve koşullar getirilmiştir. Bu bağlamda demokrasinin gereklerinden birisi olan ve anayasalarda güvence altına alınan temel hak

ve özgürlükler, 1982 Anayasası'nda evrensel hukuktaki şekliyle yer almamıştır. Çünkü, her ne kadar evrensel hukuk kuralları gözetilerek hazırlanmış olduğu iddia edilse de, 1982 Anayasası, askeri bir darbenin ürünü olarak vesayetçi kimliğini kendi içerisinde muhafaza etmiştir.

3. 2010 Anayasa Değişiklik Paketi ve İzdüşümleri

Anayasalar hazırlanırken, sadece yaşanan dönemin değil, gelecek dönemlerin de ihtiyaçlarının karşılanması düşünülür. Gelecek dönemlerin ihtiyaçlarını tümüyle öngörmek oldukça zor olduğu için anayasaların zaman içerisinde değişikliğe uğraması kaçınılmaz bir durumdur (Karatepe, 2013: 36). Bu yüzden, günümüzün tartışmalı anayasası olan 1982 Anayasası'nda, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren birçok değişiklik yapılmıştır. Ne var ki, 1982 Anayasası askeri bir darbenin ürünü olduğundan; çoğulcu demokrasiyle bağdaşmayan ve değiştirilmesi gereken madde sayısı da oldukça fazla olmuştur.

12 Eylül 1980 askeri darbesinin ve bu darbeyi hazırlayan koşulların bir ürünü olan 1982 Anayasası, yürürlüğe girdiği tarihten günümüze kadar birçok tartışmaya konu olmuş ve birçok kesim tarafından “vesayetçi⁵⁵ bir anayasa” olduğu konusunda eleştirilmiştir. 1982 Anayasası'nın kabulünden sonraki yıllarda, siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşları (Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği (TOBB), Türk İşadamları ve Sanayiciler Derneği (TÜSİAD) vb.) tarafından ya tümüyle yeni anayasa taslakları ya da anayasada köklü değişiklikler önerilmiştir (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 33). Çünkü, Türkiye'nin çoğulcu demokrasi anlayışına ve insan haklarının gereklerine uygun sivil ve demokratik bir anayasaya ihtiyacının olduğu gerçeği, o günden bugüne kadar değişmemiştir. Yeni anayasa tartışmaları Türkiye kamuoyunda birçok kez yaşanmış olsa da; toplumun her kesiminin üzerinde uzlaştığı sivil bir anayasa yapılamamıştır. Bunun yanı sıra, 1982 Anayasası, yürürlüğe girdiği tarihten günümüze kadar birçok kısmi değişikliğe uğramış olmasına karşın, askeri darbenin ürünü olmasından kaynaklanan vesayetçi ve otoriter özelliklerini korumuştur.

⁵⁵Güçlü devlet ve tepeden inme devrim geleneklerinin doğal bir uzantısı olan vesayetçilik, Türkiye'nin siyasi yaşamında yakın zamana kadar etkin olmuştur. Bununla kastedilen, başta silahlı kuvvetler olmak üzere seçilmemiş ve halka hesap verirliliği olmayan organların, seçilmiş siyasi organlar üzerinde güçlü bir denetim kurması ve onların karar alma iktidarlarını büyük ölçüde paylaşmasıdır (Özbudun, 2014a: 197).

Öte yandan, Türkiye'nin altmış yılı aşkın çok partili siyasi yaşam deneyimine karşın, demokratik rejimini halen pekiştirememiş olması ve bu konuda “üçüncü dalga”⁵⁶ demokrasilerin gerisinde kalmış olması da bir çelişkidir (Özbudun, 2014a: 54-55). Günümüzde, Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası'nın sorunlu ve tartışmalı olduğu görüşü güncelliğini korumaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'de, 1946 yılında çok partili yaşama geçişle birlikte demokrasi adına atılmış olan ileri adımları geri götüren gelişmeler, özellikle 1955-1960 yılları arasında DP döneminde yaşanmıştır. 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ve 1961 Anayasası'yla atılan ileri adımları ise, 12 Eylül 1980 askeri darbesi ve 1982 Anayasası olumsuz yönde etkilemişlerdir.

1982 Anayasası, %91.37 gibi yüksek bir oy oranıyla kabul edilmesine karşın, sürekli eleştirilerin odağında yer almıştır. Dolayısıyla, bunun bir sonucu olarak yürürlüğe girdiği tarihten günümüze kadar, 1982 Anayasası'nda 17 kez değişiklik yapılmıştır (Hakyemez, 2010: 388). En son değişiklik ise, 12 Eylül 2010 tarihinde referanduma sunulan “2010 Anayasa Değişiklik Paketi” ile yapılmıştır.

Ancak, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi, bazı özellikleri nedeniyle daha önce yapılmış olan anayasa değişikliklerinden oldukça farklı olmuştur. Örneğin, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi ile eşitlik ilkesi, sendikal haklar, çocuk hakları, parti kapatma ve milletvekilliğinin düşmesi, Anayasa Mahkemesi'nin yeniden yapılandırılması vb. hakkında birçok madde topluca referanduma sunulmuştur. Bunun yanı sıra, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi, önceki anayasa değişikliklerinin aksine, partiler arası uzlaşma sağlanamadan ve ortak bir irade oluşturulamadan, muhalefet partilerinin çoğunluğunun tepkisine karşın hazırlanmıştır (Bilir, 2012: 109).

2010 Anayasa Değişiklik Paketi, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarı döneminde hazırlanmış ve 12 Eylül 2010 tarihinde düzenlenen referandumda⁵⁷ %57.88 oranında “Evet” oyu alarak kabul edilmiştir. Kaboğlu'na (Birgün, 4 Şubat 2016: 9) göre, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'nin referandumdan yaklaşık %58 oranında “Evet” oyu almasının üç nedeni olmuştur: Birincisi, “12 Eylül ile hesaplaşma” sloganı; ikincisi, “Yetmez, ama evet!” kampanyası; üçüncüsü ise, devlet olanaklarının “evet” için seferber edilmiş olmasıdır.

⁵⁶Oysaki, Samuel Phillips Huntington'a (2011: 31) göre, 1946-1950 yılları arasında çok partili siyasi yaşama geçen Türkiye, ikinci demokratikleşme dalgası içerisinde yer almaktadır.

⁵⁷<http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2010Referandum/KesinSonuc/Sonuc.pdf> (Erişim tarihi: 23.03.2016).

AKP referandum sürecinde “Evet” kampanyası yürütürken, dönemin muhalefet partileri (CHP ve MHP) “Hayır” kampanyası yürütmüşlerdir. Bunların yanı sıra, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumunu, Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) ile PKK terör örgütünün ortak çağrısıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki illerin çoğunda boykot edilmiştir. Değişiklik paketinin hazırlık ve referandum süreçlerinde oldukça yoğun tartışmalar ve görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Bu yüzden, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi, üzerinde uzlaşmış bir metin olmamıştır.

2010 Anayasa Değişiklik Paketi'nin içeriğine bakıldığında ise, pakette 24 değişiklik maddesi ve 2 geçici madde olmak üzere toplam 26 madde yer almıştır.⁵⁸ Bu değişiklik maddelerinden dokuzu (144, 145, 146, 147, 148, 149, 156, 157 ve 159) yargı; yedisi ise (20, 23, 41, 51, 53, 69 ve 74) temel hak ve özgürlükler alanında yapılmış değişikliklerdir. Bu yüzden, değişikliklerin ağırlıklı olarak temel hak ve özgürlükler ile yargı alanlarında yapıldığı söylenebilir. Benzer şekilde, siyasi partiler tarafından referandum döneminde yapılmış kampanyalar da ağırlıklı olarak bu maddeler üzerinden yürütülmüştür. Genel olarak paketin içeriğini oluşturan maddeler; “temel hak ve hürriyetler ve yargı denetimi alanını ilgilendirenler” ile “yargının oluşumu ve işleyişine ilişkin olanlar” olmak üzere iki ana başlık altında toplanabilir (Hakyemez, 2010: 389).

Öte yandan, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'nin içeriği ile ilgili olarak; pakette yer alan değişiklik maddelerinin ayrıntılı bir biçimde irdelenmesi ve tartışılması başlı başına bir araştırma konusu oluşturacak nitelikte olduğu için bu çalışmada değişiklik paketinin sadece temel özelliklerine ve genel bir değerlendirmesine yer verilmiştir. Bu bağlamda, gerek referandum döneminde gerekse hazırlık sürecinde, üzerinde çok tartışılan ve kamuoyunun gündemini daha fazla meşgul eden değişiklik maddelerinin içeriklerine değinilmiştir. Temel hak ve özgürlükler ile yargı alanında yapılmış olan değişiklikler üzerinde yoğunlaşmıştır.

⁵⁸2010 Anayasa Değişiklik Paketi'nde yer alan madde başlıkları sırasıyla şunlardır: Madde 1: Eşitlik İlkesi, Madde 2: Kişisel Verilerin Korunması, Madde 3: Yurt Dışına Çıkış Yasağı, Madde 4: Çocuk Hakları, Madde 5, 6 ve 7: Sendikal Haklar, Madde 8: Kamu Denetçiliği Kurumu, Madde 9: Parti Kapatma ve Milletvekilliğinin Düşmesi, Madde 10: TBMM Başkanlık Divanı'nın Görev Süresi, Madde 11: Yargı Yolu (YAŞ), Madde 12: Kamu Görevlileri, Madde 13: Uyarma ve Kınama Disiplin Cezaları, Madde 14: Adalet Hizmetlerinin Denetimi, Madde 15: Askeri Yargı, Madde 16, 17, 18 ve 19: Anayasa Mahkemesi, Madde 20 ve 21: Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, Madde 22: Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, Madde 23: Ekonomik ve Sosyal Konsey, Madde 24: Geçici 15. Madde (12 Eylül'ü Yargılamak ?), Madde 25: Geçici Maddeler (Anayasa Mahkemesi ve HSYK), Madde 26: Yürürlük (Selçuk, 2010: 2).

Temel hak ve özgürlükler alanında getirilmiş olan değişiklikler kısaca şu şekildedir:

1. “Herkes, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir” (5982 sayılı kanun, m.2).

1982 Anayasası'nın hazırlandığı dönemde teknolojinin günümüzdeki kadar gelişmediği düşünüldüğünde, 2010 değişiklikleri arasına bu tür bir fıkra ilave edilmiş olması doğal gözükmemektedir. Çünkü, özellikle son yirmi yılda yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte kişisel verilerin korunması oldukça zorlaşmıştır. Bu bağlamda, yapılan değişiklik, “özel hayatın gizliliği” çerçevesinde oldukça önemlidir.

2. “Vatandaşın yurtdışına çıkma hürriyeti, ancak suç soruşturması veya kovuşturması sebebiyle hâkim kararına bağlı olarak sınırlanabilir” (5982 sayılı kanun, m.3).

1982 Anayasası'nın 23. maddesine eklenen bu ifadeyle, seyahat özgürlüğünün sınırları daraltılmıştır. Bu değişiklikte birlikte, 1982 Anayasası'nın 72. ve 73. maddelerindeki askerlik ve vergi borcu ödevlerini yerine getirmeyenlerin yurtdışına çıkma engeli kaldırılmıştır. Eşdeyişle, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının askerlik ödevlerini yerine getirmediği ya da vergi borçlarını ödemedikleri gerekçeleriyle yurtdışına çıkışlarının yasaklanması ortadan kalkmıştır (Gönenç, 2010: 15).

3. “Her çocuk, korunma ve bakımdan yararlanma, yüksek yararına açıkça aykırı olmadıkça, ana ve babasıyla kişisel ve doğrudan ilişki kurma ve sürdürme hakkına sahiptir. Devlet, her türlü istismara ve şiddete karşı çocukları koruyucu tedbirleri alır” (5982 sayılı kanun, m.4).

1982 Anayasası'nın 41. maddesinin kenar başlığı “ Ailenin Korunması ve Çocuk Hakları” olarak değiştirilmiştir. Yapılan değişiklik ve eklenen fıkra ile çocukların hakları anayasal güvenceye kavuşturulmuştur. Bununla birlikte, çocuk istismarı, cinsellik ve şiddete karşı çocukların korunacağına anayasal güvence altına alınması da önemli bir adım olmuştur (Bilir, 2012: 111).

4. “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 51'inci maddesinin dördüncü fıkrası yürürlükten kaldırılmıştır” (5982 sayılı kanun, m.5).

1982 Anayasa'nın 51. maddesinin 4. fıkrasında, “Aynı zamanda ve aynı iş kolunda birden fazla sendikaya üye olunamaz” hükmü yer almaktaydı. Ancak,

değişiklikle birlikte, çalışanların birden fazla sendikaya üye olabilmemesinin önü açılmıştır (Selçuk, 2010: 10).

5. “Memurlar ve diğer kamu görevlileri, toplu sözleşme yapma hakkına sahiptirler” (5982 sayılı kanun, m.6).

1982 Anayasası'nın 53. maddesinde yapılan değişiklikle kamu çalışanlarına toplu sözleşme hakkı tanınmış olmasına karşın, grev hakkı öngörülmemiştir (Bilir, 2012: 112). Yusuf Şevki Hakyemez'e (2010: 392) göre, yeni düzenlemeyle getirilen toplu sözleşme hakkı olumlu bir adım olmakla birlikte, sendikal haklar bağlamında yetersizdir. Çünkü, grev hakkının bulunmadığı yerde toplu sözleşme hakkının gerçek işlevine ulaşması her zaman mümkün olmayabilir.

6. “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 54'üncü maddesinin üçüncü ve yedinci fıkraları yürürlükten kaldırılmıştır” (5982 sayılı kanun, m.7).

Bu bağlamda, “Grev esnasında greve katılan işçilerin ve sendikanın kasıtlı veya kusurlu hareketleri sonucu, grev uygulanan işyerinde sebep oldukları maddî zarardan sendika sorumludur” (1982: m54/3) fıkrası ile “Greve katılmayanların işyerinde çalışmaları, greve katılanlar tarafından hiçbir şekilde engellenemez” (1982: m.54/7) fıkrası yürürlükten kaldırılmıştır.

1982 Anayasası'nın 51., 53. ve 54. maddelerinde yapılan değişiklikler iş yaşamıyla ilgili değişiklikler olmuştur ve iş yaşamıyla ilgili olumlu sayılabilecek bu değişiklikler, yine de bu alanda 1982 Anayasası döneminde yapılmış eleştirilere cevap vermekten uzak kalmıştır (Gönenç, 2010: 16).

7. “Herkes, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahiptir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bağlı olarak kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu idarenin işleyişiyle ilgili şikâyetleri inceler” (5982 sayılı kanun, m.8).

1982 Anayasası'nın “dilekçe hakkı” ile ilgili 74. maddesinde yapılan değişiklikle birlikte bürokratik engellere takılan, başvurusundan sonuç alamayan vatandaşların kamu denetçisine başvurabilmelerinin önü açılmıştır. Batılı ülkelerin çoğunda “ombudsmanlık” olarak bilinen Kamu Denetçiliği Kurumu'nun getirilmiş olması temel hak ve özgürlüklerin korunması noktasında gösterilen hassasiyeti ifade etmesi açısından olumlu bir yenilik olarak görülebilir (Hakyemez, 2010: 393).

Bunların yanı sıra, Anayasa'nın 10. maddesine “Çocuklar, yaşlılar, özürllüer, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz” (5982 sayılı kanun, m.1) ifadesi eklenmiştir. Böylece, başta kadınlar olmak üzere çocuklar, yaşlılar, engelliler vb. toplumsal kesimler için pozitif ayrımcılık yapılabilmesi anayasal düzeyde öngörölmüştür (Hakyemez, 2010: 391). Örneğın, engellilerin iş yaşamlarında işlerini kolaylaştırıcı tedbirlerin alınması ya da hamile kadınların doğum izinlerinin arttırılması bu maddenin kapsamında getirilmiş değişiklikler arasında gösterilebilir.

Zafer Gönenç'e (2010: 13) göre, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'nde yer alan temel hak ve özgürlüklerle ilgili değişiklikler, AKP hükümetinin Avrupa Birliği (AB) ilişkileri çerçevesinde yürüttüğü “AB standartlarına uyum süreci”nin bir parçasıdır. Bir başka deyişle, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi kapsamındaki temel hak ve özgürlüklerle ilgili olan değişiklikler AB uyum süreci çerçevesinde Türkiye'den talep edilmiş hukuksal düzenlemeler olmuştur. Yapılan değişikliklerle, 1982 Anayasası'nın temel hak ve özgürlükler alanındaki maddeleri kısmi olarak da olsa uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. 1982 Anayasası'nda yapılmış olan bu değişiklikler, temel hak ve özgürlükler bağlamında bir kazanım olarak nitelendirilebilir. Ancak, yapılmış olumlu değişikliklere karşın, Türkiye'nin sivil ve demokratik bir anayasaya ihtiyaç duyduğu konusundaki eleştiriler güncelliğini halen korumaktadır.

Çünkü, 1982 Anayasası'nın felsefesi askeri bir rejim tarafından oluşturulmuştur. Bu yüzden, 12 Eylül askeri darbesinin bir mirası olan 1982 Anayasası'nın vesayetçi ve otoriter kimliğini Anayasa'nın bazı maddelerinde kısmi değişiklikler yaparak ortadan kaldırmak olanaksız görünmektedir. 21. Yüzyıl Türkiye'sinde halen askeri bir rejim tarafından hazırlanarak topluma dayatılan bir anayasanın hükümlerinin uygulanması birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Birçok farklı etnik, dinsel, kültürel ve siyasal kesimi içerisinde barındıran Türkiye'de, kutuplaşmaları arttıran bir anayasal düzen yerine, farklı kesimler arasında diyalog, müzakere ve uzlaşma süreçlerinin işlediği yeni bir anayasal düzenin kalıcı kılınması gerekmektedir. Bu yüzden, Türkiye'de siviller arası diyalog, müzakere ve uzlaşma süreçleri sonunda hazırlanmış, çoğulcu demokrasi anlayışını benimseyen, hukukun üstünlüğüne dayanan, İnsan haklarının ve demokrasinin evrensel standartlarına uygun yeni bir anayasaya ihtiyaç

vardır. Böylece, 1982 Anayasası hükümlerinin uygulanmasından kaynaklanan otoriter anlayışın yerine, daha özgürlükçü ve demokratik bir anlayışın benimsenmesi mümkün olabilir.

Öte yandan, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi kapsamında, özellikle yargı alanında yapılmış olan değişiklikler Türkiye kamuoyunda oldukça tartışılmış ve eleştirilmiştir. Bazı kesimler tarafından yargı alanındaki değişikliklerle birlikte yargının iktidarın etkisi altına gireceği ve yürütmenin yargı üzerindeki etkisinin artacağı konusunda eleştiriler getirilmiştir (Hakyemez, 2010: 389). Gönenç'e (2010: 13) göre, yapılmış olan değişiklikler, bir yandan AKP'nin karşılaştığı sorunları anayasa değişiklikleriyle çözüme amacının, diğer yandan da yargıya karşı duyduğu tepkinin somutlaşması olarak değerlendirilebilir. Bir başka deyişle, siyasi iktidar, 12 Eylül rejiminin izlerini taşıyan 1982 Anayasası'nın güvencesi altında, yargı organları içerisinde oluşturulmuş vesayetçi anlayışı kaldırmak ve yargı organlarının yapısını tekrar düzenlemek istemiştir.

Bu bağlamda, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi ile askeri-bürokratik vesayetin kaldırılması yolunda ciddi adımlar atılmıştır. Bu adımların en önemlisi, 1982 Anayasası'nın 145. maddesindeki değişikliklerle askeri yargının görev alanının sivil yargı lehinde daraltılması olmuştur (Özbudun, 2014a: 199). 1982 Anayasası'nın 145. maddesine “Devletin güvenliğine, anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlara ait davalar her halde adliye mahkemelerinde görülür” (5982 sayılı kanun, m.15/2) ve “Savaş hali haricinde, asker olmayan kişiler askerî mahkemelerde yargılanamaz” (5982 sayılı kanun, m.15/3) gibi hükümler eklenmiştir. Eklenen bu hükümlerle birlikte, askeri yargının görev alanı sınırlandırılmıştır (Bilir, 2012: 143).

Bununla birlikte, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi ile getirilen yeniliklerden bir diğeri, Anayasa Mahkemesi ve Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun (HSYK) yapılarının daha çoğulcu ve temsili yönde değiştirilmesi olmuştur (Özbudun, 2014a: 200). Bu değişiklikler de, askeri-bürokratik vesayetçiliğin tasfiyesi yönünde atılmış birer adım olarak değerlendirilebilir.

2010 Anayasa Değişiklik Paketi kabul edildikten sonra, Anayasa Mahkemesi'nin üye sayısı 11'den 17'ye çıkartılmış ve yedek üyelikler⁵⁹ kaldırılmıştır. Gönenç'e (2010: 17) göre, üye sayısındaki artış ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Özellikle, bireylere bireysel

⁵⁹Değişiklik öncesinde Anayasa Mahkemesi 11 asıl ve 4 yedek üyeden oluşmaktaydı: “Anayasa Mahkemesi on bir asıl ve dört yedek üyeden kurulur” (1982: m.146/1).

başvuru hakkının tanınmasıyla birlikte üye sayısının arttırılması zorunlu olmuştur. Çünkü, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi çerçevesinde bireylere tanınan bireysel başvuru hakkı Anayasa Mahkemesi'nin iş yükünü arttırmıştır.

Bireysel başvuru yolu; hak ve hürriyetleri ihlal edilen bireylerin diğer başvuru yollarını tükettikten sonra Anayasa Mahkemesi'ne başvurması olarak tanımlanmaktadır (Gözler, 2011: 365). Bireysel başvuru ya da uluslararası literatürde daha çok kullanılan ifadesiyle “ anayasa şikâyeti”, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi ile getirilmiş bir yenilik olmuştur (Özbudun, 2014a: 187). Bu bağlamda, anayasanın 148. maddesine “Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir. Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır. Bireysel başvuruda, kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlarda inceleme yapılamaz. Bireysel başvuruya ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir” (5982 sayılı kanun, m.18/2) hükmü eklenmiştir.

Bu anlamda, yapılan değişikliklerin, genel çizgileri itibariyle, Anayasa Mahkemesi'nin demokratik meşruluğunu güçlendirici ve mahkemeye daha çoğulcu bir yapı kazandırıcı yönde olduğu söylenebilir (Özbudun, 2014a: 158). Çünkü, 1982 Anayasası'nda, Cumhurbaşkanının bazı yüksek yargıçların atanmasında “tek seçici” durumuna getirilmiş (Tanör, 1994: 234) olmasına karşın, 2010'da yapılmış olan değişiklikler sonucunda üyelerin seçiminde TBMM'ye kısmi de olsa bir yetki tanınmıştır. Üyelerden üç tanesini seçme yetkisi TBMM'ye verilmiştir. Böylece, Anayasa Mahkemesi'nin 15 asıl üyesinden üç tanesini seçme hakkının TBMM'ye ait olduğu 1961 Anayasası dönemindeki seçim uygulamasına kısmen geri dönmüştür.⁶⁰

Ancak, Cumhurbaşkanının 14 üye seçebilme yetkisine karşılık TBMM'nin seçim yetkisinin 3 üye ile sınırlı tutulmasının demokrasi adına olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmesi tartışılabilir. Çünkü, Anayasa Mahkemesi üyelerinin çoğunluğunu atama yetkisinin Cumhurbaşkanına verilmesi, Mahkemenin bağımsızlığını ve tarafsızlığını güvence altına almaktan çok, Cumhurbaşkanının siyasi-ideolojik eğilimlerinin Anayasa Mahkemesi'nde ağırlık kazanmasına hizmet edecek niteliktedir (Gönenç, 2010: 18).

⁶⁰1961 Anayasası'nın 145. maddesine göre, “Anayasa Mahkemesi, on beş asıl ve beş yedek üyeden kuruludur... Millet meclisi üç, Cumhuriyet Senatosu iki üye seçer...” (1961: 145/1).

Öte yandan, 2010 Anayasa Paketi ile HSYK'nın oluşumunda, çalışma şeklinde ve örgütlenmesinde önemli yenilikler getirilmiştir (Hakyemez, 2010: 400). Göze çarpan ilk yenilik, HSYK'nın üye sayısının 7'den 22'ye çıkartılmasıdır. 1982 Anayasası'nda, HSYK, sadece 7 asıl üyeden oluşturulmuş ve yalnız adliye yargılarıyla ilgili değil; aynı zamanda adliye savcıları, idari yargı yargıçları ve idari yargı savcılarıyla ilgili konularda da yetkili olan tek kurul olmuştur (Tanör: 1994: 234). 2010 değişikliklerinden sonra ise, HSYK'nın üye sayısı arttırılmış (22 asıl ve 12 yedek üye), kurul üç daireye bölünmüş ve yüksek yargı dışından da kurula üye seçilmesi imkânı tanınmıştır (Gönenç, 2010: 19).

Kaldı ki, 2010 anayasa değişikliklerinden sonra, Adalet Bakanlığı'na bağlı olan teftiş kurulu HSYK'ya bağlanmış, HSYK bünyesinde bağımsız bir sekreteryaya oluşturulmuş ve kurulun “meslekten çıkarma cezasına ilişkin olan” kararları yargı denetimine açılmıştır (Özbudun, 2014b: 172-173). Bu anlamda, HSYK'nın değişikliklerden sonra daha bağımsız ve çoğulcu bir yapıya kavuşturulduğu ve bu durumun gerçekleşmesinde Adalet Bakanlığı'nın HSYK üzerindeki yetkilerinin sınırlandırılmasının etkili olduğu söylenebilir.

2010 Anayasa Değişiklik Paketi kapsamında yapılmış olan önemli bir başka değişiklik ise, 1982 Anayasası'ndaki geçici 15. maddenin yürürlükten kaldırılması olmuştur. Bilindiği üzere, 1982 Anayasası'nın geçici 15. maddesi, MGK ve DM üyeleri ile o dönemde kurulmuş geçici hükümetin, her türlü karar ve işlemlerinden dolayı cezai, hukuki ve mali sorumluluk altında tutulamayacaklarını ve haklarında yargı yoluna başvurulamayacağını emretmekteydi. Dolayısıyla, maddenin kaldırılmasıyla birlikte bu kişiler hakkında yargı yoluna başvurulmasının önündeki engel kaldırılmıştır. Maddenin kaldırılmasıyla birlikte “12 Eylül mağdurları” tarafından, özellikle 12 Eylül darbesinin “baş mimarı” olan Kenan Evren hakkında çeşitli adli makamlara çok sayıda suç duyurusunda bulunulmuştur.

Son olarak, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi kapsamında öngörülen değişiklikler arasında medya alanına ilişkin bir değişiklik maddesi yer almamıştır.

Özetle, 2010 değişiklikleriyle birlikte 1982 Anayasası'nın kurucu felsefesi doğrultusunda formüle edilen Anayasa Mahkemesi'nin ve HSYK'nın oluşumunda esaslı değişiklikler yapılmıştır (Hakyemez, 2010: 388). Bir başka deyişle, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi kapsamında yargı alanında yapılmış olan değişikliklerle birlikte

Anayasa Mahkemesi ve HSYK yeniden yapılandırılmışlardır. Bu bağlamda, yapılan değişikliklere bazı kesimler tarafından olumlu yönde eleştiriler getirilmiş olmasına karşın; bu değişiklikleri, 1982 Anayasası'nın askeri-bürokratik vesayetini yıkıp kendi vesayetini kurmak isteyen iktidarın girişimleri olarak değerlendiren kesimler de olmuştur.

4. Genel Değerlendirme

Türkiye'nin üç Cumhuriyet anayasasından (1924, 1961 ve 1982 anayasaları) hiçbiri, farklı kesimlerin kendi anayasal tercihlerini serbestçe ifade edebildikleri anayasalar olmamışlardır. Kaldı ki, bu anayasalar geniş ölçüde temsili nitelikte bir kurucu meclis tarafından müzakere, pazarlık ve uzlaşma süreci sonunda yapılmamıştır (Özbudun, 2014a: 55). Üç anayasada da sivil toplumun katkısı ya hiç olmamış ya da çok az olmuştur. Oysaki, anayasalar, toplumun ihtiyaçlarına yanıt verebilmeleri ve demokrasiyi işler kılabilmeleri için sivil toplumun desteği ve görüşü alınarak hazırlanması gerekmektedir.

Bununla birlikte, 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları'na bakıldığında; 1924 Anayasası, tek partili bir meclis tarafından hazırlanmıştır. Dolayısıyla, geniş ölçüde temsil niteliği taşıyan bir kurucu meclis tarafından hazırlanmamıştır. 1961 ve 1982 Anayasaları ise, askeri darbeler sonrasında oluşturulmuş kurucu meclisler tarafından hazırlanmışlardır. İki anayasanın da hazırlık aşamalarında, askeri darbelere (1960,1982) neden olan ekonomik, siyasi ve toplumsal koşullar etkili olmuştur. Bir başka deyişle, çalışmanın birinci bölümünde sözü edilen dönemsel koşullar, her iki anayasanın da hazırlık süreçlerini etkileyen dinamikleri içerisinde barındırmıştır.

Bu yüzden, her iki anayasanın da gerek hazırlık aşamalarında gerekse referandum dönemlerinde özgür ve demokratik süreçlerin yaşandığından söz etmek mümkün olmayabilir. Ancak, genel anlamda, 1961 Anayasası'nın hazırlık sürecinin ve içeriğinin 1982 Anayasası'ndan daha demokratik ve özgürlükçü olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü, 1982 Anayasası, daha katı niteliğe sahip, daha otoriter, vesayetçilik anlayışını daha da güçlendiren ve daha az katılımcı bir demokrasiyi öngören bir anayasa olmuştur. Kaldı ki, 1961 Anayasası döneminin 12 Eylül 1980 darbesiyle sonlandırıldığı ve 1982 Anayasası'nın bu darbenin bir ürünü olarak ortaya

çıkıldığı görüşüne dayanarak, 1982 Anayasası'nın aynı zamanda 1961 Anayasası'na ve onun getirdiği anayasal düzene karşı duyulan tepkilerden doğduğu söylenebilir.

Öte yandan, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'nin de 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları'nda olduğu gibi, toplumun farklı kesimlerinin ve farklı siyasi partilerin uzlaşması sonucunda ortaya çıkmadığı söylenebilir. Bu bağlamda, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi de diğer üç anayasa metni gibi tartışmaya açık ve eksiklikleri olan bir metin olmuştur.

Bunların yanı sıra, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi; 1961 ve 1982 Anayasaları'nın ortak özelliği olan askeri ve bürokratik vesayet anlayışının kırılmasında atılmış olumlu bir adım olarak değerlendirilebilir. Özellikle temel hak ve özgürlükler ile yargı alanında yapılmış olumlu değişikliklerden sonra 1982 Anayasası'na daha demokratik bir nitelik kazandırıldığından söz edilebilir. Ancak, eksik yönleri olmasıyla birlikte 2010 Anayasa Değişiklik Paketi kapsamında yapılmış olan olumlu değişiklikler; Türkiye'de üzerinde uzlaşmış, çoğulcu demokrasi anlayışına uygun sivil bir yeni anayasaya ihtiyaç duyulduğu gerçeğini değiştirmemiştir. Bu yüzden, Türkiye siyasetinde halen yeni anayasa tartışmaları güncelliğini korumaktadır diyebiliriz.

Üçüncü Bölüm

1961, 1982 Anayasaları ile 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumlarının Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman/Bugün Gazetelerindeki Sunumları

1. Türkiye’de Gerçekleşen Referandumlar

Türkiye’de gerçekleşen referandumlara değinmeden önce referandum kurumunu tanımlamak ve referandum kurumunun demokrasiye olan katkısından söz etmek gerekli görülmüştür. Bu yüzden, çalışmanın bu bölümünde, öncelikle demokrasinin uygulanma biçimlerine ve bu uygulama biçimlerinden birisi olan “yarı doğrudan demokrasi”lerdeki referandum kurumunun tanımına ve önemine yer verilmiştir.

Demokrasi, temel olarak doğrudan ve temsili olmak üzere iki farklı biçimde uygulanmaktadır. Doğrudan demokrasilerde, siyasi yetkinin kullanımında tüm yurttaşların katılımı söz konusuysen; temsili demokrasilerde, siyasi yetki halk tarafından seçilen ve halkın önünde sorumluluğu olan temsilciler tarafından kullanılmaktadır (Şahbaz, 2006: 79). Eşdeyişle, doğrudan demokrasilerde egemenliği kullanma yetkisi halka aitken, temsili demokrasilerde egemenliği kullanma yetkisi halk tarafından seçilmiş temsilcilerin elinde bulunmaktadır.

Bununla birlikte, yönetilenlerin yönetime katılımlarına göre demokrasi; doğrudan, temsili, yarı doğrudan ve yarı temsili olmak üzere dört farklı yönetim/hükümet biçiminde ortaya çıkmaktadır (Teziç, 2007: 223). Yarı temsili demokrasilerde, halk yönetimle ilgili kararların alınmasında doğrudan bir katılım göstermemekle birlikte kararların alınmasına etki edebilmektedir. Bir başka deyişle, yarı temsili demokrasilerde, halkın doğrudan yasama faaliyetlerine katılması söz konusu değildir. Ancak, egemenliğin asıl sahibi olan halkın yasama faaliyetlerine dolaylı bir etkisi söz konusudur.

Yarı doğrudan demokrasi ise, temsili demokrasi ile doğrudan demokrasinin uzlaşmasından ortaya çıkan karma bir yönetim şeklidir. Yarı doğrudan demokrasilerde, olağan siyasi ve idari kararlar temsilciler tarafından alınmasına karşın, ülkenin ve halkın geleceğini ilgilendiren konularda karar alma yetkisi halka verilmektedir (Karatepe, 2013: 191). Halk bu yetkisini, yarı doğrudan demokrasinin kurumları (halk vetosu, halk girişimi ve referandum) vasıtasıyla kullanmaktadır (Şahbaz, 2006: 61). Bu bağlamda, halk vetosu, teknik olarak henüz yürürlüğe girmemiş bir kanun hakkında seçmenlerin referandum isteği olarak tanımlanmaktadır (Teziç, 2007: 237). Bunun yanı sıra, “Halk teşebbüsü” olarak da adlandırılan halk girişimi, seçmenlerin yasama organından bağımsız olarak hazırladıkları anayasa ya da kanun teklifini halkoyuna sunabildikleri yarı doğrudan bir demokrasi uygulamasıdır (Karatepe, 2013: 195-196).

Yarı doğrudan demokrasinin üçüncü kurumu olan ve “halk oylaması” olarak da adlandırılan referandum ise, Latince “geri almak” ya da “geri getirmek” anlamına gelen “refere” sözcüğünden türetilmiştir ve genel anlamda, yasama işlemleri hakkında halkın oyuna başvurulması olarak tanımlanmaktadır (Gözübüyük, 2006: 77; Karatepe, 2013: 192; Şahbaz, 2006: 77).

Öte yandan, yarı doğrudan demokrasilerde referandum kurumunun hukuki bağlayıcılığı, konusu ve usulleri açısından farklı biçimlerde uygulandığı görülmektedir (Teziç, 2007: 234). Hukuki bağlayıcılığı açısından referandum kurumu, danışma ve onay referandumu olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Danışma referandumu, hazırlanan bir kanun tasarısının ya da uluslararası bir anlaşmanın mecliste görüşülmeden önce halkın görüşünün alınması için referanduma sunulmasıdır ve esasen yarı temsili demokrasilerde uygulanan bir referandum biçimidir (Karatepe, 2013: 193). Onay referandumu ise, meclis tarafından oluşturulmuş bir yasa ya da anayasa tasarısı hakkında halkın “Evet” ya da “Hayır” oyu kullanması olarak tanımlanmaktadır.

Bununla birlikte, konusu açısından referandumlar; bir anayasa metninin oylanması için düzenlenen “Kurucu referandum”, bir kanun metninin oylanması için düzenlenen “Yasama referandumu” ve diplomatik bir anlaşma ya da sözleşmenin oylanması için düzenlenen “Milletlerarası referandum” olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Teziç, 2007: 234- 235).

Usul açısından ise, referandum “mecburi” ve “ihtiyari” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. En basit ifadeyle, anayasada öngörülmüş referandum “mecburi”;

meclisin, cumhurbaşkanının ya da seçmenlerin isteği üzerine gerçekleştirilen referandum ise “ihtiyari” olarak nitelendirilmektedir. Bu anlamda, 1982 Anayasası’nın referandumu mecburi referanduma örnek gösterilebilir. Çünkü, 1982 Anayasası’nın 177. maddesinde, “Bu Anayasa, halkoylaması sonucu kabul edilip Resmi Gazetede yayımlanması ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasası olur” (1982: m.177) ifadesine yer verilmiştir. Anayasanın yürürlüğe girebilmesi için referanduma gidilmesi zorunlu tutulmuştur.

Türkiye siyasi yaşamında, günümüze kadar toplam altı (1961, 1982, 1987, 1988, 2007 ve 2010) referandum gerçekleştirilmiştir. 1961 ve 1982 referandumları anayasa referandumları iken; 1987, 1988, 2007 ve 2010 referandumları anayasa değişiklikleri için düzenlenmişlerdir. Bununla birlikte, referandalardan üçü (1961, 1982 ve 2010) bu çalışmanın kapsamına girerken; diğer üç referandum (1987, 1988 ve 2007) bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Bu yüzden, çalışmanın bu bölümünde, çalışmanın kapsamı dışında olan referandumların genel özelliklerine daha ayrıntılı biçimde yer verilirken, çalışmanın kapsamına giren referandumlar tekrar olmaması açısından kısaca özetlenmiştir.

Referandum kurumu, 16 Aralık 1960’da Resmi Gazete’de (RG) yayımlanan 157 sayılı kanunla ilk kez Türkiye anayasa hukukuna girmiştir (Aldıkaçtı, 1970: 133). 157 sayılı kanunun 2. maddesinde, “Kurucu Meclisin kabul edeceği Anayasa, ancak halkoyu ile tasvibedildikten sonra kesinleşir” (157 sayılı kanun, m.2/2) ifadesine yer verilmiştir. Bununla birlikte, Türkiye siyasi yaşamındaki ilk referandum, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Milli Birlik Komitesi (MBK) ile Temsilciler Meclisi (TM) üyelerinden oluşturulmuş Kurucu Meclis tarafından hazırlanan 1961 Anayasası’nın oylanması için 9 Temmuz 1961 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Konusu bakımından 1961 referandumu kurucu referanduma örnek gösterilebilir. Hukuki bağlayıcılığı açısından ise, 1961 referandumu bir onay referandumu olarak nitelendirilebilir. 1961 Anayasası referandumu sonuçlarına göre; 1961 Anayasası, %38.3 “Hayır” oy oranına karşılık %61.7 “Evet” oy oranıyla kabul edilmiş (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2008: 2) ve 20 Temmuz 1961’de RG’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (RG, 20 Temmuz 1961/10859/106).

Öte yandan, Türkiye siyasi tarihindeki ikinci referandum, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra Milli Güvenlik Konseyi (MGK) ile Danışma Meclisi (DM) üyelerinden oluşturulmuş bir Kurucu Meclis tarafından hazırlanan 1982 Anayasası’nın

7 Kasım 1982 tarihinde halkoyuna sunulmasıyla gerçekleştirilmiştir. 1982 Anayasası, referandum kurumuna ilişkin hükümler içeren ilk Türkiye Cumhuriyeti Anayasası olmuştur. %91.3 oranında katılımın gerçekleştiği halkoylamasında %8.6 “Hayır” oy oranına karşılık %91.4 “Evet” oy oranıyla 1982 Anayasası kabul edilmiş (TÜİK, 2008: 2) ve 9 Kasım 1982’de RG’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 1982 Anayasası, günümüze kadar birçok değişikliğe uğramasına karşın, halen yürürlükte olan tartışmalı bir anayasadır.

Türkiye’deki üçüncü referandum ise, 1982 Anayasası’nın dört maddesinde (67, 75, 175 ve geçici 4. madde) değişiklik öngören 3361 sayılı kanunun 6 Eylül 1987’de halkoyuna sunulmasıyla gerçekleştirilmiştir. 3361 sayılı kanun tasarısı, dönemin başbakanı Turgut Özal ve 199 milletvekili tarafından teklif edilmiş ve TBMM’de görüşülerek 17 Mayıs 1987’de kabul edilmiştir (Tanör, 2000: 72). 18 Mayıs 1987’de referanduma sunulmak üzere RG’de yayımlanmıştır (RG, 18 Mayıs 1987/19464). 1987 referandumu dönemindeki tartışmalar, genellikle 1982 Anayasası’nın geçici dördüncü maddesinin kaldırılmasını öngören değişiklik maddesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Çünkü, geçici dördüncü maddeyle siyasi partilere ve liderlerine yönelik getirilmiş olan yasakların kaldırılması gündeme gelmiştir. Bu yüzden, 1987 referandumu, bazı kaynaklarda “siyasi yasakların kaldırılmasına yönelik referandum” olarak da adlandırılmaktadır.

1982 Anayasası’nın dört maddesinde değişiklik öngören 3361 sayılı kanun, 6 Eylül 1987’de referanduma sunulmuş ve %49.8 “Hayır” oy oranına karşılık %50.2 “Evet” oy oranıyla kabul edilmiştir (TÜİK, 2008: 2). 1987 referandumu ile kabul edilmiş 3361 sayılı kanunla 1982 Anayasası’nda yapılmış olan değişiklikler ise şunlardır:

1. 1982 Anayasası’nın 67. maddesinin üçüncü fıkrasında yer alan seçme ve halkoylamasına katılma yaşı 21’den 20’ye düşürülmüştür (3361 sayılı kanun, m.1).
2. 1982 Anayasası’nın 75. maddesinde düzenlenmiş olan TBMM’nin milletvekili sayısı 400’den 450’ye çıkartılmıştır (3361 sayılı kanun, m.2).
3. 1982 Anayasası’nın 175. maddesine göre; anayasa değişik teklifinin kabul edilmesi “Meclis üye tamsayısının üçte iki çoğunluğunun oyuyla mümkün” (1982: m.175/1) iken, gerekli oy oranı “Meclisin üye

tamsayısının beşte üç çoğunluğu” (3361 sayılı kanun, m.3) olarak değiştirilmiştir. Bunun yanı sıra, 175. maddeye eklenen dördüncü fıkrayla Cumhurbaşkanı tarafından mecliste tekrar görüşülmesi için geri gönderilmeyen anayasa değişikliklerinin zorunlu olarak referanduma sunulması hükmedilmiştir.

1982 Anayasası'nın 175. maddesine “Meclisçe üye tamsayısının beşte üçü ile veya üçte ikisinden az oyla kabul edilen Anayasa değişikliği hakkındaki Kanun, Cumhurbaşkanı tarafından Meclise iade edilmediği takdirde halkoyuna sunulmak üzere Resmî Gazetede yayımlanır” (3361 sayılı kanun, m.3) ifadesi eklenmiştir. Böylece, 1982 Anayasası'nda ihtiyari referandumun yanı sıra zorunlu referandum kurumuna da yer verilmiştir. Eşdeyişle, 1982 Anayasası'nın 175. maddesinde 3361 sayılı kanunla yapılan değişikliklerden sonra, anayasa değişikliklerinde uygulanmak üzere ihtiyari (m. 175/3-5) ve zorunlu (m. 175/4) referandum öngörülmüştür (Onar, 1993: 95).

4. 1982 Anayasası'nda 3361 sayılı kanunla yapılmış olan dördüncü değişiklik ise, siyasi parti liderlerine ve yöneticilerine ilişkin yasakları içeren 1982 Anayasası'nın geçici dördüncü maddesinin yürürlükten kaldırılması olmuştur.

3361 sayılı kanunun 4. maddesinde; “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Geçici 4'üncü maddesi yürürlükten kaldırılmıştır. Bu hükmün onaylanarak yürürlüğe girebilmesi için halkoyuna sunulması zorunlu olup halkoylaması, Anayasanın 175'inci maddesinin bu Kanunla değişik hükümlerine göre yapılır” (3361 sayılı kanun, m.4) ifadesine yer verilmiştir. Bu bağlamda, 3361 sayılı kanunla getirilen düzenlemeye göre; 67, 75 ve 175. madde değişikliklerinin, 1982 Anayasası'nın ilk haline göre gerçekleştirileceği öngörülmüş olmasına karşın, geçici dördüncü maddenin yürürlükten kaldırılması için zorunlu referandum yönteminin değiştirilmiş olan 175. madde hükümleri doğrultusunda yapılacağı belirtilmiştir (Şahbaz, 2006: 326).

Bununla birlikte, geçici dördüncü maddenin kaldırılmasına yönelik zorunlu referandum yönteminin uygulanmasının anayasanın 104, 175 ve geçici 9. maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle, TBMM üyesi bazı milletvekilleri tarafından Anayasa Mahkemesi'nde iptal davası açılmıştır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 54). Ancak, Anayasa Mahkemesi iptal başvurusunu “yetkisizlik” gerekçesiyle

reddetmiştir.⁶¹Anayasa Mahkemesi'nin iptal davasını yetkisizlik gerekçesiyle reddetmesinden sonra, 3361 sayılı kanunun 4'üncü maddesinin zorunlu referanduma sunulması kesinleşmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi, 2010: 130).

25 Eylül 1988'de yerel seçimlerin tarihinin bir yıl öne alınıp alınmaması konusunda düzenlenmiş referandum ise, Türkiye siyasi yaşamındaki dördüncü referandum olmuştur. Yerel seçimlerin "Evet" oyları fazla çıkarsa 13 Kasım 1988'de; tersi bir sonuç ortaya çıkarsa 4 aylık bir gecikmeyle 26 Mart 1989'da yapılması kararı alınmıştır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 55). "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 127'nci Maddesinin Üçüncü Fıkrasının Değiştirilmesine ve Bir Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun" (RG, 13 Ağustos 1988/19898/3467) ismiyle referanduma sunulmak üzere RG'de yayımlanan değişiklikler, düzenlenen referandumda %35 "Evet" oy oranına karşılık %65 "Hayır" oy oranıyla reddedilmiştir (TÜİK, 2008: 2). Böylece, yerel seçimler 26 Mart 1989'da yapılmıştır. 1988 referandumu, Türkiye siyasi tarihinde düzenlenen referandumlar arasında olumsuz sonuçlanan ilk ve tek referandum olmuştur.

Bunların yanında, 1988 referandumu, dönemin iktidarı (ANAP hükümeti) ve Özal için bir güven oylamasına dönüşmüştür. TBMM'de %65 oranında çoğunluk sağlamış olan ANAP'ın %64'lük bir çoğunlukla kabul ettiği anayasa değişikliği, 1988 referandumunda %65'lik bir çoğunlukla reddedilmiştir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 55). Dolayısıyla, 1988 referandumu, dönemin iktidarına ve Özal'a karşı halkın bir eleştirisi ya da tepkisi olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'deki seçmenlerin sandık başına gittiği beşinci referandum, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesini öngören 5678 sayılı anayasa değişikliği kanununun 21 Ekim 2007'de halkoyuna sunulmasıyla gerçekleştirilmiştir. Değişiklik kanunu, %31 "Hayır" oy oranına karşılık %69 "Evet" oy oranıyla kabul edilmiştir (TÜİK, 2008: 2).

2007 referandumunun yapılmasının temel nedeni, dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin dolmasından sonra cumhurbaşkanlığı seçimi konusunda yaşanan siyasi kriz olmuştur (Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi, 2010: 136). Kriz döneminde, cumhurbaşkanı seçmek amacıyla TBMM'nin toplanabilmesi için TBMM Genel Kurulu'nda en az 367 milletvekilinin mi, yoksa 184 milletvekilinin mi bulunması gerektiği konusunda oldukça yoğun tartışmalar

⁶¹ Anayasa Mahkemesi'nin 18.06.1987 tarih ve 1987/9 Esas ve 1987/15 Karar sayılı kararı.

yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı seçmek amacıyla TBMM'nin toplanabilmesi için TBMM Genel Kurulu'nda en az 367 milletvekilinin bulunması gerektiği görüşü ilk olarak Ali İhsan Karacan⁶² tarafından ileri sürülmüştür (Eroğul, 2007: 169). Bu görüşün Sabih Kanadoğlu⁶³ gibi bazı hukukçular tarafından da desteklenmesiyle tartışmalar yoğunlaşmıştır.

Cumhurbaşkanlığı seçiminin bir krize dönüşmesi sonucunda, anayasa hukukçuları da Karacan ve Kanadoğlu'nun 367 görüşüne destek verenler ve karşı çıkanlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Erdoğan Teziç, Necmi Yüzbaşıoğlu, İbrahim Kaboğlu, Mümtaz Soysal gibi bazı hukukçular 367 görüşüne katılırken; Ergun Özbudun, Cem Eroğul, Kemal Gözler gibi bazı hukukçular bu görüşün hukuki olmaktan çok siyasi olduğunu savunmuşlardır (Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi, 2010: 139). Örneğin, Kemal Gözler, 367 konusundaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

Zira 1982 Anayasasının 102'nci maddesinde öngörülen yetersayılar, "toplantı yetersayısı" değil, "karar yetersayısı"dır. 102'nci maddede TBMM'nin kaç milletvekili ile toplanacağına ilişkin bir özel hüküm yoktur. Toplantı yetersayısına ilişkin bir özel hüküm olmadığına göre, toplantı yetersayısı, Anayasanın 96'ncı maddesinin "Anayasada başkaca bir hüküm yoksa Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tam sayısının en az üçte biri ile toplanır" diyen birinci fıkrası hükmüne göre belirlenir. Yani Cumhurbaşkanının seçimi amacıyla TBMM'nin toplanabilmesi için en az 184 milletvekilinin Genel Kurulda bulunması yeterlidir (Gözler, 2007: 17).

Bu gelişmelerden sonra, cumhurbaşkanı seçimi konusunda yaşanan kriz ortamında Abdullah Gül, 28 Ağustos 2007'de TBMM Genel Kurulu'nun 3. turunda 339 oy alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁶⁴ Bu bağlamda, Sezer döneminde hazırlanmış olan ve cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini öngören anayasa değişikliği, Gül'ün cumhurbaşkanlığı döneminde referanduma sunulmuştur. 5678 sayılı kanunla cumhurbaşkanının seçilme usulü, görev süresi ve aday

⁶²Ali İhsan Karacan, 1 Aralık 2006 tarihinde *Dünya* gazetesinde yayımlanmış "Köşk Seçiminde Anayasadaki Püf Nokta" (Dünya, 1 Aralık 2006: 20) başlıklı yazısında; TBMM Genel Kurulu'nun toplanabilmesi için en az 367 milletvekili çoğunluğunun sağlanması gerektiğini iddia etmiştir.

⁶³367 milletvekili çoğunluğunun sağlanması gerektiği görüşü, Sabih Kanadoğlu tarafından kaleme alınmış "Cumhurbaşkanı Seçimi"(Cumhuriyet, 21 Aralık 2006: 2) ve "AKP Tek Başına Seçemez" (Cumhuriyet, 26 Aralık 2006: 8) başlıklı köşe yazılarında da savunulmuştur.

⁶⁴https://tr.wikipedia.org/wiki/2007_T%C3%BCrkiye_cumhurba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1_se%C3%A7imi, (Erişim tarihi: 05.05.2016).

gösterilmesi yeniden düzenlenmiştir.⁶⁵ Böylece, Türkiye Cumhuriyeti'nin 12. Cumhurbaşkanı, 10 Ağustos 2014'te yapılan cumhurbaşkanı seçiminde Türkiye siyasi yaşamında ilk kez halk tarafından doğrudan seçilmiştir.

Türkiye'de düzenlenmiş olan son referandum ise, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda geniş kapsamlı değişiklikler öngören 26 maddelik Anayasa Değişiklik Paketi'nin 12 Eylül 2010'da halkoylamasına sunulmasıyla gerçekleştirilmiştir. 2010 Anayasa Değişiklik Paketi, düzenlenen referandumda %57.88 oranında "Evet" oyuyla kabul edilmiştir. Referandum döneminde, Türkiye'nin siyasi gündeminde oldukça yoğun tartışmalar yaşanmıştır.

2. Literatürdeki İlgili Çalışmaların Değerlendirilmesi

Çalışmanın bu bölümünde; Türkiye'de gerçekleştirilmiş olan 1961 ve 1982 Anayasaları ile 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumlarına ilişkin iletişim alanında gerçekleştirilmiş olan bilimsel çalışmalar değerlendirilmiştir. Yapılan literatür taraması sonucunda, bu çalışmayla tam olarak örtüşen bilimsel bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bir başka deyişle, literatür taraması sürecinde, bu çalışmanın konusunu oluşturan referandumların (1961, 1982 ve 2010) için de konu alındığı ve karşılaştırmalı olarak basındaki sunumlarının incelendiği bir çalışmayla karşılaşılmamıştır. Ancak, genel anlamda referandum kurumunu tanımlayan ya da 1961,

⁶⁵ Cumhurbaşkanının seçilme usulünü, görev süresini ve aday gösterilmesini yeniden düzenleyen 5678 sayılı kanunun 4 ve 5. maddeleri şu şekildedir:

"Cumhurbaşkanı, kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri veya bu niteliklere ve milletvekili seçilme yeterliğine sahip Türk vatandaşları arasından, halk tarafından seçilir. Cumhurbaşkanının görev süresi beş yıldır. Bir kimse en fazla iki defa Cumhurbaşkanı seçilebilir. Cumhurbaşkanlığına Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri içinden veya Meclis dışından aday gösterilebilmesi yirmi milletvekilinin yazılı teklifi ile mümkündür. Ayrıca, en son yapılan milletvekili genel seçimlerinde geçerli oylar toplamı birlikte hesaplandığında yüzde onu geçen siyasi partiler ortak aday gösterebilir. Cumhurbaşkanı seçilenin, varsa partisi ile ilişkisi kesilir ve Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği sona erer"(5678 sayılı kanun, m.4).

"Cumhurbaşkanı seçimi, Cumhurbaşkanının görev süresinin dolmasından önceki altmış gün içinde; makamın herhangi bir sebeple boşalması halinde ise boşalmayı takip eden altmış gün içinde tamamlanır. Genel oyla yapılacak seçimde, geçerli oyların salt çoğunluğunu alan aday Cumhurbaşkanı seçilmiş olur. İlk oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamayı izleyen ikinci pazar günü ikinci oylama yapılır. Bu oylamada, ilk oylamada en çok oy almış bulunan iki aday katılır ve geçerli oyların çoğunluğunu alan aday Cumhurbaşkanı seçilmiş olur. İkinci oylamaya katılmaya hak kazanan adaylardan birinin ölümü veya seçilme yeterliğini kaybetmesi halinde; ikinci oylama, boşalan adaylığın birinci oylamadaki sıraya göre ikame edilmesi suretiyle yapılır. İkinci oylamaya tek adayın kalması halinde, bu oylama referandum şeklinde yapılır. Aday, geçerli oyların çoğunluğunu aldığı takdirde Cumhurbaşkanı seçilmiş olur. Cumhurbaşkanı göreve başlayıncaya kadar görev süresi dolan Cumhurbaşkanının görevi devam eder. Cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir" (5678 sayılı kanun, m.5).

1982 ve 2010 referandumlarını ayrı ayrı konu edinen bazı bilimsel çalışmaların varlığı gözlemlenmiştir. Bu çalışmalar; İbrahim Şahbaz'ın *Yarı Doğrudan Demokrasi Kurumu Olarak Referandum ve Türkiye* adlı kitabı, Çağdaş Ceyhan'ın *Muhafazakâr Basında Hegemonya Uğrakları: 12 Eylül 2010 Referandumunu ve Yeni Anayasa Tartışmaları* başlıklı doktora tezi, Halil İbrahim Avşar'ın *12 Eylül 2010 Anayasa Değişikliği Referandumuna Yazılı Basının Yaklaşımı* başlıklı yüksek lisans tezi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi tarafından yayımlanmış *Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum Uygulama Örnekleri Türkiye-ABD-Avrupa Ülkeleri* başlıklı çalışmadır. Çalışmanın bu bölümünde, sözü edilen çalışmaların temel sorunsalları ve yöntemleri irdelenerek, bu çalışma ile aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar değerlendirilmiştir.

Şahbaz'ın (2006) çalışmasında, demokrasi kavramına ve demokrasinin farklı uygulanma biçimlerine değinildikten sonra, yarı doğrudan demokrasilerde uygulanan bir yöntem olan referandum kurumunun tanımına, tarihsel gelişimine, türlerine, farklı ülkelerdeki uygulanma şekillerine ve Türkiye'de düzenlenmiş olan referandumlara yer verilmiştir. Çalışmada, temsili demokrasi ile doğrudan demokrasi arasındaki farklılıklar ortaya konulmuş ve yarı doğrudan demokrasilerdeki referandum kurumunun önemi vurgulanmıştır. Şahbaz, referandum kurumunun başlangıçta bir doğrudan demokrasi kurumu olarak kabul gördüğünü ancak, günümüzde genellikle bir yarı doğrudan demokrasi kurumu olarak kabul edildiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu yüzden, Şahbaz'ın çalışması, referandum kurumunun tarihsel gelişimini ve dönüşümünü ortaya koyması bakımından önemli görülmüştür. Kaldı ki, referandum kurumunu dünyadaki örnekleriyle birlikte kapsamlı olarak değerlendiren Şahbaz'ın çalışması, altı kez referandum yöntemine başvurulmuş olan Türkiye'de, bu alanda yapılacak olan bilimsel çalışmalara öncülük edebilecek niteliktedir. Bununla birlikte, yapılan bu çalışma Şahbaz'ın sözü edilen çalışmasından büyük ölçüde farklılaşmaktadır. Çünkü, Şahbaz'ın çalışmasında referandum kurumunun dünyadaki ve Türkiye'deki örneklerine değinilmiş olmasına karşın; Türkiye'deki referandum dönemlerinin ekonomi politik ve toplumsal koşullarına değinilmemiştir. Bir başka deyişle, bu çalışma, konu edindiği referandum dönemlerine ilişkin, referandumların düzenlendiği dönemlerin arkaplanlarının ekonomi politik açıdan irdelenmesi ve referandumları etkileyen dinamiklerin belirlenmesi bakımından Şahbaz'ın sözü edilen çalışmasından önemli ölçüde ayrılmaktadır. Bu

çalışmayı Şahbaz'ın çalışmasından farklı kılan bir başka özellik ise; çalışmada irdelenen referandumların Türkiye basınındaki yansımalarına odaklanılmış olmasıdır.

Ceyhan'ın (2014) çalışmasında ise, öncelikle muhafazakâr ideolojinin tanımına, tarihsel gelişimine ve dönüşümüne değinilmiş; ardından 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumu ve yeni anayasa tartışmaları, muhafazakâr basını temsilen seçilmiş *Yeni Şafak* ve *Zaman* gazetelerindeki köşe yazıları üzerinden irdelenmiştir. Çalışmada, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumu, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) hegemonik yapısını güçlendirmek için atılmış bir adım olarak değerlendirilmiştir. Çözümleme, Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe ile Antonio Gramsci'nin hegemonya kavramına ilişkin görüşleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, muhafazakâr hegemonyanın hâkim olduğu 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumu ve yeni anayasa tartışmalarının yaşandığı dönemlerde, sözü edilen gazetelerdeki ilgili köşe yazılarının *nitel çözümleme*si gerçekleştirilmiştir. Bu yüzden, çalışma, muhafazakâr basının 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna yönelik tutumunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Bunların yanında, Ceyhan'ın çalışmasında 1961 ve 1982 anayasa referandumlarına ve referandum dönemlerinin ekonomi politik arkaplanlarına değinilmemiştir.

Literatür taraması sürecinde varlığı gözlemlenen bir başka çalışma, Avşar'ın (2014) Türkiye basınının 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna yönelik tutumunu inceleyen çalışması olmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde haber üretim süreçlerine değinildikten sonra, ikinci bölümde Türkiye basını temsilen seçilmiş *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Sabah*, *Taraf* ve *Zaman* gazetelerinin 2010 referandumuna yönelik tutumları irdelenmiştir. Çalışmada, 1 Ağustos 2010-13 Eylül 2010 tarihleri arasında sözü edilen gazetelerin ilk sayfalarında yayımlanmış 2010 anayasa değişikliğine ilişkin haberleri *nicel* ve *nitel içerik çözümleme*si yapılmıştır. Çalışma, 2010 anayasa değişikliklerine yönelik Türkiye basınının tutumunu ortaya koyması bakımından önemli bulunmuştur. Bununla birlikte, 1961 ve 1982 anayasa referandumları çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Ne var ki, bu çalışma, her üç referandum dönemini (1961,1982 ve 2010) konu edinmesi ve referandum dönemlerinin ekonomi politik arkaplanlarının ışığında çözümleme yapılması bakımından Avşar'ın çalışmasından büyük ölçüde ayrılmaktadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi (2010) tarafından yayımlanmış olan çalışmada ise, öncelikle doğrudan demokrasinin tarihsel gelişimine ve Eski Yunan döneminden modern döneme kadarki dönüşümüne yer verilmiş; ardından referandum kurumunun tanımı yapılarak dünyadaki ve Türkiye'deki referandum örneklerine değinilmiştir. Çalışmada, Türkiye'de gerçekleştirilmiş olan 1961, 1982, 1987, 1988 ve 2007 referandumları ve özellikleri kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Öte yandan, çalışma 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumu düzenlenmeden önce (Temmuz 2010'da) yayımlandığı için 2010 referandumu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Ancak, çalışmada 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'nin içeriği ve öngördüğü değişiklikler özetlenerek 12 Eylül 2010'da yapılacak olan referanduma ilişkin görüşlere yer verilmiştir. Bu bağlamda, çalışma Türkiye'de düzenlenmiş olan beş referandumun (1961, 1982, 1987, 1988 ve 2007) özelliklerini değerlendirmesi ve altıncı referanduma (2010) ilişkin görüşlere yer vermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte, sözü edilen referandumların düzenlendiği dönemsel koşulların irdelenmesi çalışmanın kapsamına alınmamıştır.

1961, 1982 anayasaları ile 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'nin Türkiye basınındaki sunumunu karşılaştırmalı olarak çözümleyen bu çalışmanın temel sorunsalı ise, yukarıda sözü edilen çalışmalardan büyük ölçüde ayrılmaktadır. Kaldı ki, bu çalışmanın problemi; Türkiye basınına temsilen seçilen *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/Bugün* gazetelerinin, 1961, 1982 Anayasa referandumlarına ve 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna yönelik tutumlarının karşılaştırmalı çözümlemesi üzerine kurulmuştur. Nitekim, bu çalışmanın kuramsal ve çözümleme bölümleri eleştirel bir tutum benimsenerek inşa edilmiştir. Bu çalışmada, öncelikle sözü edilen referandum dönemlerinin ekonomi politik arkaplanına değinilmiş; ardından referanduma sunulan anayasa ve değişiklik paketi metinlerinin maddeleri ve özellikleri değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise, birinci bölümde irdelenen dönemsel koşullar ve ikinci bölümde ortaya konan bilgiler ışığında 1961, 1982 ve 2010 referandumlarının Türkiye basınındaki sunumları çözümlenmiştir.

3. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın konusunu oluşturan referandumlara ilişkin haber, fotoğraf, köşe yazısı, söyleşi ve yazı dizilerinin *nicel* ve *nitel* çözümlemesi gerçekleştirilmek üzere Türkiye basınına temsilen *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/Bugün*⁶⁶ gazeteleri seçilmiştir. Bu seçimin temel nedeni, sözü edilen gazetelerin temsil ettikleri ideolojilerin ve buna bağlı olarak yayın politikalarının farklılık göstermesidir. Nitekim, *Cumhuriyet* ulusal solu, *Hürriyet* liberal basını ve *Tercüman/Bugün* muhafazakâr sağ ideolojiyi temsil eden gazetelerdir. Yapılmış olan bu seçimle, farklı ideolojilere sahip ve toplumun farklı kesimlerine seslenen gazetelerin çalışmanın konusunu oluşturan referandumlara ilişkin söylemlerindeki ve tutumlarındaki farklılıkların belirlenmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte, gazetelerin referandumlara yönelik tutumları irdelenirken referandum dönemlerinin ekonomi politik arkaplanları ve referanduma sunulmuş metinlerin içerikleri göz önünde tutulmuştur. Çünkü, anayasaların ve değişiklik paketinin ortaya çıkışında etkili olan ekonomik, siyasal ve sosyal dinamiklerin referandum dönemlerinde de etkili olduğu gözlemlenmiştir. Kaldı ki, çalışmanın konusunu oluşturan referandumların dönemsel koşullardan ve ortaya çıkış nedenlerinden bağımsız olarak değerlendirilmesi doğru bir yaklaşım değildir.

Çalışma, *nicel* ve *nitel* olmak üzere iki çözümleme bölümünden oluşmaktadır: Çalışmanın *nicel* çözümleme bölümünde, belirlenen tarih aralıklarında sözü edilen gazetelerin tüm sayfalarında yayımlanmış referandumlarla ilgili gazete yazı türlerinin ve fotoğrafların sayısal dağılımının belirlenmesinde kısmi olarak *içerik çözümlemesi yöntemi* uygulanmıştır. *Nitel* çözümleme bölümünde ise, belirlenen tarih aralıklarında sözü edilen gazetelerin ön sayfalarının manşet ve sürmanşet kısımlarında yer alan referandumlarla ilgili haberlerin ve seçilmiş köşe yazılarının *metinsel* çözümlemesi gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın *nicel* çözümleme bölümünde uygulanan *içerik çözümlemesi yöntemi*, Bernard Berelson (1984: 18) tarafından “iletişimin belirgin içeriğinin objektif, sistematik ve niceliksel tanımlarını yapan bir araştırma tekniği” olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanı sıra, *içerik çözümlemesinin* modern tanımını yapan Klaus Merten’e göre, “*içerik çözümlemesi*, sosyal gerçeğin belirgin (manifest) içeriklerinin

⁶⁶*Tercüman* gazetesi, 24 Haziran 2010’da kapandığı için 2010 dönemine ilişkin çözümlemelerde *Tercüman* gazetesi ile benzer ideolojiye sahip ve onun devamı niteliğinde olan *Bugün* gazetesi çözümleme nesnesi olarak seçilmiştir.

özelliklerinden, içeriğin belirgin (manifest) olmayan özellikleri hakkında çıkarımlar yapmak yoluyla sosyal gerçeği araştıran bir yöntemdir” (Merten, 1983’ten aktaran Gökçe, 2001: 25). *İçerik çözümlemesinin* temel amacı ise, sayıca fazla olan metinlerin toplamında, araştırmanın problemi açısından sözü edilen ortak bilgilerin taranması ve değerlendirilmesidir (Gökçe, 2001: 19).

Bu bağlamda, çalışmanın *nicel çözümleme* bölümünde, Türkiye basınıni temsilen seçilmiş *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/Bugün* gazetelerinin tüm sayfalarında yayımlanmış olan ilgili referandumlarla ilgili gazete yazı türlerinin ve fotoğrafların sayısal dağılımı *içerik çözümlemesi yöntemiyle* ortaya konulmuştur. *Nicel çözümleme* aşamasında, referandum günleri öncesindeki *on günlük zaman aralığı* sınırlık olarak belirlenmiştir. Referandumların yapıldığı günler ise, çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Dolayısıyla, 1961 Anayasası referandumu için 29 Haziran-8 Temmuz 1961, 1982 Anayasası referandumu için 28 Ekim-6 Kasım 1982 ve 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumu için 2 Eylül-11 Eylül 2010 tarih aralıkları sınırlık olarak belirlenmiştir. Son on günlük zaman aralığının sınırlık olarak belirlenmesinin temel nedeni, çalışmanın konusunu oluşturan referandumlarla ilgili gazete yazı türlerinin ve fotoğrafların bu tarih aralıklarında sıklıkla yer almış olmasıdır.

Öte yandan, çalışmada yararlanılan bir diğer yöntem; *nitel çözümleme yöntemi* olmuştur. *Niteliksel yöntemin* herkes tarafından kabul görmüş bir tanımlaması olmamasına karşın; *niteliksel yöntemi* gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği yöntem olarak tanımlamak mümkündür (Yıldırım ve Şimşek, 2000: 18-19).

Bununla birlikte, *niteliksel yöntemde* araştırma sürecinin en önemli adımını, araştırmada hangi sorulara cevap aradığının ve bu cevapların niteliğinin ortaya konulması oluşturmaktadır (Kümbetoğlu, 2008: 34). Dolayısıyla, bu çalışmada hangi sorulara yanıt arandığı ve bu soruların nasıl yanıtlandırıldığı oldukça önemlidir. Çünkü, araştırmacılar kendilerini çevreleyen dünyanın gündemindeki sorunlarla ilgilenirken ne, nerede, kim, nasıl ve niçin gibi sorulardan birini ya da birkaçını cevaplandırmaya çalışırlar (Kümbetoğlu, 2008: 34). Bilimsel bir çalışmada araştırmacı tarafından sorulan soruların niteliği, aynı zamanda çalışmanın niteliğini de ortaya koymaktadır. Nitekim, bu çalışmanın *nitel çözümleme* bölümünde, nerede, ne kadar gibi betimleyici soruların

yerine çalışmaya daha derinlikli ve açıklayıcı bir nitelik kazandıran nasıl sorusuna odaklanılmış; Türkiye basınına temsilen seçilen *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/Bugün* gazetelerinin 1961, 1982 ve 2010 referandumlarına yönelik nasıl bir tutum sergiledikleri ve bu gazetelerin referandumlara yönelik tutumlarının nasıl farklılaştığı soruları yanıtlanmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra, çalışmada eleştirel bir yaklaşım benimsenmiş; Türkiye basınına temsilen seçilen gazetelerin sözü edilen referandumlara yönelik tutumu irdelenirken referandum dönemlerinin ekonomi politik arkaplanları ve koşulları göz ardı edilmemiştir.

Bu bağlamda, çalışmanın *nitel çözümleme* bölümünde; çalışmada belirlenen sınırlıklar çerçevesinde *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/Bugün* gazetelerinde yayımlanmış 1961, 1982 ve 2010 referandumlarına ilişkin manşet ve sürmanşet haberleri ile seçilmiş köşe yazılarının *metinsel çözümlemesi* gerçekleştirilmiştir. Sözü edilen gazetelerin tüm sayfalarındaki referandumlarla ilgili gazete yazı türlerinin irdelenmesinin zaman ve emek açısından çalışmanın sınırlıklarını aşacağı düşünülmüştür. Bu yüzden, *metin çözümlemesi*; sözü edilen gazetelerin ön sayfalarındaki manşet ve sürmanşet kısımlarında yer alan referandum haberleri ve referandumlara ilişkin en çok köşe yazısı yazmış yazarlar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Köşe yazılarının seçimi; sözü edilen gazetelerde, belirlenmiş tarih aralıklarında, referandumlara ilişkin en fazla köşe yazısı yazan yazarların belirlenmesine göre gerçekleştirilmiştir.

Son olarak, bilimsel bir araştırmada, araştırma sorusu günümüz olaylarına ve süreçlerine odaklanabileceği gibi, geçmişe dönük bir anlama çabasını da kapsayabilir (Kümbetoğlu, 2008: 34). Bu çalışma, sorunsallaştırdığı konu bakımından geçmişe dönük bir anlama çabasını kapsamaktadır. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin yakın siyasi yaşamında düzenlenmiş referandumları anlama çabasının, günümüzde yeniden gündeme gelen yeni anayasa tartışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Bu yönüyle çalışma, aynı zamanda güncel bir konuya da temas etmektedir.

4. Çalışmanın Nicel Bulguları ve Yorumları

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye basınına temsilen seçilen *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/Bugün* gazetelerinde yayımlanmış 1961, 1982 ve 2010 referandumlarıyla ilgili haber, fotoğraf, köşe yazısı, söyleşi ve yazı dizilerinin

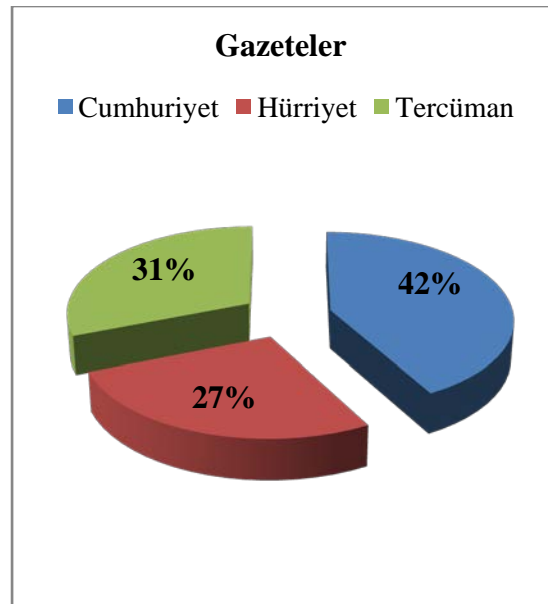
çalışmanın konusu, amacı, yöntemi ve sınırlıkları çerçevesinde uygulanan kısmi *içerik çözümlemesi* sonucunda ortaya çıkan sayısal bulgular değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, gerçekleştirilen *içerik çözümlemesi*yle elde edilen bulgular üç başlık altında irdelenmiştir: (1) 1961 Anayasası Referandumunun İncelenen Örnek Gazeteler Üzerinden Çözümlemesi, (2) 1982 Anayasası Referandumunun İncelenen Örnek Gazeteler Üzerinden Çözümlemesi ve (3) 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumunun İncelenen Örnek Gazeteler Üzerinden Çözümlemesi. “Genel Değerlendirme” başlığı altında ise, her üç başlık irdelenen nicel bulguların genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

4.1. 1961 Anayasası Referandumunun İncelenen Örnek Gazeteler Üzerinden Çözümlemesi

9 Temmuz 1961 referandumuna ilişkin gazeteler üzerinde gerçekleştirilen içerik analizi sonuçlarına göre; 29 Haziran-8 Temmuz 1961 tarih aralığında *Cumhuriyet* gazetesinde 28, *Hürriyet* gazetesinde 18 ve *Tercüman* gazetesinde 21 olmak üzere toplam 67 referandum haberi yayımlanmıştır.

Tablo 1.9 Temmuz 1961 Anayasa Referandumuna İlişkin Haberlerin Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı

29 Haziran-8 Temmuz 1961		
Gazeteler	Sıklık Sayısı	Sıklık Oranı %
<i>Cumhuriyet</i>	28	42
<i>Hürriyet</i>	18	27
<i>Tercüman</i>	21	31
Toplam	67	100

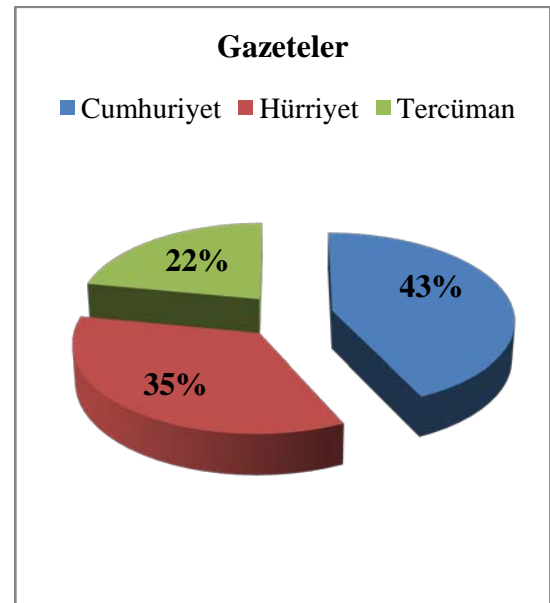
Şekil 1. 9 Temmuz 1961 Anayasa Referandumuna İlişkin Haberlerin Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı

1961 Anayasası referandumuna ilişkin en fazla habere *Cumhuriyet* gazetesinde rastlanılmıştır. Bununla birlikte, *Cumhuriyet* gazetesindeki 28 referandum haberinden 8'inin; *Hürriyet* gazetesindeki 18 referandum haberinden 4'ünün ve *Tercüman* gazetesindeki 21 referandum haberinden 3'ünün manşette yer aldığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, 1961 Anayasa referandumuna ilişkin haberlere manşet kısmında en fazla yer veren gazete *Cumhuriyet* gazetesidir.

Cumhuriyet gazetesinde yer alan manşet haberlerinin 2 tanesinde dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in 1961 Anayasası hakkındaki görüşlerine yer verilirken; 3 haberde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) lideri İsmet İnönü'nün Anayasa hakkındaki görüşleri yer almaktadır. Diğer üç manşet haberinde ise, referandum sürecine ilişkin genel bilgilere değinilmiştir. Benzer şekilde, *Hürriyet* gazetesindeki manşet haberlerinin 1 tanesinde Gürsel'in; 3 tanesinde İnönü'nün Anayasa hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Diğer yandan, *Tercüman* gazetesinin manşetten verdiği 3 referandum haberlerinden 2 tanesi dönemin Adalet Partisi (AP) lideri Ragıp Gümüşpala'nın radyo konuşması; bir tanesi de İnönü'nün anayasa mitinginde yaptığı konuşma hakkındadır.

Tablo 2.9 Temmuz 1961 Anayasa Referandumuna İlişkin Fotoğrafların Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı

29 Haziran-8 Temmuz 1961		
Gazeteler	Sıklık Sayısı	Sıklık Oranı %
<i>Cumhuriyet</i>	16	43
<i>Hürriyet</i>	13	35
<i>Tercüman</i>	8	22
Toplam	37	100

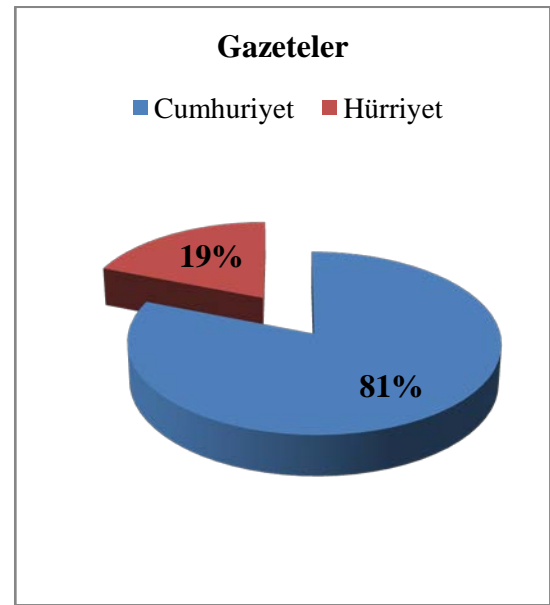

Şekil 2. 9 Temmuz 1961 Anayasa Referandumuna İlişkin Fotoğrafların Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı

Gerçekleştirilen *içerik çözümlemesi* sonuçlarına göre; 29 Haziran-8 Temmuz 1961 tarih aralığında *Cumhuriyet* gazetesinde 16, *Hürriyet* gazetesinde 13 ve *Tercüman* gazetesinde 8 olmak üzere toplam 37 fotoğraf yer aldığı gözlemlenmiştir. Gazetedeki referandum fotoğraflarının büyük bir çoğunluğu 1961 Anayasası referandumu öncesinde düzenlenen “Anayasaya evet” mitinglerinde çekilmiştir. Örneğin, *Cumhuriyet* gazetesindeki referandum fotoğraflarından 8 tanesinde miting alanlarında konuşma yapan parti liderleri ve miting alanlarındaki halk kitleleri yer almaktadır. Benzer şekilde, *Hürriyet* gazetesindeki referandum fotoğraflarından 7 tanesi; *Tercüman* gazetesinde ise, 3 tanesi referandum öncesinde düzenlenen mitinglere ve mitinglerde halka seslenen siyasi parti liderlerine ilişkin fotoğraflardır.

Tablo 3.9 Temmuz 1961 Anayasa Referandumuna İlişkin Köşe Yazılarının Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı

29 Haziran-8 Temmuz 1961		
Gazeteler	Sıklık Sayısı	Sıklık Oranı %
<i>Cumhuriyet</i>	13	81
<i>Hürriyet</i>	3	19
<i>Tercüman</i>	-	-
Toplam	16	100

Şekil 3.9 Temmuz 1961 Anayasa Referandumuna İlişkin Köşe Yazılarının Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı

1961 Anayasası referandumuna ilişkin 29 Haziran-8 Temmuz 1961 tarih aralığında *Cumhuriyet* gazetesinde 13 ve *Hürriyet* gazetesinde 3 olmak üzere toplam 16 köşe yazısı yer almasına karşın; *Tercüman* gazetesinde, 1961 Anayasası referandumuyla ilgili köşe yazısına rastlanılmamıştır. *Cumhuriyet* gazetesinde 1961 referandumuna ilişkin en fazla köşe yazısı Burhan Felek’e aittir. Felek, 29 Haziran-8 Temmuz 1961

tarihleri arasında, 1961 Anayasası referandumu hakkında toplam 4 köşe yazısı kaleme almıştır. Bununla birlikte, *Hürriyet* gazetesindeki 3 köşe yazısından 2'si Çetin Özek'e aittir. Dolayısıyla, çalışmanın *nitel çözümleme* bölümünde, 1961 Anayasası referandumuna ilişkin köşe yazılarının *metinsel çözümleme*si Felek ve Özek'in köşe yazıları üzerinden gerçekleştirilmiştir.

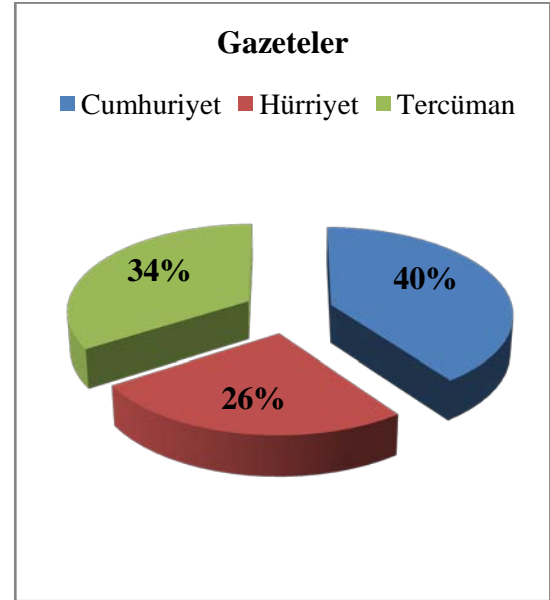
Öte yandan, sözü edilen gazetelerde 1961 Anayasası referandumuna ilişkin söyleşi ve yazı dizisine rastlanılmamıştır. Bu yüzden, 1961 Anayasası referandumuna yönelik söyleşi ve yazı dizilerini konu edinen tablolara yer verilmemiştir.

4.2. 1982 Anayasası Referandumunun İncelenen Örnek Gazeteler Üzerinden Çözümlemesi

1982 Anayasası referandumu hakkında 28 Ekim-6 Kasım 1982 tarih aralığında *Cumhuriyet* gazetesinde 31, *Hürriyet* gazetesinde 20 ve *Tercüman* gazetesinde 27 olmak üzere toplam 78 haber yayımlanmıştır.

Tablo 4.7 Kasım 1982 Anayasa Referandumuna İlişkin Haberlerin Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı

28 Ekim-6 Kasım 1982		
Gazeteler	Sıklık Sayısı	Sıklık Oranı %
<i>Cumhuriyet</i>	31	40
<i>Hürriyet</i>	20	26
<i>Tercüman</i>	27	34
Toplam	78	100

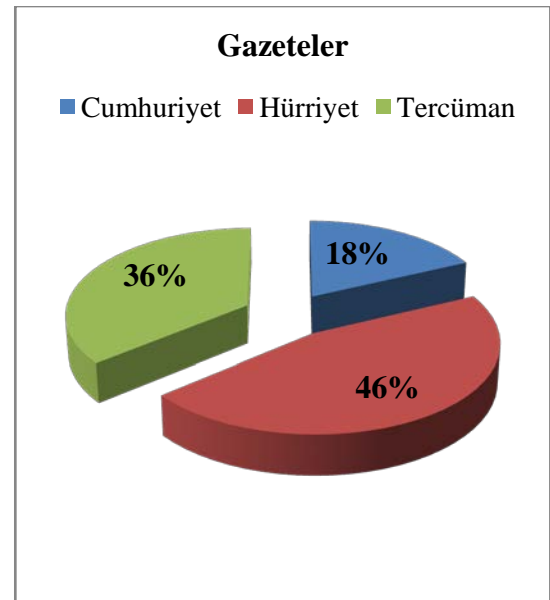
Şekil 4.7 Kasım 1982 Anayasa Referandumuna İlişkin Haberlerin Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı

Bununla birlikte, *Cumhuriyet* gazetesinde 7; *Hürriyet* gazetesinde 9 ve *Tercüman* gazetesinde 10 referandum haberine gazetelerin manşet kısımlarında yer verildiği gözlemlenmiştir. Üç gazetede toplam 78 referandum haberinden 56'sı, referandum öncesinde düzenlenen “Anayasaya Evet” mitingleri ve bu mitinglerde konuşma yapan dönemin Devlet Başkanı Kenan Evren’in 1982 Anayasası hakkındaki görüşleri hakkındadır. Diğer 22 referandum haberi ise, 7 Kasım 1982’de düzenlenecek referanduma ve referanduma sunulacak anayasa metninin özelliklerine ilişkin genel bilgileri içermektedir. Bunların yanında, 1982 Anayasası referandumu hakkında en fazla haber *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanmış olmasına karşın; referandum haberlerini en fazla manşetten veren gazete *Tercüman* gazetesi olmuştur.

İncelenen tüm gazetelerde, Evren’in 1982 Anayasası hakkındaki görüşlerini içeren haberlerde, 12 Eylül 1980 darbesi öncesindeki dönemin huzursuz bir dönem olduğu ve 12 Eylül darbesinin Türkiye’de huzur ortamını yeniden sağlamak için gerçekleştirildiğine yönelik düşüncelere yer verildiği gözlemlenmiştir. Haber başlıklarının büyük bir çoğunluğu ise, Evren’in anayasa referandumu mitinglerindeki konuşmalarından alıntılanmıştır.

Tablo 5.7 Kasım 1982 Anayasa Referandumuna İlişkin Fotoğrafların Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı

28 Ekim-6 Kasım 1982		
Gazeteler	Sıklık Sayısı	Sıklık Oranı %
<i>Cumhuriyet</i>	9	18
<i>Hürriyet</i>	23	46
<i>Tercüman</i>	18	36
Toplam	50	100

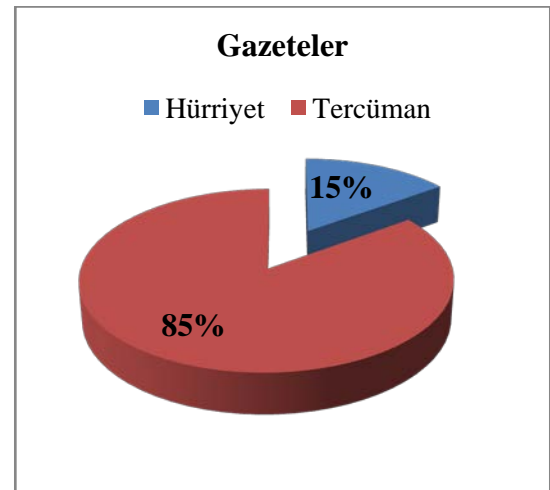
Şekil 5.7 Kasım 1982 Anayasa Referandumuna İlişkin Fotoğrafların Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı

Gerçekleştirilen içerik analizi sonuçlarına göre; 1982 Anayasası referandumuna ilişkin *Cumhuriyet* gazetesinde 9, *Hürriyet* gazetesinde 23 ve *Tercüman* gazetesinde 18 olmak üzere toplam 50 fotoğrafa yer verilmiştir. 1982 Anayasası referandumu haberlerinde en fazla fotoğraf kullanan gazete *Hürriyet*; en az fotoğraf kullanan gazete ise *Cumhuriyet* olmuştur. *Hürriyet* gazetesindeki 23 fotoğraftan 6'sı; *Tercüman* gazetesindeki 18 fotoğraftan 7'si ve *Cumhuriyet* gazetesindeki 9 fotoğraftan 5'i gazetelerin manşet kısımlarında yer almaktadır.

Bununla birlikte, her üç gazetede fotoğrafın büyük çoğunluğunda, 1982 Anayasası referandumu için düzenlenen referandum mitinglerinin ve mitinglerde halka seslenen Evren'in görüntüleri yer almaktadır. Gazetelerde, Evren'in miting alanlarında halka seslenirken çekilmiş fotoğraflarına sıklıkla yer verilmiştir. Evren'in görüntülediği fotoğraflarda, üzerindeki kıyafet askeri üniformadır. Kaldı ki, referandum mitinglerine ait fotoğraflarda, silahlı ve üniformalı askerler de yer almaktadır. Bu anlamda, miting alanlarında çekilmiş fotoğraflarda 12 Eylül darbesi sonrasında ülke yönetimini ele geçiren askeri rejimin izlerini gözlemek mümkündür. Örneğin, *Hürriyet* gazetesinin manşetinde yer alan bir fotoğrafta, eli silahlı iki asker ve arkaplanda Taksim meydanını dolduran geniş halk kitlesi yer almaktadır (*Hürriyet*, 5 Kasım 1982: 1).

Tablo 6.7 Kasım 1982 Anayasa Referandumuna İlişkin Köşe Yazılarının Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı

28 Ekim-6 Kasım 1982		
Gazeteler	Sıklık Sayısı	Sıklık Oranı %
<i>Cumhuriyet</i>	-	-
<i>Hürriyet</i>	4	15
<i>Tercüman</i>	22	85
Toplam	26	100

Şekil 6.7 Kasım 1982 Anayasa Referandumuna İlişkin Köşe Yazılarının Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı

1982 Anayasası referandumunu hakkında, 28 Ekim-6 Kasım 1982 tarih aralığında *Hürriyet* gazetesinde 4 ve *Tercüman* gazetesinde 22 olmak üzere toplam 26 köşe yazısı yer almasına karşın; *Cumhuriyet* gazetesinde, 1982 Anayasası referandumuyla ilgili köşe yazısına rastlanılmamıştır. Bu bağlamda, 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra oluşan baskı ortamı ve askeri rejimin basını sindirmeye yönelik getirdiği yasaklar, incelenen zaman aralığında *Cumhuriyet* gazetesinde 1982 Anayasası referandumuna ilişkin hiç köşe yazısına yer verilmemiş olmasına neden olmuştur denilebilir. Çünkü, 1982 Anayasası'nın hazırlandığı ve referanduma sunulduğu dönemlerde, askeri rejimin basına yönelik anti-demokratik ve hukuksuz uygulamaları basının özgür bir biçimde faaliyeti göstermesini olanaksızlaştırmıştır.

Kaldı ki, bu dönemde basının askeri rejim tarafından baskı altına alınıp sindirilmeye çalışılması durumu, askeri rejim tarafından hazırlanan 1982 Anayasası'nın basınla ilgili hükümlerine de yansımış ve 1982 Anayasası'yla basın alanına ilişkin kapsamlı sınırlandırmalar getirilmiştir.

Öte yandan, 1982 Anayasası referandumunu hakkında en fazla köşe yazısına *Tercüman* gazetesinde yer verilmiştir. Bununla birlikte, 1982 Anayasası referandumunu hakkında, 28 Ekim-6 Kasım 1982 tarih aralığında en fazla köşe yazısı yazan yazarlar; *Hürriyet* gazetesinden Oktay Ekşi ve *Tercüman* gazetesinden Mukbil Özyörük olmuştur. *Hürriyet* gazetesindeki 4 köşe yazısından 3'ü Ekşi'ye aitken; *Tercüman* gazetesindeki 22 köşe yazısından 7'si Özyörük tarafından kaleme alınmıştır. Bu yüzden, çalışmada belirlenen sınırlıklar gereği; çalışmanın *nitel çözümleme* kısmında, 1982 Anayasası referandumuna ilişkin köşe yazılarının *metinsel çözümlemesi* Ekşi ve Özyörük'e ait köşe yazıları üzerinden gerçekleştirilmiştir.

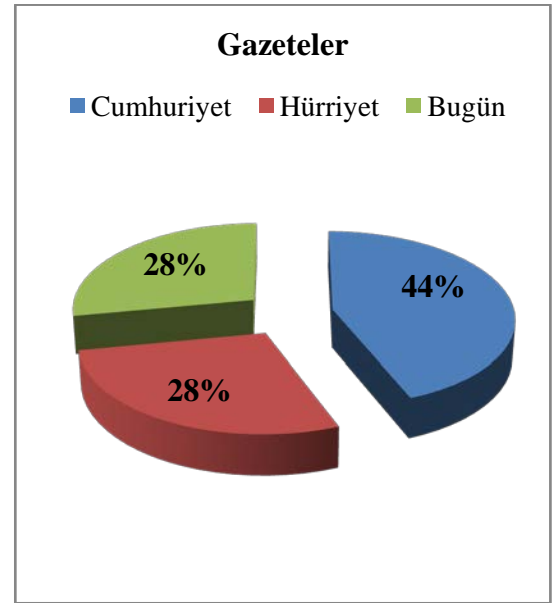
Bununla birlikte, gerçekleştirilen *içerik çözümlemesi* sonucunda sözü edilen gazetelerde 1982 Anayasası referandumuna ilişkin söyleşi ve yazı dizisine rastlanılmamıştır. Bu yüzden, 1982 Anayasası referandumuna yönelik söyleşi ve yazı dizilerini konu edinen tablolara yer verilmemiştir.

4.3. 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumunun İncelenen Örnek Gazeteler Üzerinden Çözümlemesi

2 Eylül-11 Eylül 2010 tarihleri arasında, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumu hakkında *Cumhuriyet* gazetesinde 90, *Hürriyet* gazetesinde 56 ve *Bugün* gazetesinde 56 olmak üzere toplam 202 haber yayımlanmıştır.

Tablo 7.12 Eylül 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumuna İlişkin Haberlerin Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı

2 Eylül-11 Eylül 2010		
Gazeteler	Sıklık Sayısı	Sıklık Oranı %
<i>Cumhuriyet</i>	90	44
<i>Hürriyet</i>	56	28
<i>Bugün</i>	56	28
Toplam	202	100

Şekil 7.12 Eylül 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumuna İlişkin Haberlerin Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı

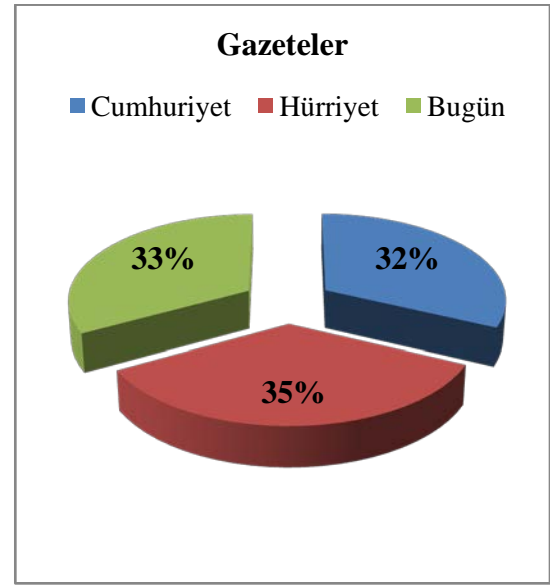
2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna ilişkin en fazla haber *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanmıştır. Bununla birlikte, *Cumhuriyet* gazetesindeki 90 haberden 7'sinin; *Hürriyet* gazetesindeki 56 haberden 2'sinin ve *Bugün* gazetesindeki 56 haberden 7'sinin gazetelerin manşet kısımlarında yer aldığı gözlemlenmiştir.

12 Eylül 2010 referandumuna ilişkin haberlerde; siyasi partiler tarafından düzenlenen mitingler, parti liderleri arasındaki tartışmalar, anayasa değişikliklerine yönelik eleştiriler vb. konuların yer aldığı gözlemlenmiştir. Gazetelerdeki 12 Eylül referandumuna ilişkin haberlerde ön plana çıkan konular; Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) yürüttüğü "Evet" kampanyası, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) yürüttüğü "Hayır" kampanyaları ile Barış ve

Demokrasi Partisi'nin (BDP) "boykot" kararı olmuştur. Bunların yanı sıra, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'nde öngörülen anayasa değişikliklerinin büyük bir çoğunluğu yargı alanına ilişkin olduğundan, haberlerde Anayasa Mahkemesi ile Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK) üyelerinin yargı alanına ilişkin öngörülen değişiklikler hakkındaki görüşlerine de yer verilmiştir.

Tablo 8. 12 Eylül 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumuna İlişkin Fotoğrafların Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı

2 Eylül-11 Eylül 2010		
Gazeteler	Sıklık Sayısı	Sıklık Oranı %
<i>Cumhuriyet</i>	72	32
<i>Hürriyet</i>	79	35
<i>Bugün</i>	74	33
Toplam	225	100

Şekil 8.12 Eylül 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumuna İlişkin Fotoğrafların Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı

Gerçekleştirilen *içerik çözümlemesi* sonuçlarına göre; 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna ilişkin *Cumhuriyet* gazetesinde 72, *Hürriyet* gazetesinde 79 ve *Bugün* gazetesinde 74 olmak üzere toplam 225 fotoğrafın yer aldığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, gerçekleştirilen *içerik çözümlemesi* sonucunda, gazetelerin 2010 referandumuna ilişkin haberlerdeki fotoğraf kullanım oranlarının birbirine çok yakın olduğu görülmüştür.

Benzer şekilde, gazetelerdeki referandum fotoğraflarının konularının da büyük oranda birbirine benzediği gözlemlenmiştir. Nitekim, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumu'na ilişkin fotoğrafların büyük çoğunluğunda, siyasi partiler tarafından düzenlenen mitinglerin, bu mitinglerde konuşma yapan siyasi liderlerin ve anayasa

değişiklikleri hakkındaki görüşlerini açıklayan siyasilerin ya da sivil toplum örgütü temsilcilerinin görüntülerine yer verilmiştir. Bazı referandum haberlerinde ise, miting alanlarındaki ve sokaklardaki referandum afişlerinin fotoğrafları kullanılmıştır.

2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuyla ilgili fotoğraflar hakkında söylenebilecek bir diğer vurgu noktası; düzenlenen referandum mitinglerine ilişkin yer verilen fotoğrafların, gazetelerin manşet ve sürmanşet haberlerinde hiç kullanılmamış olmasıdır. Bir başka deyişle, referandum mitinglerinin görüntülerini içeren fotoğraflar, gazetelerin iç sayfalarında sıklıkla kullanılmasına karşın; gazetelerin manşet ve sürmanşet haberlerinde referandum mitinglerine ilişkin fotoğraflara rastlanılmamıştır.

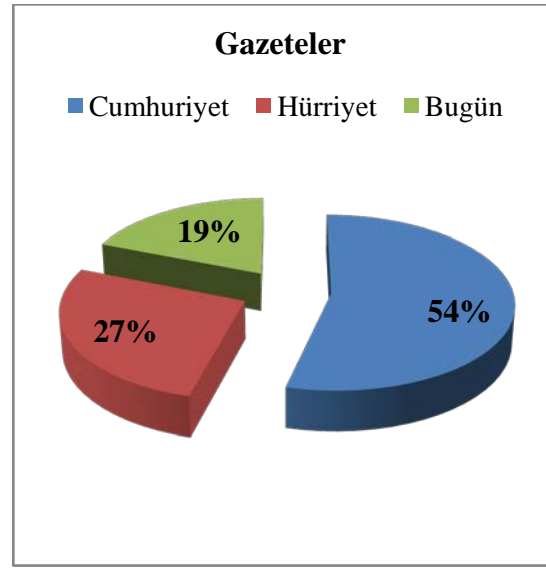
Öte yandan, yargı üyelerinin Anayasa Değişiklik Paketi hakkındaki görüşlerine yer verilen haberlerde, değişiklikler hakkında açıklama yapan üyelerin fotoğraflarının kullanıldığı gözlemlenmiştir. Örneğin, Yargıtay Başkanı Hasan Gerçeker'in ve Anayasa Mahkemesi Başkanı Haşim Kılıç'ın fotoğraflarına gazetelerde sıklıkla yer verilmiştir. Çünkü, referandumdan altı gün önce düzenlenen "2010 Adli Yıl Açılış Töreni"nde, yargı üyelerinin anayasa değişiklikleri hakkındaki konuşmaları ve eleştirileri Türkiye'nin gündemini oluşturmuştur.

Bunların yanı sıra, 2010 referandumu hakkındaki fotoğraf sayısının 1961 ve 1982 referandumlarına oranla oldukça fazla çıkmasında; kapitalizmin yeniden yapılanma sürecinde medya alanında görülen ekonomi politik dönüşümün etkisinden söz edilebilir. Nitekim, medya 1980'li yıllardan itibaren büyük sermaye gruplarının yatırım alanı haline gelmiş, medya alanındaki yoğunlaşma ve özelleştirme hareketleri hız kazanmıştır. Kamusal yayıncılık anlayışı terk edilmiş, ticari yayıncılık anlayışı benimsenmiştir. Medyanın üretim yapısı ve tüketimi, kapitalizmin tarihsel koşulları içerisinde dönüşüme uğramış ve medya içerikleri bu dönüşüm hareketiyle ilişkili olarak değişiklik göstermiştir.

Bununla birlikte, gazetelerin sayfa sayılarındaki artış ve teknolojideki gelişmelere bağlı olarak gelişen fotoğraf ve baskı teknolojileri, gazetelerdeki 2010 referandumuna ilişkin fotoğraf sayısının fazla olmasında birer etken olarak değerlendirilebilir.

Tablo 9.12 Eylül 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumuna İlişkin Köşe Yazılarının Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı

2 Eylül-11 Eylül 2010		
Gazeteler	Sıklık Sayısı	Sıklık Oranı %
<i>Cumhuriyet</i>	77	54
<i>Hürriyet</i>	38	27
<i>Bugün</i>	27	19
Toplam	142	100

Şekil 9.12 Eylül 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumuna İlişkin Köşe Yazılarının Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı

2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna ilişkin, 2 Eylül-11 Eylül 2010 tarihleri arasında *Cumhuriyet* gazetesinde 77, *Hürriyet* gazetesinde 38 ve *Bugün* gazetesinde 27 olmak üzere toplam 142 köşe yazısının yer aldığı gözlemlenmiştir. 2010 referandumu hakkında en fazla köşe yazısı *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanmıştır.

Bununla birlikte, 1961 Anayasası ve 1982 Anayasası referandumlarına ilişkin toplam köşe yazısı sayılarına bakıldığında; 2010 Anayasa Değişiklik Paketi hakkında yazılmış köşe yazısı sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, 2010 yılındaki gazetelerin sayfa ve köşe yazarı sayılarının 1961 ve 1982 yıllarına göre oldukça fazla olması, 2010 yılındaki köşe yazısı sayılarındaki artışın temel nedeni olarak yorumlanabilir. Bunun yanı sıra, medyanın yapısal dönüşümüyle birlikte sermaye odaklı medya yapılanmalarının tirajlarını ve kâr oranlarını artırma kaygıları, gazetelerin içeriklerine de yansımıştır. Gazete içerikleri görece çeşitlilik kazanmış ve sayısal olarak çoğalmıştır. Dolayısıyla, her konuda köşe yazısı yazabilen ya da uzmanlık alanları dışında görüşler dile getirebilen köşe yazarı sayısındaki artış, medyanın yapısal dönüşümüyle yakından ilişkilidir denilebilir.

Medya alanındaki mülkiyet yoğunlaşması ve gerçekleşen yapısal dönüşümle birlikte medya; reklam gelirlerine bağımlı, ticari yayıncılık faaliyetleri yürüten ve kâr maksimizasyonunu hedefleyen bir yapıya bürünmüştür. Medyanın sermaye ve kâr odaklı yapısı, reklam ağırlıklı, ticarileşmiş ve magazinleşmiş medya içeriklerinin üretimini de beraberinde getirmiştir.

1980'li yıllardan itibaren, dünya genelinde gerçekleşen medya alanındaki yapısal dönüşüm ve medya sektöründeki özelleştirme hareketleri, çokuluslu medya şirketlerinin ekonomik ve politik güçlerini kullanarak iletişim sektöründe yatırım yapmasını olanaklı kılmıştır. Çokuluslu medya şirketleri, bir yandan kültür endüstrisi ürünlerinin üretimini, dağıtımını ve tüketimini kontrol altında tutmaya yönelmiş; diğer yandan da farklı sektörlerdeki faaliyetlerini artırma yoluna gitmişlerdir. Türkiye'de ise, medya sektöründeki yoğunlaşma hareketleri, 1990'lardan sonra ivme kazanmıştır. 1990'lı yıllardan önce gazeteci ailelerin kontrolünde bulunan geleneksel medya sahipliği, 1990'lı yıllardan itibaren yerini medya dışı sektörlerde faaliyet gösteren büyük sermaye gruplarının sahipliğine bırakmıştır.

Öte yandan, 2 Eylül-11 Eylül 2010 tarihleri arasında, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumu hakkında en fazla köşe yazısı yazan yazarlar; *Cumhuriyet* gazetesinden Emre Kongar, *Hürriyet* gazetesinden Cüneyt Ülsever ve *Bugün* gazetesinden ise Gülay Göktürk olmuştur. *Cumhuriyet* gazetesindeki 77 köşe yazısından 5'i Kongar'a; *Hürriyet* gazetesindeki 38 köşe yazısından 4'ü Ülsever'e ve *Bugün* gazetesindeki 27 köşe yazısından 5'i Göktürk'e aittir. Dolayısıyla, çalışmanın *nitel çözümleme* bölümünde, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna ilişkin köşe yazılarının *metinsel çözümlemesi* Kongar, Ülsever ve Göktürk'ün köşe yazıları üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Bunların yanı sıra, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumu hakkında *Cumhuriyet* gazetesinde 4 ve *Bugün* gazetesinde 1 olmak üzere toplam 5 tane söyleşinin yer aldığı gözlemlenmiştir. Ancak, gazetelerde 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna ilişkin yazı dizisine rastlanılmamıştır.

4.4. Genel Değerlendirme

Çalışmada belirlenen sınırlıklar çerçevesinde gerçekleştirilen içerik çözümlemesi sonuçlarına göre, *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/Bugün* gazetelerinde 1961 Anayasası referandumuna ilişkin 67; 1982 Anayasası referandumuna ilişkin 78 ve 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna ilişkin 202 olmak üzere toplam 347 haber yayımlandığı gözlemlenmiştir.

Tablo 10.1961 ve 1982 Anayasaları ile 2010Anayasa Değişiklik Paketi Referandumlarına İlişkin Haber, Fotoğraf ve Köşe Yazılarının Gazetelerdeki Sayısal Dağılımı

Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman/Bugün Gazeteleri						
Referandumlar	Haber		Fotoğraf		Köşe Yazısı	
	Sıklık Sayısı	Sıklık Oranı %	Sıklık Sayısı	Sıklık Oranı %	Sıklık Sayısı	Sıklık Oranı %
1961	67	19	37	12	16	9
1982	78	23	50	16	26	14
2010	202	58	225	72	142	77
Toplam	347	100	312	100	184	100

Sözü edilen gazetelerde, 1961 ve 1982 Anayasası referandumlarına ilişkin haber sayıları birbirine yakın olmasına karşın; 2010 Anayasa Değişiklik Paketi hakkında yayımlanan haberlerin sayısının oldukça fazla olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında; 2010 yılında yayımlanan gazetelerin sayfa sayılarının diğer yıllara oranla oldukça fazla olmasının etkili olduğu söylenebilir. 1961 yılında altışar sayfa olarak yayımlanan *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman* gazeteleri, 1982 yılında on

ikişer sayfa olarak yayımlanmışlardır. Gazetelerin 2010 yılındaki sayfa sayıları ise şu şekildedir: *Cumhuriyet*: 20 sayfa; *Hürriyet*: 36 sayfa ve *Bugün* gazetesi 24 sayfa.

1961 ve 1982 referandumları hakkındaki haberlerin 2010'daki referandum haberlerine göre daha az sayıda olmaları, 1961 ve 1982 anayasalarının 1960 ve 1980 askeri darbelerinin birer ürünü olmalarıyla ilişkilendirilebilir. Çünkü, 1961 ve 1982 yıllarıyla karşılaştırıldığında; 2010 yılında görece daha demokratik ve özgür bir ortamın varlığından söz edilebilir. Kaldı ki, 1960 ve 1982 darbeleri sonrasında siyasi partilere ve liderlerine yönelik getirilmiş olan yasaklar nedeniyle 1961 ve 1982 anayasaları hakkında farklı ve muhalif görüşler bildiren kesimler azınlıkta kalmıştır. 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumu hakkındaki haberlerde ise, muhalefet partilerinin, yargı üyelerinin ve farklı sivil toplum kuruluşlarının görüşlerine yer verildiği gözlemlenmiştir.

Öte yandan, sözü edilen gazetelerde, 1961 Anayasası referandumu hakkında 37; 1982 Anayasası referandumu hakkında 50 ve 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumu hakkında 225 olmak üzere toplam 312 fotoğrafa yer verilmiştir. 2010 referandumuna ilişkin fotoğraf sayısı, 1961 ve 1982 referandumlarına oranla oldukça fazla olmuştur. Baskı ve fotoğraf teknolojilerindeki gelişmeler bu artışın nedeni olarak gösterilebilir. Nitekim, 1961 ve 1982 yıllarına kıyasla, 2010 yılındaki gazetelerin kullandığı baskı ve fotoğraf teknolojileri oldukça gelişmiştir. Renkli baskı ve renkli fotoğraf teknolojisinin kullanılmaya başlamasıyla birlikte gazetelerdeki fotoğraf kullanımı da artmıştır. Bunun yanı sıra, gazete sayfa sayılarındaki değişimin de fotoğraf sayısındaki artışla yakından bir ilgisinin olduğu söylenebilir.

Referandumlara ilişkin köşe yazılarının sayısal dağılımına bakıldığında ise; sözü edilen gazetelerde, 1961 Anayasası referandumu hakkında 16; 1982 Anayasası referandumu hakkında 26 ve 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumu hakkında 142 olmak üzere toplam 184 köşe yazısının yer aldığı görülmektedir. Haber ve fotoğraf sayılarında olduğu gibi, 2010 referandumu hakkındaki köşe yazısı sayısında da büyük bir artış gözlemlenmiştir. 2010 yılındaki gazetelerin köşe yazısı sayılarının 1961 ve 1982 yıllarına oranla oldukça fazla olması, köşe yazarı sayısındaki artışın nedeni olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte, gazetelerin sayfa sayılarındaki artış, daha fazla köşe yazarına ait daha çok sayıda köşe yazısının yayımlanmasına olanak tanımıştır. Nitekim, 1961 ve 1982 yıllarındaki gazetelerde günlük ortalama 2-4 köşe yazısına yer

verilirken; 2010 yılındaki gazetelerde bu ortalamanın 7 ile 10 arasında değiştiği gözlemlenmiştir.

Bunların yanı sıra, 2010 dönemine ilişkin incelenen gazetelerdeki haber, fotoğraf ve köşe yazısı sayılarında gözlemlenen artışın önemli bir nedeni; Türkiye medyasının özellikle 1980’li yıllardan itibaren yaşadığı yapısal dönüşüm olmuştur. Kapitalist sisteme eklenme çabaları doğrultusunda medya, özel sermaye gruplarının sahipliğinde kâr odaklı ticari yayıncılık faaliyetlerinin yürütüldüğü bir yapıya bürünmüştür. Devletin her alanda neo-liberal politikaları devreye sokması ve piyasanın etkin işlemlerini engelleyen kuralların kaldırılması olarak tanımlanan deregülasyon süreci 1980’li yıllara damgasını vurmuştur (Dağtaş, 2006: 35). Birçok farklı ticari alanda faaliyet gösteren holdinglerin medya alanındaki mülkiyetlerindeki artış, kamusal yayıncılığın terk edilmesine ve ticari yayıncılık anlayışının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Nitekim, gazetelerin sayfa sayılarındaki artış, medyanın yaşadığı yapısal dönüşümden sonra kâr odaklı ticari yayıncılık faaliyetleri yürüten bir kuruma dönüşmesinin kanıtı olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda, 2010 dönemine ilişkin gazetelerde yayımlanmış haber, fotoğraf ve köşe yazısı sayılarındaki artış ile medyanın ekonomi politik yapısındaki dönüşüm arasında yakın bir ilişki söz konusudur.

1980’li yıllardan itibaren kapitalizmin yeni stratejik tercihlerine paralel olarak Türkiye medyası farklı sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerle bütünleşerek yapısal bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu bağlamda, küçük ölçekli medya şirketleri zamanla yok olmuş ya da büyük ölçekli medya şirketlerine bütünleşmişlerdir. Dolayısıyla, 1980’li yıllardan itibaren Türkiye medyası büyük sermaye gruplarının egemenliği altında faaliyet göstermeye başlamıştır. Günümüzde, küresel piyasayı paylaşan birkaç medya grubu, bağlı buldukları sermaye gruplarının kısa ve uzun vadeli çıkarları doğrultusunda içerik üreten yatay, dikey ve çapraz olarak bütünleşmiş kuruluşlar haline gelmişlerdir (Adaklı, 2006: 137).

Özetle, çalışmanın konusunu oluşturan referandumlar hakkında sözü edilen gazetelerde yayımlanmış olan haber, fotoğraf ve köşe yazılarının sayısal dağılımlarının gazetelere ve referandum dönemlerine göre farklılık gösterdiği gözlemlenmiştir. *İçerik çözümlemesi* sonucunda elde edilen bulguların sayısal dağılımları, çalışmanın bu bölümünde tablolaştırılmış ve yorumlanmıştır. Nicel bulguların yorumlandığı bu bölüm, çalışmanın sorunsallaştırdığı problemin nasıl çözümleneceği konusunda araştırmaya

katkıda bulunmuştur. Bir başka deyişle, çalışmanın *nicel çözümleme* bölümündeki bulguların yorumlanması, *metin çözümlenmelerine* katkı sağlamıştır. Nitekim, çalışmanın *nitel çözümleme* bölümünde *metinsel çözümlenmesi* gerçekleştirilen dokümanlar, *nicel çözümleme* bölümünde uygulanan kısmi *içerik çözümlenmesiyle* elde edilmiştir.

5. Çalışmanın Nitel Bulguları ve Yorumları

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye basınıni temsilen seçilen *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/Bugün* gazetelerinde 1961, 1982 ve 2010 referandumlarına ilişkin yayımlanmış manşet ve sürmanşet haberleri ile gazeteleri temsilen seçilmiş köşe yazılarının *metinsel çözümlenmesi* gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, çalışmanın konusu, amacı, yöntemi ve sınırlıkları çerçevesinde sözü edilen gazetelerdeki manşet ve sürmanşet haberleri ile seçilmiş köşe yazıları eleştirel bir bakış açısıyla üç başlık altında irdelenmiştir: (1) 1961 Anayasası Referandumunun İncelenen Örnek Gazeteler Üzerinden Çözümlemesi, (2) 1982 Anayasası Referandumunun İncelenen Örnek Gazeteler Üzerinden Çözümlemesi ve (3) 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumunun İncelenen Örnek Gazeteler Üzerinden Çözümlemesi. “Genel Değerlendirme” başlığı altında ise, her üç başlık altında irdelenen nitel bulguların genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

5.1. 1961 Anayasası Referandumunun İncelenen Örnek Gazeteler Üzerinden Çözümlemesi

29 Haziran-8 Temmuz 1961 tarihleri arasında 1961 Anayasası referandumuna ilişkin *Cumhuriyet* gazetesinde 9, *Hürriyet* gazetesinde 4 ve *Tercüman* gazetesinde 3 olmak üzere toplam 16 manşet haber yayımlanmıştır. 1961 Anayasası referandumu hakkında en fazla manşet haberin *Cumhuriyet* gazetesinde yer aldığı gözlemlenmiştir. Gazetelerin sürmanşet kısımlarında ise, 1961 Anayasası referandumu hakkında yayımlanmış herhangi bir habere rastlanılmamıştır. Bununla birlikte, belirtilen tarihlerde 1961 Anayasası referandumu hakkında en fazla köşe yazısı yazan yazarlar, *Cumhuriyet* gazetesinden Burhan Felek ile *Hürriyet* gazetesinden Çetin Özek olmuştur. *Tercüman* gazetesinde ise, 1961 Anayasası referandumu hakkında köşe yazısına rastlanılmamıştır. Bu bağlamda, 1961 Anayasası referandumuna ilişkin *metinsel*

çözümleme, incelenen gazetelerde yayımlanmış 16 manşet haberi ile Felek ve Özek'e ait köşe yazıları üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Gazetelerdeki 1961 Anayasası referandumuna ilişkin manşet haberlerinin ortak teması, 1961 Anayasası referandumu öncesinde düzenlenen referandum mitinglerinde dönemin siyasi liderlerinin 1961 Anayasası hakkındaki konuşmaları üzerine kurulmuştur. Özellikle, CHP'nin o dönemki lideri İsmet İnönü'nün referandum mitinglerinde Anayasa hakkında dile getirdiği görüşlere gazetelerin manşet haberlerinde sıklıkla yer verilmiştir. Nitekim, gazetelerdeki 16 manşet haberinden 7'si İnönü'nün 1961 Anayasası'na ilişkin görüşleri hakkındadır.

İnönü, referandum mitinglerinde Anayasa'yı öven açıklamalarda bulunmuş ve halkı 9 Temmuz'da düzenlenecek olan referandumda "Evet" oyu kullanmaya teşvik etmiştir. İnönü'nün mitinglerde söylediği "Anayasa bizi bir yeni emniyet ve gelişme devrine götürecektir" (Cumhuriyet, 3 Temmuz 1961: 1), "Anayasa her manasıyla cemiyetimizin ortak malıdır" (Cumhuriyet, 4 Temmuz 1961: 1), "Yeni anayasada aradığımız bütün teminatları bulacaksınız" (Tercüman, 4 Temmuz 1961: 1), "Memleket esas hedefine ilerliyor" (Hürriyet, 29 Haziran 1961: 1) vb. sözleri gazetelerin manşet haberlerinin başlıklarını oluşturmuştur. Başlıklardan İnönü'nün Anayasa hakkındaki görüşünü ve Anayasa referandumuna olan yaklaşımını anlamak mümkündür.

Gazetelerin manşet haberlerine bakıldığında; İnönü liderliğindeki CHP'nin 1961 Anayasası'nı oldukça desteklediği ve Anayasa'nın referandumda kabulüne yönelik taraf olduğu anlaşılmaktadır. Bunun en önemli nedeni olarak, 1960 darbesi öncesindeki Demokrat Parti (DP) döneminde yaşanan olumsuzluklar karşısında CHP'nin üstlendiği muhalif siyaset gösterilebilir. Kaldı ki, DP'nin iktidar olduğu dönemde muhalefete karşı olan tahammülsüzlüğü, iktidarının son yıllarında daha da hoşgörüsüz bir hal almıştır (Tanilli, 1981: 92). Bu yüzden, CHP, 27 Mayıs darbesi sonrasında hazırlanan 1961 Anayasası'nı 27 Mayıs öncesinde zarar gören demokratik düzenin yeniden sağlanmasında bir adım olarak görmüştür denilebilir. CHP, 1961 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu Meclis'in sivil kanadı TM'de görev almıştır. Tanör'ün (2013: 10) de belirttiği üzere; dönemin siyasi partileri arasından seçilmiş TM üyeleri arasında CHP üyeleri ağırlıklı olmuştur. Nitekim, 1957'den sonra CHP tarafından hazırlanan "İlk Hedefler Bildirisi"yle somutlaşan anayasal taleplerin çoğu 1961 Anayasası'nın köşe taşları haline gelmiştir. Bu bağlamda, CHP'nin 1961 Anayasası'nın hazırlık sürecinde

ve 1961 Anayasası referandumu için düzenlenen siyasi kampanyalar içerisinde aktif bir konumda yer aldığı söylenebilir.

Öte yandan, gazetelerdeki manşet haberlerinden 3 tanesinde dönemin Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in 1961 Anayasası ve referandumu hakkındaki görüşlerine yer verildiği gözlemlenmiştir. Gürsel'in radyo konuşmasında dile getirdiği Anayasa hakkındaki görüşler gazetelerin manşet başlıklarına taşınmıştır: "Gürsel Anayasa için 'Muhteşem eser' dedi" (Cumhuriyet, 5 Temmuz 1961: 1), "Gürsel 'politika serbestisi için vasata erişmiş bulunuyoruz' dedi" (Cumhuriyet, 7 Temmuz 1961: 1), "Anayasa'ya evet deyiniz" (Hürriyet, 5 Temmuz 1961: 1). Gürsel'in 1961 Anayasası'na tam destek verdiği ve halkı referandumda evet oyu kullanmaya teşvik ettiği manşet haberlerinin başlıklarından da açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, haberlerde Gürsel'in Anayasa referandumu için hayır propagandası yürüten kesimlere karşı eleştirilerine de yer verilmiştir. Örneğin, bir haberde Devlet Başkanı Gürsel'in hayır propagandası yapanları "milletin kararsızlık içinde bulunmasından menfaat uman bedbaht ve karanlık insanlar" olarak nitelendirdiği vurgulanmıştır (Cumhuriyet, 5 Temmuz 1961: 1).

Gürsel'in eleştirileri, DP'nin devamı niteliğinde olan ve 1961 Anayasası'nın referandumda kabulüne destek vermeyen Adalet Partisi (AP) ve yöneticilerine yönelik olmuştur. AP, 1961 Anayasası referandumu için açık bir biçimde hayır kampanyası yürütmemiştir. Ancak, AP'nin Anayasa'yı destekleyen bir tavır içerisinde olmaması, Anayasa'ya karşı olan tavrını ortaya koymuştur. AP, referandum öncesinde oyların "hayır"lı olmasını dileyerek Anayasa referandumu karşısındaki duruşunu kelime oyunları ile ifade etmiştir (Aldıkaçtı, 1970: 135) Bu bağlamda, 1 Temmuz 1961'de AP lideri Ragıp Gümüşpala'nın radyo konuşmasından, AP'nin Anayasa'ya karşı tavrını okumak mümkündür. Gümüşpala, konuşmasında halkı 9 Temmuz'da sandık başına davet etmiş olmasına karşın; halktan açık bir biçimde Anayasa'ya "Evet" ya da "Hayır" demelerini istememiştir. Gümüşpala, konuşmasında "kesin ve kati hükmü Türk milletine bırakıyoruz" ifadesini kullanmıştır (Tercüman, 2 Temmuz 1961: 5).

Ne var ki, AP'den 1961 Anayasası'na tam destek vermesini beklemek de yanlış bir düşünce olurdu. Çünkü, AP, 27 Mayıs darbesiyle siyasi yaşamına son verilmiş DP'nin mirasçısı olarak kurulan bir siyasi parti olmuştur. Kaldı ki, AP, 1961 Anayasası'nın hazırlık aşamasında Kurucu Meclis içerisinde temsil edilmediği gibi;

referandum aşamasında da serbestçe siyasi faaliyet içerisinde bulunamamıştır (Şahbaz, 2006: 248-249). Dönemin siyasi partileri arasından TM’de temsil hakkı elde eden sadece iki parti olmuştur. Bunlar; TM’de 49 üyesi bulunan CHP ile 25 üyesi bulunan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’dir (CKMP).

Gazetelerin, AP’ne karşı tutumlarını da manşet haberlerinde kullanılan ifadelerden gözlemek mümkündür. Örneğin, *Cumhuriyet* muhabiri tarafından Gürsel’e yöneltilen sorulardan biri şu şekildedir: “Anayasa karşısında garip bir tavır takınan, içinde karşı ihtilal hazırlamaya yeltenen şahıslar çıkan Adalet Partisi’nin yanlış yolda olduğu kanaatinde misiniz? Bu konuda ne gibi bir tedbir düşünüyorsunuz?” (Cumhuriyet, 7 Temmuz 1961: 1).

Bununla birlikte, *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerinin manşetlerinde dönemin Devlet Başkanı Gürsel’in ve CHP lideri İnönü’nün konuşmalarına ağırlık verilirken; *Tercüman* gazetesinin manşet haberlerinde ise AP lideri Gümüşpala’nın Anayasa referandumu hakkındaki görüşlerinin ağırlık kazandığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, sözü edilen gazetelerin temsil ettikleri ideolojiler Anayasa referandumuna ilişkin tutumlarını ortaya koymaktadır. Nitekim, gazetelerin manşet haberlerine bakıldığında; ulusal solu temsil eden *Cumhuriyet* gazetesinde ve liberal basını temsil eden *Hürriyet* gazetesinde CHP’nin; muhafazakar sağ ideolojiyi temsil eden *Tercüman* gazetesinde ise, AP’nin Anayasa hakkındaki görüşleri ağırlık kazanmıştır. Bunların yanı sıra, manşetlerinde CHP’nin düzenlediği referandum mitinglerine sıklıkla yer veren *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerinin 1961 Anayasası referandumunu desteklediğini söylemek mümkündür. Çünkü, CHP, 1961 Anayasası’nın referandumda halk tarafından kabul edilmesi için açık bir biçimde çalışmıştır (Aldıkaçtı, 1970: 135).

Öte yandan, *Cumhuriyet* gazetesinin 30 Haziran 1961 tarihli manşet haberi, AP teşkilatının beyannamesine ilişkin İstanbul Örfi İdare Kumandanlığı tarafından yayımlanan tebliğ hakkında olmuştur. Haberde, “9 Temmuz’u ihtilal günü seçen AP’li teşkilatın beyannamesi” (Cumhuriyet, 30 Haziran 1961: 1) başlığı kullanılmıştır. Haber, Ahmet Çiftçi adında AP üyesi bir şahsın üzerinden çıkan beyannamedeki bilgilerin İstanbul Örfi İdare Kumandanlığı tarafından tehdit olarak algılanması şeklinde oluşturulmuştur. Haberin içeriğinde, yakalanan şahsın üzerinden çıkan beyannamede Yassıada’dakiler uğruna milleti birbirini öldürmeye teşvik eden bilgilerin yer aldığı belirtilmiştir. Yaşanan bu gelişmeyi, *Cumhuriyet* yazarı Burhan Felek de köşesine

taşıymış ve durumu “yeni bir 31 Mart teşebbüsü” olarak yorumlamıştır (Cumhuriyet, 1 Temmuz 1961: 3). Felek, halka dağıtılmak için hazırlanmış olan beyannameyi kaybedenlerin lehinde halkı ayaklandırmaya yönelik bir girişim olarak değerlendirmiş ve beyannamede gerekli görüldüğünde emir altındaki subayların ve askerlerin tereddüt edilmeden vurulabileceği bilgilerinin yer aldığını vurgulamıştır. Yazının sonlarında ise, halkın Türkiye’de böyle durumların yaşanmasını istemediğini için Anayasa’ya “Evet” diyeceğini savunmuştur (Cumhuriyet, 1 Temmuz 1961: 3).

Özetle, *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerinin 1961 Anayasası referandumuna ilişkin tutumları birbirine benzemektedir. Ancak, *Cumhuriyet* gazetesinde 1961 Anayasası’nı öven ve halkı referandumda “Evet” oyu kullanma yönünde teşvik eden söylemleri daha fazla olmuştur. Kaldı ki, *Cumhuriyet* gazetesinde, 1961 Anayasası referandumuna olumlu bakmayan kesimlere karşı daha sert söylemler kullanılmıştır. *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerinde, düzenlenen referandum mitingleri ile siyasi liderlerin miting konuşmaları coşkulu bir dille kamuoyuna aktarılmıştır. 1961 Anayasası referandumu, *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetesinde bir “demokrasi şöleni” olarak sunulmuştur. *Tercüman* gazetesinde ise, referandum mitinglerine ilişkin sadece bir manşet haberine yer verilmiş ve sade bir dille kamuoyuna aktarılmıştır. *Tercüman* gazetesi, manşet haberlerinde daha çok AP lideri Gümüşpala’nın radyo konuşmasında dile getirdiği Anayasa hakkındaki görüşlerine ağırlık vermiştir.

Bunların yanı sıra, sözü edilen gazetelerde 1961 Anayasası referandumuna ilişkin yayımlanmış köşe yazılarına bakıldığında; gerek Felek’in yazılarında, gerekse Özek’in yazılarındaki ortak nokta, 1961 Anayasası’nın demokratik düzenin yeniden sağlanması için gerekli olduğu görüşüdür denilebilir. Çünkü, her iki yazar da Anayasa’nın Avrupa standartlarına uygun ve modern bir anayasa olduğu görüşündedir. Felek, kaleme aldığı 1961 Anayasası referandumu hakkındaki köşe yazılarında halkı referandumda “Evet” oyu kullanmaya davet ederken; Özek, daha çok okuyucularına 1961 Anayasası’nın demokratik özelliklerini ve Türkiye siyasi yaşamına getireceği yenilikleri aktarmıştır. Nitekim, Bülent Tanör’ün (2013: 9) de belirttiği gibi, 27 Mayıs, gerçekleşme biçimi bakımından antidemokratik bir hareket olmasına karşın; özünde taşıdığı fikir ve birikim bakımından demokratik bir yönelimi temsil etmiştir. Dolayısıyla, 1961 Anayasası da bu birikim ve fikrin getirdiği ortamda hazırlanmıştır. Bu bağlamda, Tanör’ün (2013: 9) görüşünü Felek ve Özek’in yazılarından da okuyabilmek

mümkündür. Her iki yazar da Anayasa'ya "Evet" demenin, ülkenin ve milletin çıkarına olacağı görüşünde olmuşlardır.

Bununla birlikte, Felek, "Elbette 'Evet' diyeceğiz" (Cumhuriyet, 29 Haziran 1961: 3) başlıklı köşe yazısında; 1961 Anayasası'nı "nimet" olarak nitelendirmiş ve böyle bir "nimet"e hayır demek için "ya deli ya da zorba olmak" gerektiğini savunmuştur. Anayasa'ya "Hayır" demenin 1960 öncesindeki yolsuzluklara, kanunsuzluklara ve sansürlere taraftar olmak anlamına geleceğini iddia etmiştir. 1961 Anayasası'nın insanlar için yemek ve su kadar önemli bir ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda, Felek'in 1961 Anayasası referandumuna yönelik açık bir biçimde "Evet" propagandasını desteklediğini söylemek mümkündür.

Felek, "İstanbul'un payı" (Cumhuriyet, 6 Temmuz 1961: 3) başlıklı köşe yazısında ise, CHP lideri İnönü'nün İstanbul Taksim Meydanı'nda düzenlenen referandum mitingindeki konuşmasına değinmiştir. Köşe yazısında, İnönü'nün konuşmasından övgüyle bahsedildiği gözlemlenmiştir. İnönü'nün konuşmasında, İstanbul'lulara hürriyet ve demokrasi için verdikleri mücadeleden dolayı teşekkür ettiğini aktaran Felek; bu teşekkürden duyduğu gurur ve memnuniyeti okurlarıyla paylaşmıştır. Kaldı ki, İnönü'nün "hürriyet ve demokrasi mücadelesi"nden kastettiği şeyin 27 Mayıs darbesi olduğunu anlamak mümkündür. Dolayısıyla, Felek, köşesinde bu konuşmadan duyduğu memnuniyeti övgüyle anlatarak 27 Mayıs darbesine olan bakış açısını ortaya koymuştur yorumunda bulunulabilir.

Nitekim, Felek'in 27 Mayıs darbesi ve 1961 Anayasası hakkındaki görüşlerini belirginleştirdiği yazısı, referandumdan bir gün önce yayımlanan "Koşalım" (Cumhuriyet, 8 Temmuz 1961: 3) başlıklı yazısı olmuştur. Felek, 1961 Anayasası'nı yıllardır mücadelesi verilen "hak, adalet, hürriyet ve şeref davalarının beraatı" olarak nitelendirmiş ve ertesi gün düzenlenecek olan referandumda halktan Anayasa'ya "Evet" oyu vermelerini istemiştir.

Bununla birlikte, 27 Mayıs 1960 darbesi sadece askeri bir çerçevede oluşmamış, aynı zamanda DP'ye karşı biriken ekonomik, sosyal ve siyasal muhalefetten doğmuştur (Tanör, 2013: 5). Bu yüzden, dönemin şartlarında Türkiye'deki toplumun büyük bir çoğunluğunun 27 Mayıs darbesinden sonra hazırlanan 1961 Anayasası'nı; 1960 öncesinde yaşanan olumsuzlukların giderilmesinde ve Türkiye'de demokrasinin yeniden kalıcı kılınmasında önemli bir adım olarak gördüğünü söylemek mümkündür. Kaldı ki,

1961 Anayasası referandumu öncesinde siyasi partiler, sivil toplum örgütleri ve medya tarafından yürütülen Anayasa'ya "Evet" kampanyaları 1961 Anayasası'na karşı Türkiye'de gelişen olumlu tutumun bir göstergesi olarak nitelendirilebilir. Buna karşılık, DP'nin oy tabanına yönelen siyasi partilerin (AP ve Yeni Türkiye Partisi) yürüttüğü "Hayır" kampanyalarının da referandum sonucunu etkilediği söylenebilir. Çünkü, 1961 Anayasası referandumunda %61.7 "Evet" oy oranına karşılık %38.3 oranında "Hayır" oyu kullanıldığı sonucu ortaya çıkmıştır. Eşdeyişle, Aldıkaçtı'nın (1970: 135) da belirttiği üzere 1961 Anayasası, kuvvetli olmayan bir çoğunlukla kabul edilmiştir. Dolayısıyla, DP'nin mirasçısı ve devamı niteliğinde olan siyasi partilerin yeni anayasaya "Hayır" propagandalarının halk tabanında karşılık bulduğu söylenebilir.

Öte yandan, *Hürriyet* yazarı Çetin Özek tarafından kaleme alınan 1961 Anayasası referandumuna ilişkin iki köşe yazısında, Anayasa'nın felsefesine ve öngördüğü kuvvetler ayrılığı sistemine değinilmiştir. Özek, "Anayasamızın temel kuralları" (*Hürriyet*, 2 Temmuz 1961: 2) başlıklı yazısında, 1961 Anayasası'nın Batı demokrasisine ve standartlarına uygun, temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan, toplumda sosyal adaleti ve huzuru sağlayacak çağdaş bir anayasa olduğundan söz etmiştir.

Çağdaş anayasaların sadece devletin ve hükümetin kuruluşunu düzenleyen metinler olmadığını; aynı zamanda devletin ideolojisini yansıtan metinler olduklarını vurgulayan Özek, 1961 Anayasası'nın siyasi ideolojisini ve özelliklerini şöyle belirtmiştir:

... Anayasa'nın temel siyasi ideolojisi, Milli Egemenlik prensibidir. Milli Egemenlik, millet varlığının bir iradesidir. Milletın egemenliğe kayıtsız şartsız sahip olması, siyasi iktidarı sınırlandırmaktadır. İktidarın kullanılması birtakım kayıt ve şartlara tâbi kılınmıştır. Milli iradenin kullanım şekli olarak temsili rejim kabul edilmiş bulunmaktadır. Temsili rejimin vücut verdiği hükümet sistemleri arasından da, kuvvetlerin yumuşak ayrılığına yer veren parlamenter sistem benimsenmiştir. Bu şekilde 1924 Anayasası'na oranla bir siyasi prensip farkı olmuş ve 1924 Anayasası'nın Meclis'e üstünlük veren sistemi terk edilmiştir. Sebebi de, uygulamada bu sistemin Anayasa'nın ruhuna tamamen zıt bir yola; yürütme organının üstünlüğüne yol açmış olmasıdır. Yeni Anayasa, yumuşak bir kuvvetler

ayrılığını benimsemekle eski Anayasa'nın "kuvvetler birliği" ilkesini terk etmiş olmaktadır. Bu yolla, Anayasa demokrasiyi gerçekleştirecek ve halk iradesini en iyi yansıtacak bir hükümet sistemini benimsemiştir (Hürriyet, 2 Temmuz 1961: 2).

1961 Anayasası kuvvetlerin yumuşak ayrılığını ve parlamenter hükümet sistemini düzenlemesine karşın; "hükümet bunalımları" konusunda etkin bir çözüm getirmemiştir (Tanilli, 1981: 392). Nitekim, 1973'te Türkiye Milletvekili Genel Seçimleri sonrasında ve 1974'te Başbakan Bülent Ecevit'in istifasıyla yaşanan hükümet krizlerinin oldukça uzun sürmesinin nedeni; 1961 Anayasası'nda olası hükümet krizlerine ilişkin bir çözüm maddesinin yer almaması olmuştur.

Benzer şekilde, Özek'in "Anayasada yasama ve yürütme" (Hürriyet, 5 Temmuz 1961: 2) başlıklı köşe yazısında da, 1961 Anayasası'nda düzenlenen yasama ve yürütme organlarının "yumuşak ayrılığı"na değinilmiştir. Özek'e göre, 1961 Anayasası, kurmuş olduğu teşkilat ve kabul ettiği kuvvetler ayrılığı sistemiyle Türkiye'yi demokratik ve uygar bir siyasi yaşama götürecektir en iyi sistemi içerisinde barındırmaktadır. Bu bağlamda, Özek, açık bir biçimde halktan referandumda "Evet" oyu kullanmalarını istememiş olmasına karşın; kaleme aldığı metinlerin arkaplanında Anayasa'ya "Evet" denilmesi gerektiğini söylemek mümkündür. Bir başka deyişle, Özek'in 1961 Anayasası'ndan övgüyle bahseden köşe yazılarının satır aralarında Anayasa'ya "Evet" tutumunun benimsendiği söylenebilir.

Özetle, sözü edilen gazetelerde yayımlanmış 1961 Anayasası referandumuna ilişkin manşet haberlerinde ve köşe yazılarında 1961 Anayasası referandumuna karşı olumlu bir tutum sergilendiği söylenebilir. Çünkü, gazetelerdeki manşet haberlerinde çoğunlukla referandum öncesinde düzenlenmiş olan Anayasa'ya "Evet" mitinglerinin konu edildiği gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, incelenen köşe yazılarında 1961 Anayasası referandumuna ilişkin olumsuz bir görüşe rastlanılmamıştır. Nitekim, 27 Mayıs darbesinden sonra Kurucu Meclis tarafından hazırlanan 1961 Anayasası'nın 1960 yılı öncesinde Türkiye'de yaşanan olumsuz gelişmelere ve 1924 Anayasası'nın demokratik düzenin sağlanmasındaki eksikliklerine karşı ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda, 1961 Anayasası referandumuna ilişkin incelenen gazetelerin özellikle *Cumhuriyet* ve *Hürriyet*'in manşet haberlerinde ve köşe yazılarında, 1961

Anayasası'nın referandumda kabul edilmesinin demokratik düzenin yeniden sağlanması açısından Türkiye'nin yararına olacağı görüşü hâkimdir denilebilir.

5.2. 1982 Anayasası Referandumunun İncelenen Örnek Gazeteler Üzerinden Çözümlemesi

1982 Anayasası referandumuna ilişkin 28 Ekim-6 Kasım tarihleri arasında *Cumhuriyet* gazetesinde 7; *Hürriyet* gazetesinde 9 ve *Tercüman* gazetesinde 10 olmak üzere toplam 26 manşet haber yayımlanmıştır. Gazetelerin sürmanşet kısımlarında ise 1982 Anayasası referandumuna ilişkin haber yayımlanmadığı gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, sözü edilen gazetelerde 1982 Anayasası referandumu hakkında en fazla köşe yazısı; *Hürriyet* gazetesinden Oktay Ekşi ve *Tercüman* gazetesinden Mukbil Özyörük tarafından kaleme alınmıştır. *Cumhuriyet* gazetesinde ise on günlük zaman aralığında 1982 Anayasası referandumu hakkında yayımlanmış köşe yazısına rastlanılmamıştır. Bu bağlamda, 1982 Anayasası referandumunun gazetelerdeki sunumuna ilişkin *metinsel çözümleme*, incelenen gazetelerde yayımlanan 26 manşet haber ile Ekşi ve Özyörük tarafından kaleme alınmış köşe yazıları üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Gazetelerdeki manşet haberlerinin büyük bir çoğunluğu, dönemin Devlet Başkanı Kenan Evren'in 1982 Anayasası'nı tanıtmak ve halktan "Evet" oyu talep etmek için düzenlenen referandum mitinglerindeki konuşmalarını konu edinmiştir. Evren, katıldığı mitinglerde 12 Eylül 1980 darbesini meşrulaştıran, askeri rejimi öven ve 1982 Anayasası'nı yücelten konuşmalar yapmıştır. Kaldı ki, Evren'in mitinglerde söylediği sözlerin manşet haberlerinin başlıklarında büyük puntolarla yer aldığı gözlemlenmiştir. Bunların yanı sıra, referandum mitinglerinde Evren, 1980 öncesi yaşanan olumsuz gelişmelerin sona ermesinde ordunun üzerine düşen görevi yerine getirdiğine yönelik açıklamalarda bulunmuş ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) diktatörlük heveslisi olmadığını vurgulamıştır. Evren'in Anayasa'yı halka tanıtmak için düzenlenen Diyarbakır mitingindeki konuşmasında kullandığı "diktatörlük heveslisi değiliz" (*Cumhuriyet*, 28 Ekim 1982: 1; *Hürriyet*, 28 Ekim 1982: 1) ifadesi, 28 Kasım tarihli *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerinin manşet başlıklarına taşınmıştır.

Oysaki, 1982 Anayasası'nın geçici birinci maddesinde, "Anayasanın, halkoylaması sonucu, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası olarak kabul edildiğinin usulünce ilanı ile birlikte, halkoylaması tarihindeki Milli Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet

Başkanı, Cumhurbaşkanı sıfatını kazanarak, yedi yıllık bir dönem için, Anayasa ile Cumhurbaşkanıya tanınan görevleri yerine getirir ve yetkili kılınır” (1982: geçici m.1) ifadesine yer verilmiştir. Bununla birlikte, 1982 Anayasası’nın geçici ikinci maddesinde, “Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp göreve başladıktan sonra, Milli Güvenlik Konseyi, altı yıllık bir süre için Cumhurbaşkanlığı Konseyi haline dönüşür ve Milli Güvenlik Konseyi üyeleri, Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyesi sıfatını alırlar” (1982: geçici m.2/3) hükmü yer almıştır. Dolayısıyla, Evren’in miting alanlarında halk karşısında yaptığı konuşmalarla gerçekleştirdiği icraatlar arasında büyük çelişkilerin olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim, referandum mitinglerinde “diktatörlük heveslisi değiliz” diyen Devlet Başkanı Evren’in referandum sonrasında 7 yıl süreyle Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı’na atanacağı ve Milli Güvenlik Konseyi’nin Cumhurbaşkanlığı Konseyi’ne dönüşeceği, referandum mitinglerinin öncesinde 1982 Anayasası’nda hükmedilmiştir. Serap Yazıcı’nın (2009: 37) da belirttiği gibi, 1982 Anayasası’nın referandumla kabulünden sonra, Türkiye’de 7 yıllık süreyle yarı-askeri bir yönetim egemen olmuştur.

Kaldı ki, Evren, Antalya’da düzenlenen Anayasa referandumu mitinginde “Anayasa’ya oy verin, bize değil” (Cumhuriyet, 1 Kasım 1982: 1) diyerek halkı Anayasa referandumunda “Evet” oyu kullanmaya teşvik etmiştir. Evren, Anayasa’nın rafa kaldırılmaması ve tekrar eski anayasal sisteme dönülmemesi için 12 Eylül Rejimi’nin “nöbetçilik” yapacağını söylemiştir. Benzer şekilde, Evren’in Antalya mitinginde söyledikleri, *Hürriyet* gazetesinde de manşet haber olarak yayımlanmıştır. *Hürriyet* gazetesinin 1 Kasım tarihinde yayımlanmış “Kuyruklu yalan uyduranlar var” (Hürriyet, 1 Kasım 1982: 1) başlıklı manşet haberinde, Evren’in Antalya mitinginde söylediği şu cümlelere aynen yer verilmiştir: “Hep birlikte geldik, hep birlikte gideriz. Anayasanın rafa kaldırılmaması ve kökleşmesi için 7 yıl görevde kalmayı uygun bulduk”. Bu yedi yıllık görev süresini “geçiş süreci” olarak nitelendiren Yazıcı’ya (2009: 37) göre, Evren’in geçici 1. maddeyle cumhurbaşkanlığına seçilmesi ve Anayasa’da cumhurbaşkanına verilen yetkilerin oldukça geniş tutulması, TSK’nın seçilmiş organlar üzerinde etkin denetimini sağlamıştır.

Diğer yandan, 24 Ocak 1980’de yürürlüğe konulan ve emekçi sınıfların sosyal durumunu daha da güçleştiren “24 Ocak Kararları”nın çoğulcu ve özgürlükçü bir sistemde uygulanması daha zor olacağından, otoriter bir askeri rejimin devam ettirilmesi

askeri cunta tarafından gerekli görülmüştür denilebilir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 21). Kaldı ki, Korkut Boratav'a (2015: 152) göre, "24 Ocak Kararları", 1980-1988 yılları arasında bir bütünlük ve belli bir süreklilik taşımaktadır. Bu bağlamda, 12 Eylül 1980'de darbeyi gerçekleştirenlerin 1982 Anayasası'ndaki geçici maddelerle 6-7 yıl süresince Türkiye'nin siyasi yaşamında etkin olmaları, "24 Ocak Kararları"nın 1980-1988 yılları arasında belli bir bütünlük ve süreklilik taşımasında önemli bir rol oynamıştır diyebiliriz.

Bununla birlikte, Anayasa'nın geçici 1. maddesine göre referandumdan sonra cumhurbaşkanı görevine gelecek olan Evren, İzmir'de düzenlenen referandum mitinginde; başka adaylarla birlikte Cumhurbaşkanı seçimine katılmak istediğini, ancak büyük bir çoğunluğun buna karşı çıktığını söylemiştir (Tercüman, 2 Kasım 1982: 1). Ayrıca, kendisine yapılan ömür boyu Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) üyeliği tekliflerini de reddettiğini açıklamıştır. Haberin spotunda ise, Evren'in mitingde söylediği "Biz tarih ve millet önünde doğru bir iş yaptığımıza inanıyoruz" sözüne yer verilmiştir. Evren'in 1 Kasım 1982'de İzmir'de düzenlenen referandum mitingindeki konuşmaları *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerinde de manşetten verilmiştir. İki gazetenin manşet haberlerinde de Evren'in sözlerinden yola çıkılarak aynı başlık kullanılmıştır: "Anayasa varsa, biz varız" (*Cumhuriyet*, 2 Kasım 1982: 1; *Hürriyet*, 2 Kasım 1982: 1).

Kaldı ki, Sina Akşin'in (2015: 276) de belirttiği gibi, 12 Eylül darbesini gerçekleştiren cunta, 1961 Anayasası'nın sağladığı "aşırı" özgürlüklerin, 1980 öncesinde yaşanan kargaşaların nedeni olduğu görüşünü benimsemiştir. Bu yüzden, Evren, referandum mitinglerinde 1982 Anayasası'nın Türkiye'deki kargaşa ortamını kalıcı bir biçimde sona erdireceğini ileri sürmüştür: "1961 Anayasası'yla anarşi ve teröre karşı sonuç asla alınamazdı. Yeni Anayasa, devletin yapısı ve faaliyetlerindeki zaafı giderecek biçimde hazırlanmıştır" (Tercüman, 2 Kasım 1982: 1).

Bunların yanı sıra, gazetelerdeki 1982 Anayasası referandumuna ilişkin manşet haberlerinde, *Cumhuriyet*'in 59. yılı kutlamaları için 29 Ekim 1982'de düzenlenen resmi törende de 1982 Anayasası referandumuna yönelik "Evet" propagandası yapıldığı gözlemlenmiştir. Bir başka deyişle, *Cumhuriyet*'in 59. yılı kutlamalarının dönemin siyasi gündemini oluşturan 1982 Anayasası referandumunun gölgesinde kaldığı söylenebilir. Çünkü, 30 Ekim 1982 tarihli gazetelerin manşetlerine bakıldığında; üç

gazetenin de manşet haberlerinde ağırlıklı olarak 1982 Anayasası referandumundan bahsedildiği görülmüştür.

Evren, Devlet Başkanı sıfatıyla katıldığı resmi törende, 12 Eylül 1980 darbesine göndermede bulunarak “Cumhuriyet bir daha kurtarılmıştır” (Hürriyet, 30 Ekim 1982: 1) demiştir. Evren’in bu ifadesi ertesi gün (30 Ekim 1982) *Hürriyet* gazetesinin manşet haberinde başlık olarak kullanılmıştır. Nitekim, Evren’in bu ifadesinin bir başka biçimde 1982 Anayasası’nın başlangıç kısmında da yer aldığını söylemek mümkündür: “Ebedi Türk vatan ve milletinin bütünlüğüne ve kutsal Türk Devletinin varlığına karşı, Cumhuriyet devrinde benzeri görülmemiş bölücü ve yıkıcı kanlı bir iç savaşın gerçekleşme noktasına yaklaştığı sırada; Türk Milletinin ayrılmaz parçası olan Türk Silahlı Kuvvetlerinin, milletin çağrısıyla gerçekleştirdiği 12 Eylül 1980 hareketi...” (1982: Başlangıç). Bu anlamda, hem gazetelerin Anayasa referandumuna ilişkin manşet haberlerinde geçen Evren’in ifadelerinde hem de 1982 Anayasası’nın başlangıç bölümünde 12 Eylül darbesinin ideolojisini gözlemlemek mümkündür.

Öte yandan, gazetelerin 1982 Anayasası referandumuna ilişkin 3 Kasım 1982 tarihli manşet haberlerinde, Evren’in Kocaeli’de katıldığı referandum mitinginde yaptığı konuşma yer almıştır. Evren’in, Kocaeli mitinginde söylediği “Her gün öldürülme tehditleri alıyoruz, ama aldırıyoruz. Bir tek can borcumuz var” (Tercüman, 3 Kasım 1982: 1) ifadesine *Tercüman* gazetesinin manşet başlığında aynı biçimde yer verilmiştir. Benzer şekilde, *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerinin de Evren’in ifadesini sadeleştirerek manşet başlıklarına taşıdıkları gözlemlenmiştir: “Tehditlere aldırıyoruz” (Hürriyet, 3 Kasım 1982: 1); “Ölüm tehdidi alıyoruz” (Cumhuriyet, 3 Kasım 1982: 1).

Oysaki, 4 Kasım 1982’de İstanbul Taksim Meydanı’nda düzenlenen referandum mitinginde; Evren, “12 Eylül olmasaydı Taksim ‘Kızıl Meydan’ olacaktı” (Hürriyet, 4 Kasım 1982: 1; Tercüman, 5 Kasım 1982: 1) şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bu bağlamda, 2 Kasım’da Kocaeli’de her gün ölüm tehdidi aldıklarını söyleyen Evren, 4 Kasım’da İstanbul’da “Bu meydanda (Taksim) az mı vatandaş kanı akıtıldı” diyerek tehdit ve uyarı niteliğinde bir konuşma gerçekleştirmiştir. Evren’in Taksim konuşması hakkındaki manşet haberlerinin arkaplanında; 1982 Anayasası’nın referandumda reddedilmesi durumunda 1980 öncesi kargaşa ortamının tekrar geri gelebileceğinin yer aldığı söylenebilir.

Bununla birlikte, Evren, 5 Kasım 1982’de radyodan yaptığı referandum konuşmasında, “Karanlık günlere dönmek sizin elinizde” (Hürriyet, 6 Kasım 1982: 1) diyerek tehditkâr konuşmalarını sürdürmüştür. Kaldı ki, 1961 Anayasası’nda Anayasa’nın referandumda reddedilmesi durumunda yeniden anayasa çalışmalarına başlanacağı belirtilmiş olmasına karşın, 1982 Anayasası’nda bu konuda bir açıklık getirilmemiştir (Özbudun, 2000: 54). Dolayısıyla, Anayasa’nın kabul edilmemesi durumunda sıkıyönetimin ve askeri rejimin devam edebileceği olasılığının da referandum sürecini etkilediğini söylemek mümkündür.

İncelenen döneme ilişkin köşe yazılarına bakıldığında ise; *Tercüman* gazetesi yazarı Özyörük 1982 Anayasası’ndan övgüyle söz ederken; *Hürriyet* gazetesi yazarı Ekşi, 1982 Anayasası’na yönelik eleştirel bir tutum benimsemiştir. Bir başka deyişle, Özyörük, yazılarında 1982 Anayasası’nın özelliklerinden, getireceği yeniliklerden ve anayasal düzenden övgüyle bahsederken; Ekşi, 1982 Anayasası referandumu hakkındaki eleştireliliğini kamuoyuyla paylaşmıştır. Örneğin, Oktay Ekşi, “Değişmeyen yasalar” başlıklı yazısında şunları söylemiştir:

Hiç dikkatinizi çekmiş midir, bilemeyiz: Türk toplumunu inceleyen ciddi bilim adamlarının hemen hepsi, bizdeki değişim hızını çok yüksek bulurlar. Ama bu hızlı değişen toplumun hiç değişmeyen kuralları olduğuna pek değinmezler. Gerçekten Türkiye’de hükümetler sık değişebilir. İktidarlar değişir. Anayasalar bazen 10 bazen 20 yılda çöpe atılır onların yerine yenileri konur. Ama o kuralları değiştirmeye kimsenin gücü yetmez. Bunlar pek çoktur. Örneğin, “rüşvet” kuralını kırmak pek mümkün değildir. Keza “gecekondulaşmayı”, “trafik rezaletini” yani artık müesseseseleşmiş bozuklukları kökünden kazımak, Anayasa’yı kaldırmaktan hatta parlamentoyu feshetmekten daha zordur. Tüm bunlar gibi yerleşik, üstelik yöneticilerin de benimsediği bazı kurallar daha vardır. Örneğin, belirli konularda “af” çıkarmak, değişmeyen kurallardan biridir (Hürriyet, 28 Ekim 1982: 3).

Bu ifadeler doğrultusunda Ekşi’nin 1982 Anayasası’na yönelik eleştirel bir tutum benimsediğini söylemek mümkündür. Çünkü, Ekşi, o dönemde gündeme gelen “imar affı” tasarısı üzerinden 1982 Anayasası’nı üstü kapalı bir biçimde eleştirmiştir. Ekşi, doğrudan 1982 Anayasası’na yönelik olumsuz bir eleştiride bulunmamasına

karşın; 1982 Anayasası'yla demokratik düzenin yeniden sağlanacağına inanan kesimleri düşünmeye davet etmiştir. Kaldı ki, toplumdaki aksaklıklar giderilmeden hayata geçirilen anayasaların demokratik düzeni sağlamada yetersiz olacağı söylenebilir.

Bununla birlikte, Ekşi, “Birkaç soru” başlıklı yazısında, referandumda oy kullanacak seçmenlerin kütüklerinin belirlenmesine ilişkin 2687 sayılı kanunu da (RG, 1 Temmuz 1982: 17743) eleştirmiştir:

... 1 Temmuz 1982 tarihili Resmi Gazete'de yayımlanan kanunun bütün hükümlerini inceledik. Ama son günlerde gazetelerde dikkatimizi çeken bir hususu orada bulamadık. Örneğin, “sandığa atılacak oyların üzerinde işaret olsa da”, yahut “seçmenin ismi yazılı bulursa da” bu oyun “geçerli” sayılmasına izin veren bir hükmü göremedik. Oysa Yüksek Seçim Kuruluna atfen verilen haberlerde, bu tür oyların “geçerli” sayılacağını öğrendik... Halkoylaması “gizli oy açık tasnif” gibi en medeni ve en sağlıklı şekilde yapılacağına göre, ilgililerin “üzerinde işaret veya isim bulunan oy pusulalarını da geçerli sayacaklarını bildirmeleri” doğrusu bize isabetli görünmediği gibi, demokratik de değildir. Sonra anlayamadığımız bir başka husus daha var. Ama onun mazisi bayağı eski: Geçtiğimiz Eylül ayının 5'inci günü yapılan tespit çalışmalarından sonra, Anayasa oylamasına katılacaklarla ilgili birer kütük düzenlendi. Bunun sonunda da, 7 Kasım günü oy kullanabilecek vatandaşların sayısı 20 milyon 722 bin olarak açıklandı. Oysa istatistiklere göre 1977 yılında yani bundan 5 yıl önce yapılan seçimlerdeki seçmen sayısı 21 milyon 207 bin idi. Doğrusu anlayamadık nüfusumuz mu azaldı yoksa 1.5 milyon seçmenin başına bir şey mi geldi (Hürriyet, 29 Ekim 1982: 3).

Ekşi, 1982 Anayasası referandumunda uygulanacak seçim yöntemini demokratik bulmadığı; referandum öncesinde açıklanan seçmen sayısını ise doğru olmadığı gerekçeleriyle eleştirmiştir. Bununla birlikte, Ekşi, referandumdan bir gün önce yayımlanan “Tarihin huzurunda” (Hürriyet, 6 Kasım 1982: 3) başlıklı yazısında ise, 1982 Anayasası referandumunu dolaylı bir şekilde eleştirmiştir:

Tarih her gün yapılmaz. Yarın Türk milleti olarak, tarih yapacak bir günü yaşayacağız. Kaderimizi, geleceğimizi, çocuklarımızı, her şeyimizi etkileyecek bir kararın gününü. Ulusları “büyük” yapan, onların üstesinden

geldiği meselelerin çapıdır... Ve bugün de Türk ulusu, kendisinin adına, kendi mazisine ve kendi geleceğine yakışan bir “büyük kararı” verme durumundadır... Bu karar, hepimizi “birleştirici” olmalıdır... Ulusça ve serbest irademizle vereceğimiz kararın sadece bizlere değil; bizimle aynı çağı yaşayan, bizimle aynı özlemleri paylaşan, özgürlüğü ve demokrasiyi yegâne onurlu hayat şekli sayan bütün insanlığa mutluluk getirmesi dileğiyle (Hürriyet, 6 Kasım 1982: 3).

Bu yazıda Ekşi'nin üstü kapalı bir şekilde 1982 Anayasası referandumunu eleştirdiği söylenebilir. Çünkü, yazının içeriğinde yer alan “büyük, büyük kararı ve birleştirici” sözcükleri tırnak içerisinde kullanılmıştır. Ekşi, bu ifadeleri tırnak içerisinde kullanarak 1982 Anayasası referandumuna yönelik dolaylı bir eleştiride bulunmuştur. 1980 darbesinden sonraki baskı ortamında 1982 Anayasası'nı ve referandumunu doğrudan eleştirmek dönemsel koşullar itibarıyla mümkün görülmediği için, Ekşi'nin dolaylı yollardan eleştirilerde bulunduğu çıkarımı yapılabilir. Bir başka deyişle, yazarın bu tutumunun arkaplanında, referandum döneminde hakîm olan olağanüstü koşulların ve basına yönelik baskıların etkisinden söz edilebilir. Nitekim, 1982 Anayasası referandumundan önce MGK tarafından çıkartılmış 71 No'lu Karar (RG, 21 Ekim 1982/17845) dönemin olağanüstü koşullarının bir kanıtını oluşturmuştur. 1982 Anayasası'nın tartışılmasını ve eleştirilmesini kısıtlayan 71 No'lu Karar'da şu ifadelerle yer verilmiştir:

Danışma Meclisince hazırlanan yeni Anayasa Tasarısı; Danışma Meclisi Genel Kurulunda görüşülmeye başlandığı 4 Ağustos 1982 tarihinden bu yana, Ülkemizin ve Milletimizin güven, huzur ve refah içinde yücelmesine imkân verecek şekilde geliştirilip, mükemmelleştirilmesi maksadı ile vatandaşlarımız, basın, yüksek yargı organları ile üniversiteler, sendikalar, bunların üst kuruluşları ve dernekler tarafından çok geniş ölçüde serbest ve demokratik biçimde eleştirilmiştir. Bu kurum ve kuruluşlar tarafından belirtilen görüş ve öneriler ile yapılan eleştiriler Millî Güvenlik Konseyince sürekli olarak izlenmiş ve kendi çalışmalarında göz önünde bulundurulmuştur (71 No'lu Karar, m.1).

...Parlamentar demokratik rejime sağlıklı ve güvenli bir biçimde süratle geçebilmeyi sağlamak amacı ile düzenlenmiş olan Anayasanın geçici

maddeleri ile Devlet Başkanının Radyo - Televizyonda ve yurt gezilerinde yapacakları Anayasayı tanıtmaya konuşmaları hiç bir surette eleştirilemez ve bunlara karşı yazılı veya sözlü herhangi bir beyanda bulunulamaz(71 No'lu Karar, m.2).

Mukbil Özyörük ise yazılarında, 1982 Anayasası'na yönelik eleştiride bulunmadığı gibi açık bir biçimde Anayasa'ya "Evet" propagandasına katkı sunmuştur. Örneğin, 28 Ekim 1982 tarihli *Tercüman* gazetesinde Özyörük yazısında şu vurgularda bulunmuştur:

... 12 Eylül Harekâtı, Anayasanın kabulü ile tamamlanacaktır. Sayın Devlet Başkanı, harekâtın sonunu almak ve yeni bir dönemi başlatmak için Konsey üyeleri ve Başbakanla birlikte yurdu dolaşüyor. Meydan politikacısı olmayan bir kimse için, kolay iş değil. Bir yandan Anayasaya evet kampanyası sürerken, öteden ve el altından Anayasayı reddettirme gayretinin devam ettiğini de öğreniyoruz. Bu sinsi propagandanın başarılı olmasına zerrekadar ihtimal vermiyorum... Vatandaşlarımın akliselimine büyük güvenim var... Mücerret aklın, hiçbir anti propagandaya metelik vermeyeceğine kesinlikle inanıyorum (Tercüman, 28 Ekim 1982: 9).

Öte yandan, Özyörük'ün yazılarında 1982 Anayasası'nı eleştirenlere ve referandum öncesinde "Hayır" propagandası yapanlara yönelik oldukça ağır eleştiriler yönelttiğini söylemek mümkündür. Örneğin, Özyörük, "Karanlığa yol gösterenler" başlıklı yazısında 1982 Anayasası'na yönelik "Hayır" propagandası yapanlara yönelik şu eleştirilerde bulunmuştur:

... Yedi Kasım günü, vatandaşa Anayasayı reddettirmeye uğraşanlar, onu "karanlığa" davet edenler, ona "karanlığın yolunu" gösterenlerdir. Memleketin 12 Eylül öncesinde düşürüldüğü bataktan çıkmasını istemeyenlerdir. Anayasanın reddedileceğine kat'iyen inanmıyorum. Fakat farzımuhal reddedilirse veya ileride, 12 Eylül Harekâtını manen tartışma konusu yaptıracak surette ve her zaman ve her referandum veya her seçimde beklenen normalin üzerinde red oyu çıkarsa, kalem elimden düşmediği müddetçe, on parmağım buna sebep olanların yakalarındadır... Tarih, kendilerinden hesap soracaktır. Ben kendilerinden hesap soracağım... Eğer bölücü değilseniz, eğer "yıkıcı" değilseniz, vatandaşı mavi oy kullanmaya

çağırarak ne nane yediğinizi sanıyorsunuz? ...bu Anayasanın getirdiği iyiliklerin haddi hesabı yoktur... Vatandaş “kullanmayın”(Tercüman, 29 Ekim 1982: 9).

Özyörük’ün irdelemeleri göz önünde bulundurulduğunda; 12 Eylül 1980 askeri darbesini, darbeyi gerçekleştirenleri ve vesayetçi 1982 Anayasası’nı övmeyi kendisine görev edindiğini söylemek doğru bir saptama olabilir. Oysaki, 1980’li yıllarda Türkiye’nin yakın siyasal tarihinin en çalkantılı dönemlerinden birisini yaşamasındaki temel neden; 12 Eylül 1980’de gerçekleşen askeri darbe ve bunu izleyen askeri rejimin Türkiye’nin siyasi yaşamında derin izler bırakan kararları ve icraatları olmuştur (Tanör, 2000: 29). Kaldı ki, 1982 Anayasası’nın yapılması fikrinin esas dürtüsü, özgürlüğün ve demokrasinin pekiştirilmesi değil; otoritenin ve devletin güçlendirilmesi yönünde olmuştur (Tanör, 2013: 87).

Özyörük,öte yandan, “Bu 1961 değildir” başlıklı yazısında ise, 1982 Anayasası referandumunu ile 1961 Anayasası referandumunu karşılaştırarak 1982 Anayasası referandumunun daha demokratik bir usulde yapılacağını iddia etmiştir:

...Bu Anayasa, 1961’deki değildir. Memleketin iki büyük partisinden bir tanesi ortadan silinip de doğrudan veya dolaylı olarak diğerinin desteğiyle referanduma konulmuyor. Bu Anayasanın gerek başlangıcında, gerek herhangi bir hükmünde, kimseye karşı husumet ve tepki yoktur... Bu Anayasa, sadece bölücülüğe, anarşiye, teröre ve yıkıcılığa tepkidir (Tercüman, 30 Ekim 1982: 9).

Özyörük’ün 1961 Anayasası’na ve 27 Mayıs darbesine yönelik oldukça katı eleştirilerinin özel yaşamındaki gelişmelerle bağlantılı olduğu söylenebilir. Çünkü, Özyörük’ün “Bu 1961 değildir” başlıklı yazısında bahsettiği “ortadan silinen parti” DP’dir ve Özyörük’ün babası Halil İbrahim Özyörük⁶⁷, DP döneminde üç dönem (9.,10. ve 11. dönem) milletvekillik yapmıştır. Bununla birlikte, Mukbil Özyörük, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra askeri rejim tarafından görevden alınan 147 öğretim üyesi⁶⁸ arasında yer almıştır (RG, 28 Ekim 1960/10641). Bu bağlamda, Özyörük’ün 27 Mayıs

⁶⁷https://tr.wikipedia.org/wiki/Halil_%C4%B0brahim_%C3%96zy%C3%B6r%C3%BCk, (Erişim tarihi: 12.05.2016).

⁶⁸https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc043/kanunmbkc043/kanunmbkc04300114.pdf, (Erişim tarihi: 12.05.2016).

darbesine ve 1961 Anayasası'na karşı benimsediği eleştirel tutumun sözü edilen gelişmelerle yakından bir ilişkisi vardır denilebilir.

Öte yandan, Özyörük'ün ifade ettiği görüşlerin aksine, 1961 Anayasası, “insan haklarına dayalı demokratik hukuk devleti” bakış açısına bağlıyken; 1982 Anayasası, devleti kutsallaştırmıştır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 65). Bunun yanı sıra, 1982 Anayasası'nın “Başlangıç” bölümünde, 12 Eylül darbesinin “milletin çağrısıyla” gerçekleştirildiğine ilişkin ifade, gerekli durumlarda askeri darbeyi meşrulaştıran bir ifade olmuştur (Tanör, 2000: 50).

Ayrıca, Özyörük'ün “Göze çarpmayan hüküm” (Tercüman, 1 Kasım 1982: 9) başlıklı yazısında, memurların tazminat davalarını düzenleyen Anayasa'nın 129. maddesinden; “Gençliğin korunması” (Tercüman, 2 Kasım 1982: 9) başlıklı yazısında, Anayasa'nın gençliğin korunması ve sporun teşvik edilmesine ilişkin 58. ve 59. maddelerinden ve “Seçim kanunu bambaşka iş” (Tercüman, 4 Kasım 1982: 9) başlıklı yazısında ise, Anayasa referandumundan sonra çıkartılacak olan partiler ve seçim kanunlarına değinilmiştir. Özyörük, diğer köşe yazılarında olduğu gibi bu yazılarında da memurlara, gençlere ve sosyal hayata ilişkin 1982 Anayasası'nın hükümlerinden övgüyle söz etmiştir.

Kaldı ki, Özyörük, aynı yazısında, bir hukukçu olmasına karşın; referandum sonrasında çıkartılacak olan partiler ve seçimler kanununun hukukçular tarafından değil, siyasetçiler tarafından değerlendirilmesinin daha iyi olacağı önerisinde bulunmuştur:

... Dünyanın en ünlü bir düzine hukuk allamesini diriltip sıraya dizseniz, seçim kanunlarındaki açık kapıları bunların hiçbiri bulamaz. En güçlü hukuk tekniği ve fevkalade dikkat ve safiyetle kurulacak bir seçim mekanizmasını “seçim kurdu” olmuş bir siyasetçiden daha iyi kimse değerlendiremez. Danışma Meclisi bunu gözden kaçırmamalı (Tercüman, 4 Kasım 1982: 9).

Özyörük, referandum gününden bir gün önce yayımlanan “Güzel bir pazar” başlıklı yazısında ise, çeşitli metaforlar kullanmış ve ertesi gün düzenlenecek olan 1982 Anayasası referandumuna ilişkin şunları söylemiştir:

... Yarın güzel bir Pazar geçireceğiz... Pastırma yazınının havası olacak herhalde... Ah bu soğuk, ah bu kış... Spikerler “Orta Avrupa ve Balkanlar üzerinden gelmekte olan bir soğuk hava kitle, yurdumuzun kuzey batı

kesimini etkisi altına alarak...” demezler mi, sanki yüreğime iner. Yarın inşallah Balkanlardan filan soğuk hava kitlesi vesaire gelmiş, sarkmış, inmiş olmayacak. Havalar enfes gidiyor... Ilık, güneşli... Aydınlık... Aydınlık... Gün batarken bakıyorum, sadece ertesi güne değil, sanki bütün gelecek günlere müjdelere verir gibi ufuk en tatlı, en ısıtıcı rengini alıyor... Kendi kendime, “Yarın da aydınlık... İnşallah hep böyle aydınlık...” diye mırıldanıyorum. Ilık ve aydınlık... En çok muhtaç olduğumuz bir mevsimde... Bundan iyisi can sağlığı (Tercüman, 6 Kasım 1982: 9).

Yazıda, “soğuk hava kitlesi” metaforuyla 12 Eylül öncesindeki olumsuzlukların (Sosyalist Blok’un ve komünizmin etkileri); “ılık”, “güneşli” ve “aydınlık” metaforlarıyla da 1982 Anayasası’yla getirilecek olan yeni düzenin (anti-komünizm) nitelendirildiği çıkarımı yapılabilir. Bu bağlamda, Özyörük’ün 1982 Anayasası referandumuna ilişkin kaleme aldığı diğer yazılarında olduğu gibi, bu yazısında da 1982 Anayasası’nın referandumla kabulüne yönelik yürüttüğü “Evet” propagandasını desteklediği söylenebilir.

Özetle, incelenen örnek gazetelerde yayımlanmış 1982 Anayasası referandumuna ilişkin manşet haberlerinde ve köşe yazılarında 12 Eylül darbesini meşrulaştıran, 1982 Anayasası’nı öven ve Anayasa referandumuna yönelik “Hayır” propagandası yapanları eleştiren ifadelerin sıklıkla kullanıldığı söylenebilir. Çünkü, 12 Eylül darbesinden sonra ilan edilen sıkıyönetim ortamında askeri rejimin icraatlarını özgürce eleştirebilmek mümkün olmamıştır. Nitekim, askeri bir rejimin darbeye yönetime el koyduğu bir dönemde özgürlük ve demokrasiden söz etmek pek de mümkün değildir. Kaldı ki, 1982 Anayasası referandumu da, halkın özgür iradesini ortaya koyabildiği ve serbestçe oy kullanabildiği bir referandum olmamıştır. Bu yüzden, 12 Eylül sonrasındaki dönemin koşulları içerisinde basının özgür bir biçimde görevini yerine getirmesi olanaksızlaşmıştır.

Bu bağlamda, çalışmada belirtilen tarihlerde, incelenen gazetelerde 1982 Anayasası referandumuna ilişkin yayımlanmış manşet haberlerinde ve köşe yazılarında çoğunlukla olumlu bir tutum benimsendiği gözlemlenmiştir.

5.3. 2010 Anayasa Değişiklik Paketi Referandumunun İncelenen Örnek Gazeteler Üzerinden Çözümlemesi

2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumu hakkında *Cumhuriyet* gazetesinde 7; *Hürriyet* gazetesinde 2 ve *Bugün* gazetesinde 7 olmak üzere toplam 16 manşet haberi yayımlanmıştır. Gazetelerin sürmanşet kısımlarında ise, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna ilişkin incelenen zaman aralığında yayımlanmış herhangi bir habere rastlanılmamıştır. Diğer yandan, 2 Eylül-11 Eylül 2010 tarihleri arasında 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumu hakkında en fazla köşe yazısı yazan yazarların; *Cumhuriyet* gazetesinden Emre Kongar, *Hürriyet* gazetesinden Cüneyt Ülsever ve *Bugün* gazetesinden ise Gülay Göktürk olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumunun gazetelerdeki sunumuna ilişkin *metinsel çözümleme*, sözü edilen 16 manşet haber ile Kongar, Ülsever ve Göktürk'ün köşe yazıları üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Bununla birlikte, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümetinin iktidarı döneminde hazırlanmış ve referanduma sunulmuştur. Dönemin muhalefet partileri (CHP, MHP ve BDP) anayasa değişikliklerine karşı çıkmış ve AKP hükümetinin tek başına hazırladığı anayasa değişiklikleri, birçok farklı kesim tarafından eleştirilmiştir. Bu yüzden, gazetelerdeki 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'ne ilişkin manşet haberlerinde ve köşe yazılarında, anayasa değişiklikleri hakkında olumlu görüşlerin yanı sıra, olumsuz eleştirilerin de yar aldığı gözlemlenmiştir.

Cumhuriyet ve *Hürriyet* gazetelerinde yayımlanmış manşet haberlerinde 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'ne ve referandumuna yönelik olumsuz eleştirilere yer verilmesine karşın; olumlu görüşlere yer verilmediği gözlemlenmiştir. Bir başka deyişle, *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerindeki manşet haberlerinde, AKP dışındaki siyasi partilerin ve yargı üyelerinin değişiklikler hakkındaki eleştirilerinin ağırlıklı olduğu söylenebilir. *Bugün* gazetesindeki manşet haberlerinde ise, *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerindeki durumun aksine, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'ne ve referandumuna yönelik olumlu görüşlerin ağırlık kazandığı söylenebilir. Bu yüzden, gazetelerdeki manşet haberlerinin *metinsel çözümlemesi* gerçekleştirilirken, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'ne ilişkin farklı görüşler medyanın ekonomi politiği yaklaşımıyla irdelenmeye çalışılmıştır.

Örneğin, *Cumhuriyet* gazetesinin “AKP’ye inanmıyoruz” (Cumhuriyet, 3 Eylül 2010: 1) başlıklı manşet haberinin ana teması, Barış ve Demokrasi Partisi’nin (BDP) 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna ilişkin aldığı “boykot” kararı üzerine kurulmuştur. Haberde, BDP Gurup Başkanvekili Ayla Akat Aka’nın, BDP Genel Başkanı Selahattin Demirtaş’ın ve Diyarbakır Belediye Başkanı Osman Baydemir’in BDP’nin “boykot” kararına ilişkin açıklamalarına yer verilmiştir. Aka, Demirtaş ve Baydemir’in açıklamalarındaki ortak görüş; AKP’nin seçim dönemlerinde samimiysiz sözler vererek vatandaşlardan oy istediği görüşü olmuştur. Haberde, BDP’lilerin aldığı “boykot” kararının uygulanmasında kararlı bir duruş sergileneceği vurgulanmıştır.

“Yüzde 51’den azsa giderim” (Cumhuriyet, 5 Eylül 2010: 1) başlıklı haberde ise, Baydemir “boykot” tavrında kararlı olduklarını şu sözlerle ifade etmiştir:

... Bir kere referandumda kim yüzde kaç almış ona bakılmaz. Türkiye genelinde ‘evet’ ne kadar çıkmış, ‘hayır’ ne kadar çıkmış, ‘boykot’ ne kadar çıkmış ona bakılır. Diyarbakır için de ne kadar sandık başına gidilmiş, ne kadar gidilmemiş ona bakılır. Diyarbakır’daki boykot oranı yüzde 51’in altında olursa, boykot kampanyasını sürdüren BDP’nin ve belediye başkanı olarak benim meşruiyetim tartışma konusudur. Protesto kampanyasını yürütüyorum ama sandık başına gitme oranı yüzde 55 olursa o zaman ben kendimi sorgularım. ‘Ben bu halkı doğru temsil etmiyorum’ derim ve gereğini de yaparım (Cumhuriyet, 5 Eylül 2010: 4).

Bugün gazetesinin “Derin yapı çözülecek” (Bugün, 10 Eylül 2010: 1) başlıklı manşet haberinde ise, dönemin Saadet Partisi (SP) Genel Başkanı Numan Kurtulmuş’un BDP’nin “boykot” kararına yönelik şu sözlerine yer verilmiştir:

... 30 yıldır PKK’dan en çok çeken bölge halkı (Doğu ve Güneydoğu’da yaşayanlar) olduğuna göre, terör örgütünün istekleri doğrultusunda oy kullanmayacaklarını düşünüyorum. Bu da onların ne kadar demokrasiye yatkın bir haleti ruhiyede olduklarını gösterir. Ümit ederim ki, bu anlamda BDP’nin boykot çağrısı yankı bulmayacaktır (Bugün, 10 Eylül 2010: 10).

Benzer şekilde, *Bugün* gazetesinin “Cuntanın keri temizlenecek” (Bugün, 11 Eylül 2010: 1) başlıklı manşet haberinde, Büyük Birlik Partisi (BBP) Genel Başkanı Yalçın Topçu’nun “boykot” kararına yönelik eleştirilerinin yer aldığı gözlemlenmiştir. Haberin içeriğinde; Topçu’nun Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki vatandaşların terör

örgütü korkusunu yendiğinden ve bu bölgelerde referanduma katılım oranının %90'ın üzerinde olacağı düşüncesinden söz edilmiştir.

Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki bazı illerde 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna katılım oranları ise şu şekilde olmuştur: Ağrı %56.4, Diyarbakır %34.8, Hakkari %9, Siirt %50.8, Şırnak %22.4, Van %43.6 vb.⁶⁹ Bu bağlamda, referandum öncesinde BDP'nin aldığı "boykot" kararının Doğu ve Güneydoğu illerinde etkili olduğu söylenebilir.

Öte yandan, 2010 referandumu öncesinde, 6 Eylül 2010'da düzenlenen "adli yıl açılış töreni"nde Yargıtay Başkanı Hasan Gerçeker'in anayasa değişiklikleri hakkındaki görüşleri gündem yaratmıştır. Gerçeker'in törende yaptığı açıklamalar, ertesi günkü *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerinde manşet haberi olarak yer almıştır. *Bugün* gazetesinin manşet haberlerinde ise, Gerçeker'in 2010 değişiklikleri hakkındaki eleştirilerine yer verilmediği gözlemlenmiştir. Gerçeker'in törende dile getirdiği "Bağımlı yargı adalet getirmez" (*Cumhuriyet*, 7 Eylül 2010: 1) ve "Arka bahçe olmayacağız" (*Hürriyet*, 7 Eylül 2010: 1) ifadeleri *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerinin manşet başlıklarında yer almışlardır. *Hürriyet* gazetesinde, Gerçeker'in açıklamalarına şu şekilde yer verilmiştir⁷⁰:

... Yargıtay Başkanı Hasan Gerçeker, dün adli yıl açılış töreninde, anayasa değişikliği paketini sert bir dille eleştirdi. Başbakan Erdoğan'ın ilk kez katılmadığı törende Gerçeker, pakete, "Kuvvetler ayrılığı ilkesi ve yargı bağımsızlığını ortadan kaldırıyor. Hukuk devletini zedeliyor. HSYK'yı çalışamaz hale getiriyor. Yargıyı siyasallaştırıyor" gerekçesiyle karşı çıktı. Gerçeker, "Yargı kimsenin ne arka bahçesi, ne ön bahçesi ne de yan bahçesidir. Olmamıştır, olmayacaktır. Buna, Türk yargıçları, Cumhuriyet Savcıları, hiçbir zaman izin vermeyecektir" dedi (*Hürriyet*, 7 Eylül 2010: 18).

Nitekim, Levent Gönenç (2010: 13)2010 Anayasa Değişiklik Paketi'nin özelliklerini irdelediği makalesinde; 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'yle yapılmak istenen değişiklikleri, AKP'nin "Kemalist-Seçkinci" rejimin vesayet aygıtlarından birisi

⁶⁹ http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2010Referandum/KesinSonuc/II_SonucLari.pdf, (Erişim tarihi: 16.05.2016).

⁷⁰Haberlerin her ikisinde de büyük ölçüde benzer ifadeler yer aldığı için tek bir gazeteden alıntı yapılması yeterli görülmüştür.

olan yargı bürokrasisini yeniden şekillendirme düşüncesi olarak yorumlamıştır. Bu bağlamda, Gerçekler'in yargı alanındaki değişikliklere yönelik eleştirilerini; Gönenç'in vurguladığı "AKP'nin yargı bürokrasisini yeniden şekillendirme düşüncesi"ne yönelik bir tepki olarak değerlendirmek mümkündür.

Benzer şekilde, 2010 anayasa değişiklikleriyle yargının iktidara bağımlı hale geleceği görüşü Yargıçlar ve Savcılar Birliği (YARSAV) Başkanı Emine Ülker Tarhan tarafından da dile getirilmiş ve *Cumhuriyet* gazetesi, Tarhan'ın bu görüşüne "Hükümet kendine bağımlı HSYK için kolları sıvadı" (*Cumhuriyet*, 11 Eylül 2010: 1) üst başlığı altında manşetten vermiştir. Haberin içeriğinde, Adalet Bakanlığı'nın adliyelerde "gizli listeler" dağıtarak birinci sınıf hakim ve savcılar arasından HSYK üyeliğine seçilecek adaylar için çalışma başlatıldığına ilişkin iddialar gündeme getirilmiştir. Haberlerde, YARSAV Başkanı Tarhan tarafından ortaya atılan iddialara şu şekilde yer verilmiştir:

...Yargıçlar ve Savcılar Birliği (YARSAV) Başkanı Emine Ülker Tarhan, anayasa değişikliği paketi henüz onaylanmadan Adalet Bakanlığı'nın adliyelerde "gizli listeler" dağıtarak HSYK'ya birinci sınıf hakim ve savcı kontenjanından seçilecek üyeler için çalışma başlattığını bildirdi. Tarhan, listelerin adliye ve bölge idare mahkemelerine geçen hafta dağıtılmaya başlandığını söyledi. "Bu listelerdeki kişilere oy verin diye manipülasyonlar yapıldığını" kaydeden Tarhan, HSYK'ya birinci sınıf yargıç kontenjanından seçilmesi için önerilenler arasında Adalet Bakanlığı Personel Genel Müdürü ve Müsteşar Yardımcısı'nın da olduğunu kaydetti. Bu isimlerin doğrudan yürütmeye bağlı insanlar olduğuna dikkat çeken Tarhan, "Bunlar demokratikleşme diyorlar ya, HSYK'yı geniş tabana yayacağız diyorlardı ya. İşte kendi geniş tabanlarını oluşturuyorlar HSYK'da (*Cumhuriyet*, 11 Eylül 2010: 5).

Hürriyet gazetesinin "Tankın önüne ben çıkarım" (*Hürriyet*, 4 Eylül 2010: 1) başlıklı manşet haberinde ise, CHP Lideri Kemal Kılıçdaroğlu'nun yargı alanına ilişkin değişiklikler hakkındaki düşüncelerine yer verilmiştir. Haberin içeriğinde Kılıçdaroğlu'nun "Askere karşı çıkacağız diye yargının bağımsızlığını yok etmeyelim. Yargı, bağımsızlığımızın güvencesidir. Yargının sorunu var. Elbette düzelsin, itirazımız yok. Ama eğer yargı siyasallaşırsa çok ağır bedeller var" (*Hürriyet*, 4 Eylül 2010: 18) şeklindeki sözlerine yer verilmiştir. Haberin spotunda ise, Kılıçdaroğlu'nun "Hukuku

egemen kılarınsanız, topluma hak ve özgürlüğü getirirseniz, kurumlar iyi çalışırsa darbe niye olsun? Kim darbe girişimi yaparsa o tankın önüne ilk ben çıkacağım” ifadelerine doğrudan vurgu yapılmıştır.

Bu görüşlerin aksine, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi’nde yargı alanına ilişkin öngörülen değişiklikleri olumlu değerlendiren kesimler de olmuştur. Örneğin, Ergun Özbudun’a (2014b: 173) göre, 2010 değişiklikleriyle HSYK’nın yapısı, daha çoğulcu ve temsili yönde değiştirilmiştir. Değişiklikler sonrasında yürütmenin HSYK üzerindeki etkisi güçlendirilmemiş, aksine önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Bunun yanı sıra, HSYK’nın yapısı daha karma ve kalabalık bir oluşuma dönüşeceği için kişisel kayırmalar, arkadaşlık ilişkileri, ideolojik endişeler, kişisel çıkarlar vb. olumsuzlukların azalacağından söz edilebilir (Hakyemez, 2010: 400-401). Kaldı ki, yüksek yargı kurullarının işlevlerini yerine getirmeleri, yargı organının yapısı ve işleyişine ilişkin bir sorun olmakla birlikte, bir ülkede yargının bağımsızlığı ilkesinin hayata geçirilmesi ve yargıya olan güvenin sağlanması oldukça önemlidir (Gönenç, 2011: 19-20).

Öte yandan, *Cumhuriyet* gazetesinin “Engelli ve yoksul ‘evet’ kışkacında” (Cumhuriyet, 8 Eylül 2010: 1) başlıklı manşet haberinde, “Hayır” kampanyasına destek veren engellilere ve yoksullara yönelik AKP tarafından baskı yapıldığına ilişkin iddialara yer verilmiştir:

Referandum sürecinde devletin tüm olanaklarını seferber eden AKP, engelli yurttaşları rencide eden bir uygulamaya imza attı. AKP Balıkesir İl Başkanı Adil Çelik, kentteki engellilere gönderdiği bayram tebriğinde kendilerine her ay asgari ücret tutarında ücret ödendiğini anımsatarak “Engelli vatandaşlarımıza yönelik olarak pozitif ayrımcılığı içeren düzenlemenin yer aldığı anayasa değişikliğine evet oyu vermenizi diler, bu vesile ile Ramazan Bayramınızı tebrik eder, sevgi ve saygılarımı sunarım” dedi...

CHP Mersin İl Başkanı Yılmaz Şanlı, AKP’nin ve bazı devlet kurumlarının işçilere, memurlara, köylülere ve yeşil kartlı yurttaşlara “evet” baskısı yaptığını belirtti... AKP’nin Mersin mitinginden önce kentin çeşitli yerlerinde mitinge katılacaklara Kuran’a el bastırılarak erzak paketi dağıttığını anımsatan Şanlı, şöyle konuştu: “Bazı ilçe kaymakamlık çalışanları ‘hayır’ çıkması halinde yeşil kartların iptal edileceği, bazı Ziraat Bankası şubelerinde de ‘hayır’ çıkması halinde zirai kredilerin

durdurulacağı baskıları yapılarak halkımız korkutulmaktadır. Tüm bunlar gösteriyor ki AKP iktidarı her yerde baskı, korku ve fişleme yapmakta, yandaşlarını da korumaktadır” (Cumhuriyet: 8 Eylül 2010: 7).

Bu anlamda, *Cumhuriyet* gazetesinin referandum öncesinde bu iddiaları manşetten vermesi, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna yönelik karşıt tutumunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Nitekim, ulusal solu temsil eden bir yayın organının, muhafazakâr sağ siyasi iktidar tarafından tek başına hazırlanmış anayasa değişikliklerine destek vermesi olanaksız görünmektedir. Bu yüzden, *Cumhuriyet* gazetesinin manşet haberlerinde; AKP’nin hazırladığı pakete ilişkin eleştirilere sıklıkla yer verilmiştir. Haberlerde, genel olarak AKP hükümeti, özel olarak da AKP lideri ve Başbakan Erdoğan eleştirilerin odağında olmuştur.

Bu savı destekler şekilde, *Cumhuriyet* gazetesinin “Ülkenin yarısını suçladı” (Cumhuriyet, 9 Eylül 2010: 1) başlıklı manşet haberinde; Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın referandumda “Evet” oyu kullanmaları yönünde vatandaşlara baskı uyguladığı ve Türkiye’yi kutuplaştırdığına yönelik söylemlerine yer verilmiştir:

... Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, referandumda “hayır” oyu kullanacak yurttaşları “darbeci” olarak nitelendirerek “Referandumda ‘hayır’ diyenler bana göre darbe anayasasını savunduklarına göre darbecidir” dedi. Erdoğan önceki akşam NTV’nin canlı yayınında programa katılan gazetecilerin gündeme ilişkin sorularını yanıtladı. Referandumda “hayır” oyu kullanacak yurttaşlar için de ağır ifadeler kullanan Erdoğan, bir gazetecinin, Erdoğan’ın daha önceki açıklamalarını anımsatarak “Sizce hayır diyenler darbeci mi olacak?” sorusu üzerine “Bana göre darbe anayasasını savunduklarına göre darbecidir” diye konuştu (Cumhuriyet, 9 Eylül 2010: 5).

Cumhuriyet gazetesinde, Erdoğan’ın vatandaşlardan “Evet” oyu talep etmesi bir baskı olarak yorumlanırken; *Bugün* gazetesi ise, Erdoğan’ın bu çağrılarını Türkiye’nin demokratik mücadelesine önemli bir katkı şeklinde yorumlamıştır. Nitekim, *Bugün* gazetesinin “‘Hayır’ çıkarsa ülke kaybeder” (Bugün, 3 Eylül 2010: 1) başlıklı haberinde, 12 Eylül 2010’da gerçekleşecek olan referandumdan “Hayır” oyu çıkarsa ve anayasa değişiklikleri reddedilirse Türkiye’nin demokrasi mücadelesinin zarar göreceği vurgulanmıştır. Ağrı’ya giderken uçakta gazetecilerin sorularını yanıtlayan Başbakan Erdoğan, 2010 referandumuna ilişkin şunları söylemiştir: “Referandumda “Evet”

çıkılmazsa yabancı sermaye gelemez. Ülke ekonomik güvenini ve istikrarını kaybeder” (Bugün, 3 Eylül 2010: 13).

Ayrıca, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi’nin referandumla kabul edilmesinin kutuplaşmalara neden olabileceğine ilişkin görüş CHP’nin eski lideri Deniz Baykal tarafından da dile getirilmiş ve *Cumhuriyet* gazetesi Baykal’ın bu görüşünü “Pişman olacaklar” (Cumhuriyet, 10 Eylül 2010: 1) başlığı altında manşet haber olarak şu vurgularla öne çıkarmıştır:

... CHP’nin eski lideri Baykal, bir siyasi partinin radikal, marjinal tezlerinin Türkiye’ye dayatıldığını belirterek “evet” çıkması durumunda ülkenin “karpuz gibi bölüneceğini” söyledi. Tavrını “evet”ten yana belirleyenlerin bir süre sonra pişman olacaklarını vurgulayan Baykal, “Biz bunu 12 Eylül’de gördük. Evet çıkarsa imzasız ihbar mektupları ile herkes tehlike altında olacak. Ergenekon düzeni yaygınlaşacak” dedi (Cumhuriyet, 10 Eylül 2010: 10).

Bu anlamda, Baykal’ın bu görüşünün CHP’nin 2010 referandumu hakkındaki görüşünü tam olarak yansıttığı söylenebilir. Nitekim, CHP 2010 referandumuna karşı “Hayır” tutumunu benimsemiş ve referanduma ilişkin siyasi kampanyalarını bu doğrultuda yürütmüştür. Benzer şekilde, MHP de 2010 referandumuna karşı “Hayır” tutumu benimsemiş olmasına karşın; *Cumhuriyet* gazetesinin manşet haberlerinde MHP’nin bu tutumuna ilişkin bir habere rastlanılmamıştır. Bu durum; ulusal solu temsil eden *Cumhuriyet*’in, kendi ideolojik referansına uygun sol bir parti olan CHP’nin görüşlerine ağırlık vermeyi tercih etmiş olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Kaldı ki, siyasal parti ve gazete ilişkisi yorumunu destekleyen bir başka bulgu; 2010 referandumuna karşı “Hayır” tutumunu benimseyen MHP’nin, bu tutumundan dolayı *Bugün* gazetesinin bazı manşet haberlerinde oldukça ağır bir şekilde eleştirildiğinin gözlemlenmesi olmuştur.

Örneğin, *Bugün* gazetesinin “Bizim daltonlar neyi savunuyor” (Bugün, 6 Eylül 2010: 1) başlıklı manşet haberinde, Ülkü Ocakları Kurucu Başkanı Ramiz Ongun’un MHP’ye yönelik ağır eleştirilerine şu şekilde yer verilmiştir:

Daha evvel Anayasa değişmedi mi bölüm pörçük de olsa. Siz değiştirince makbul, başkası değiştirince kötü öyle mi? En çok sıkıntı çektiğimiz maddeler değiştiriliyor. Karşı olduğumuz bir şey yok, savunduğumuz şeyler

var. Rahmetli Türkeş'in karşı çıktığı Anayasa'ya bizim daltonlar niye sahip çıkıyor, ayıp değil mi? Nasıl bir çelişkidir bu? Sonra da mezarına gidip timsah gözyaşları dökmek çok çirkin ikiyüzlülük. 11 yıl hapis yatmış insanlara hakaret ediyor. Buna hakkı yok. Şehitlere sahip çık, gazilere hakaret et. Ne vicdansızlıktır, Devlet Bey'e yakışır mı (Bugün, 6 Eylül 2010: 10).

Benzer şekilde, İstanbul'un Avcılar semtinde Avcılar Belediyesi tarafından billboardlara asılan “Müslüman kadınların rahibe gibi örtünmesi için ‘Evet’” yazılı afiş sonrasında gündeme gelen tartışmalar, *Bugün* gazetesinde manşet haber olarak verilmiştir. “Rahibe krizinde onur istifası” (Bugün, 7 Eylül 2010: 1) başlıklı haberde, yaşanan afiş tartışmaları sonrasında Avcılar Belediyesi'nin CHP'li Meclis Üyesi Ömer Zengin'in görevinden istifa etmesi onurlu bir davranış olarak nitelendirilmiştir. Haberin içeriğinde, başörtülü kadınların rahibeye benzetildiği afişin Avcılar Belediyesi Meclis Toplantısı'nda gündeme gelmesi üzerine Zengin'in bu durum karşısında istifa ettiği vurgulanmıştır. Haberde dikkat çeken nokta ise, CHP'li bir ilçe belediyesinin hatasının CHP teşkilatının geneline yansıtılması olmuştur. Nitekim, haberin spotunda ve içeriğinde “Afiş skandalı CHP'yi karıştırdı”, “CHP'nin rahibe afişi” gibi ifadeler yer verildiği gözlemlenmiştir.

Kısacası, *Bugün* gazetesi, bir yandan 2010 referandumuna ilişkin destekleyici tutumunu sürdürürken; diğer bir yandan da referanduma karşı “Hayır” propagandası yürüten kesimlere yönelik eleştirilerin ve suçlamaların yer aldığı haberleri ön sayfalarındaki manşetlerine taşımıştır.

Öte yandan, 2010 dönemine ilişkin incelenen gazetelerin köşe yazılarına bakıldığında şunlar söylenebilir: Kongar (*Cumhuriyet*) ve Ülsever'in (*Hürriyet*) yazılarında AKP hükümeti, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi, referandum için düzenlenen “Evet” kampanyaları ve paketin içeriğindeki değişiklik maddeleri sorgulanmıştır. Göktürk'ün yazılarında ise, Kongar'ın ve Ülsever'in konuya ilişkin tutumlarının aksine, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'ni ve referandumunu destekleyen ve referanduma ilişkin “Hayır” kampanyası yürütenlere yönelik eleştiriler geliştiren bir tutum sergilenmiştir.

Bununla birlikte, Kongar ve Ülsever'in yazılarında ağırlıklı olarak 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'nin içeriğindeki yargı alanına ilişkin değişiklik maddelerinin

konu edinildiği gözlemlenmiştir. Örneğin, *Cumhuriyet* yazarı Kongar, “Değişiklik paketindeki açık ve gizli sivil darbe maddeleri” (*Cumhuriyet*, 2 Eylül 2010: 3) başlıklı köşe yazısında, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi’nde öngörülen yargı alanına ilişkin değişiklikleri “sivil darbe maddeleri” olarak nitelendirmiştir. Kongar, anayasa değişikliklerinin referandumda kabul edilmesi halinde; Anayasa Mahkemesi ve HSYK’nın iktidarın denetime altına gireceğini ve yargı bağımsızlığının ortadan kalkacağını savunmuştur:

... Anayasa Mahkemesi, Cumhurbaşkanlığı ve Meclis tarafından yapılacak üye seçimleri aracılığıyla, iktidarın organı haline getiriliyor. Bu öneri başlı başına, demokratik rejime karşı bir sivil darbe maddesidir....Anayasa Mahkemesi’nin iktidarın etkisi altına sokulması, demokrasinin en önemli güvencelerinden birinin ortadan kaldırılması, demokratik rejimin tasfiyesi anlamına gelmektedir. Tüm yargı sistemini oluşturan ve denetleyen Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu’nun işleyişi, Adalet Bakanı’nın denetimi altına konulmaktadır. HSYK Başkanvekili Kadir Özbek’in ve üye Ali Suat Ertosun’un defalarca dile getirdikleri gibi bütün savcı ve yargıçların kaderi, bu paketteki değişikliklerle, Adalet Bakanı’nın iki dudağı arasına terk ediliyor. Böylece demokratik rejimlerin vazgeçilmez ilkesi olan yargı bağımsızlığı da bir sivil darbe ile yok ediliyor (*Cumhuriyet*, 2 Eylül 2010: 3).

Kongar, “Referandum neden bölücü oldu” (*Cumhuriyet*, 9 Eylül 2010: 3) başlıklı bir başka yazısında ise, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi’yle yargı alanında yapılacak değişikliklerle birlikte yüksek yargı organlarının siyasal iktidarın etkisi altına gireceği ve bu organlar üzerinde “sivil bir tahakküm” kurulacağına yönelik endişelerini şöyle sürdürmüştür:

Yüksek Yargı organlarının, özellikle de Anayasa Mahkemesi’nin siyasal iktidarın etkisine girmesi, demokratik düzenin temellerini tehdit ediyor: Siyasal iktidar, referandumda önerdiği değişiklikler aracılığıyla zaten etkisinde olan HSYK’yı iyice denetime alacak ve bütün yargı mekanizmasını bağımlı hale getirecek. Üstelik iktidarın eylemlerinin “Demokratik, Laik ve Sosyal Bir Hukuk Devleti” kavramına uygunluğunu

denetlemekle görevli olan Anayasa Mahkemesi'ni de kendine tabi kılınca, artık demokrasi rafa kalkacak (Cumhuriyet, 9 Eylül 2010: 3).

Benzer şekilde, *Hürriyet* gazetesi yazarı Cüneyt Ülsever, "İktidar ve yargı" (Hürriyet, 7 Eylül 2010: 22) başlıklı yazısında, değişiklik paketindeki Anayasa Mahkemesi ve HSYK'nın yapısına ilişkin maddelerin Türkiye'de bir "sivil vesayet" ortamı oluşturacağını iddia etmiştir. Ülsever, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'nde öngörülen yargı alanına yönelik değişikliklerle birlikte, özellikle Anayasa Mahkemesi ve HSYK'nın iktidarın denetimi altına gireceğini belirtmiştir:

... Anayasa Mahkemesi'nde 17 üyeden en az 10'unun iktidarın yanında olması garanti altına alınıyor... Hangi iktidar seçerse seçsin üyeler 12 yıllığına veya 65 yaşına dek hizmet verecekler. Yeni metne, Bakan ve müsteşarın şimdiki olağanüstü yetkileri yanında "HSYK'nın yönetim ve temsilinin Adalet Bakanı'na ait olduğu" yolunda bir cümle ekleniyor. Kurulacak sekretaryanın Genel Sekreteri'ni atama yetkisi de Adalet Bakanı'nda. Müfettişler HSYK'ya bağlanıyor ama Bakan'ın onayı olmadan soruşturma yapamıyorlar. Bunun yanında, 3 daire halinde çalışacak olan yeni HSYK'da dairelerin oluşumu ve işbölümünün kanunla düzenleneceği belirtiliyor. Böylelikle hükümet istediği düzenlemeleri yapma konusunda geniş yetkiye sahip oluyor (Hürriyet, 7 Eylül 2010: 22).

Ülsever, "Tarih tekerrür etmesin: 1957-1960 DP dönemi" (Hürriyet, 9 Eylül 2010: 22) başlıklı bir başka yazısında; yargı alanındaki değişikliklere ilişkin "sivil vesayet" eleştirisini bir adım daha ileri götürmüştür. 2010 anayasa değişiklikleriyle iktidarın yargıyı vesayeti altına almaya çalıştığını bir kez daha vurgulayan Ülsever, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'yle AKP'nin yapmak istedikleri ile 1957-1960 DP dönemindeki gelişmeler arasında benzerlikler olduğunu savunmuştur:

...Benim korkum, YAŞ (Yüksek Askeri Şura) kararlarına yargı yolunun açılmasını muştulayan Başbakan'ın öte yanda ayağına "pranga" olan yargının istediği gibi vali, kaymakam vb. atamasına "engel olmasına" sinirlenmesinin resmettiği ruh halidir. Recep Tayyip Erdoğan'a göre Başbakan "ister asar, ister keser!" Erdoğan da galiba, "İstersem odunu bile seçtiririm" diyebilen rahmetli Adnan Menderes gibi düşünüyor... (Nitekim) Tahkikat Komisyonu, Başbakan Menderes'in "Adliye işleyemez hale

gelmiştir” sözleri üzerine kuruldu. Tahkikat Komisyonu’nun kurulması Anayasa’ya aykırı değildi. Tahkikat Komisyonu parti faaliyetlerini yasakladı, gazeteleri kapattı, habercileri ceza evine gönderdi... Ancak olaylar hiç durulmadı (Hürriyet, 9 Eylül 2010: 22).

Bununla birlikte, Ülsever, “Hayır’ın ruhu” (Hürriyet, 8 Eylül 2010: 22) başlıklı önemli bir diğer yazısında ise; referandumda “Hayır” oyu kullanmanın ne anlama geleceğini hukukun üstünlüğü ve kuvvetler ayrılığı ilkelerine atıfta bulunarak şöyle ifade etmiştir:

... Demokrasi, hukukun üstünlüğünü iktidarın üstünlüğüne karşı savunmak için ülke yönetimini oluşturan güçlerin (erklerin) birbirinden bağımsızlığını garanti altına almak ister. Yargı, yasama ve yürütme erkleri birbirinden bağımsız olmalıdırlar ki, iktidarın sınırları çizilsin, hukukun üstünlüğü iktidarın gücü karşısında ezilmesin...Üç erkten zaten ikisini sistematik olarak elinde tutan yürütmeye (iktidara) karşı hukukun üstünlüğünü koruyabilmek için hiç olmazsa yargının bağımsızlığını koruyabilmek gerekiyor. Hayır’ın ruhu bu noktada! (Hürriyet, 8 Eylül 2010: 22).

Ülsever’in ifadelerinden, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi’nin referandumda kabul edilmesi durumunda; kuvvetler ayrılığı ve hukukun üstünlüğü ilkeleri ile yargı bağımsızlığının iktidara karşı korunmasının güçleşeceği çıkarımında bulunulabilir. Bir başka deyişle, Ülsever, Türkiye’deki yargı bağımsızlığının iktidara karşı korunabilmesi açısından referandumda “Hayır” oyu kullanmanın önemine dikkat çekmiştir.

Ülsever’in aksine Gülay Göktürk, “Hayır çıkarsa” (Bugün, 4 Eylül 2010: 12) başlıklı yazısında; referandumdan “Evet” çıkacağından emin olduğunu vurguladıktan sonra, “Hayır” çıkması durumunda neler olabileceğine yönelik şu irdelemelerde bulunmuştur:

... Referandumdan hayır çıkması halinde- ki bu ihtimal sifıra yakındır- elbette bazı olumsuz gelişmeler yaşanabilir. Hükümet zayıflayabilir; reformlara devam konusunda şevki kaçabilir; yeni bir anayasa konusu bir süre için rafa kalkabilir. Değişimin hızı yavaşlayabilir. Ama tersine gidış yaşanmaz. Değişimde kritik süreç artık aşılmıştır. Artık hiçbir güç Türkiye’nin derin devletle hesaplaşması sürecini durduramaz... Darbeler dönemini geri getiremez (Bugün, 4 Eylül 2010: 12)

Emre Kongar ise, “Referandum: Korku İmparatorluğu’nun...” (Cumhuriyet, 4 Eylül 2010: 3) başlıklı yazısında; “Referandumda ‘Evet’ çıkarsa, Korku İmparatorluğu tüm ülkeye ve geleceğimize egemen olacak... Geleceğin Aydınlik Türkiyesi’ne, Hukuk Devletine, Demokrasiye olan inancımız, çocuklarımızın, belki de torunlarımızın gelecekleri, bu Korku İmparatorluğu’nun ipoteği altına girecek” (Cumhuriyet, 4 Eylül 2010: 3) yorumunda bulunmuştur.

Bu bağlamda, Kongar ve Ülsever’in referandum sürecinde “Hayır” kampanyalarına; Göktürk’ün ise, “Evet” kampanyalarına destek verdiği yazdıkları yazılardan açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Kaldı ki, yazarların üçü de referandumda hangi yönde oy kullanacaklarına yazılarında sıklıkla değinmişlerdir. Bu yüzden, 2010 referandumu sürecinde, 1961 ve 1982 referandum süreçlerine kıyasla daha demokratik bir ortamın varlığından söz edilebilir. Nitekim, 1961 ve 1982 anayasalarının referandum süreçlerinde darbe koşullarının toplum üzerinde bir baskı oluşturduğunu ve insanların görüşlerini açıkça ifade edemediğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumu öncesinde, özellikle çalışmada irdelenen köşe yazılarında yazarların referanduma ilişkin görüşlerini görece özgür bir biçimde ifade edebildikleri söylenebilir. Eşdeyişle, 1961 ve 1982 Anayasa referandumları öncesinde yayımlanmış ve çalışmaya dahil edilerek irdelenmiş köşe yazılarında; 2010 dönemindeki gibi görece özgür bir ortamın varlığından söz etmek zordur.

Öte yandan, *Hürriyet* gazetesi yazarı Ülsever, “Diyarbakır’da Türklere hitap eden başbakan!” (Hürriyet, 5 Eylül 2010: 22) başlıklı yazısında Başbakan Erdoğan’ın Diyarbakır mitingindeki sözlerini eleştirmiştir. Erdoğan’ın konuşması sırasında “Kürt” kelimesini neredeyse hiç kullanmadığını vurgulayan Ülsever, Erdoğan’ın Diyarbakırlılara değil; Batı’daki Türklere hitap ettiğini yazmıştır. Bunların yanı sıra, Erdoğan’ın 12 Ağustos 2005’te Diyarbakır’da yaptığı konuşmasında “Kürt sorunu sadece bölgenin değil, tüm Türkiye’nin, herkesin sorunudur. Benim de sorunumdur... Kürt sorunu ne olacak, nasıl çözülecek? Anayasal düzen, toplumsal bütünlük içinde, daha çok hukuk, daha çok demokrasi ve daha çok refahla çözülecek” dediğini hatırlatan Ülsever, 2010 referandumu öncesinde düzenlenen Diyarbakır mitinginde ise, Erdoğan’ın ağzından “Anayasal düzen değişimi ile çözülecek Kürt sorunu”na ilişkin tek bir kelime çıkmadığına dikkat çekmiştir. Ülsever, Erdoğan’ın böyle bir tutum benimseyerek Batı’daki Türklere “Bakın, PKK’ya zerre kadar taviz vermiyorum”

demek istediğini iddia etmiş ve Erdoğan'ın beş yıl arayla gerçekleştirdiği konuşmalar arasında tutarsızlık olduğunu vurgulamıştır.

Erdoğan'ın Diyarbakır'da benimsediği tutumun nedeni BDP'nin 2010 referandumuna karşı "boykot" kararı alması ve PKK'nın buna destek vereceğini açıklaması olabilir. BDP'nin Doğu ve Güneydoğu illerindeki nüfuzu ve PKK'nın yöre halkı üzerindeki baskısı düşünüldüğünde, Erdoğan'ın Doğu'daki bir ilden Batı'ya seslenmesi bir seçim stratejisi olarak görülebilir. Nitekim, referandum sonrasında Doğu ve Güneydoğu illerinin büyük bir çoğunluğunda "boykot" kararının etkili olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, Erdoğan'ın bu durumu öngördüğü ve bu yüzden bazı kesimlerin tepkisini çekebilecek "Kürt sorunu"na Diyarbakır konuşmasında değinmediği çıkarımı yapılabilir.

Bununla birlikte, BDP'nin "boykot" kararına ilişkin *Bugün* yazarı Göktürk'ün iki tane köşe yazısı kaleme aldığı gözlemlenmiştir. Göktürk, "Kürtler'in boykotla imtihanı" (*Bugün*, 6 Eylül 2010: 4) ve "Sandıkta kendi kendinize kaldığımızda" (*Bugün*, 8 Eylül 2010: 4) başlıklı yazılarında, Doğu ve Güneydoğu illerinde yaşayan vatandaşlara BDP'nin ve PKK'nın baskılarına karşın; referandumda özgür iradelerini ortaya koymaları ve oy kullanma haklarına sahip çıkmalarını önermiştir. Göktürk, devletin Doğu ve Güneydoğu'da güçlü bir "tarafsız hakem" olarak referandum için güvenli ortamı sağlaması ve bölge insanının oy kullanma hakkına sahip çıkarak referandumda oy kullanması durumunda, "Kürt meselesi"nin siyaset yoluyla çözümü için yepyeni olanakların elde edilebileceğini belirtmiştir (*Bugün*, 6 Eylül 2010: 4). Bunun yanı sıra, Doğu ve Güneydoğu halkına, sade düşünceleri, içlerinden gelen sesi dinlemeleri ve "zırva" olarak nitelendirdiği "Hayır" gerekçelerine inanmamaları konusunda tavsiyeler vermiştir (*Bugün*, 8 Eylül 2010: 4).

Göktürk, "Namusu kurtarmak" (*Bugün*, 10 Eylül 2010: 4) başlıklı yazısında ise, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumunu, 12 Eylül Anayasası'nı tamamen ortadan kaldıracak yeni bir anayasanın hazırlanmasında bir olanak olarak yorumlamıştır:

...Şimdi halkın önünde bir fırsat var: 1980'de yaptığı hatayı düzeltme, bir bakıma "namusu kurtarma" fırsatı... 1980 yılında darbeciye destek vererek bu faşist anayasayı bu ülkenin başına musallat eden halk, hiç değilse şimdi, bu referandumda askeri vesayet rejimine karşı net bir tavır alarak bu hatasını

bir ölçüde telafi edebilir. Şimdi kısmi bir düzenleme yapılabilir ve daha önemlisi 12 Eylül Anayasası'nı toptan ortadan kaldıracak yepyeni bir anayasanın önünü açabilir (Bugün, 10 Eylül 2010: 4).

Referandum döneminde, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'nin "12 Eylül'le yüzleşmek" anlamına geldiği Başbakan Erdoğan başta olmak üzere referanduma destek veren birçok kesim tarafından dile getirilmiştir. Benzer şekilde, Göktürk'ün "Namusu kurtarmak" başlıklı yazısının teması da "12 Eylül'le yüzleşmek" üzerine kuruludur.

Oysaki, Göktürk'ün 10 Eylül 2010 tarihli yazısında savunduklarıyla 6 ve 8 Eylül 2010 tarihli yazılarındaki görüşlerinin birbiriyle çeliştiğini söylemek mümkündür. Nitekim, 6 ve 8 Eylül 2010 tarihli yazılarında 2010 referandumu için BDP'nin ve PKK'nın "boykot" baskılarından söz eden Göktürk, kendi deyimiyle "faşist anayasa"nın referanduma sunulduğu dönemde faşist bir askeri rejim baskısının olduğunu göz ardı etmiştir denilebilir. 2010 referandumu için devlete Doğu ve Güneydoğu illerinde "tarafsız bir hakem" olarak tedbir alması konusunda çağrıda bulunan Göktürk'ün, 1982 Anayasası referandumu döneminde topluma bizzat "devlet" tarafından baskı yapıldığını görmezden geldiği düşünülebilir. Kaldı ki, Tanör ve Yüzbaşıoğlu'nun (2001: 25) da vurguladığı gibi, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra insan hakları sıkıyönetim uygulamaları ve MGK kararlarıyla büyük ölçüde sınırlandırılmış, 1964'ten beri normal dönemlerde uygulanmayan (1971-1973 aralığı hariç) idam cezaları yeniden uygulanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla, böyle bir dönemde gerçekleştirilen 1982 Anayasası referandumunda "Hayır" oyu kullanmanın oldukça güç olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

Öte yandan, Emre Kongar, "Başbakan referandum için ağızından baklayı çıkardı"(Cumhuriyet, 7 Eylül 2010: 3) başlıklı yazısında, Erdoğan'ın Kocaeli mitinginde söylediği "İnşallah 12 Eylül milat olacak. Hukuk, adalet ve sosyal devlet adına yeni bir başlangıç olacak. Daha kapsamlı bir anayasa için önemli bir adım olacak" sözlerini eleştirmiştir. Bu sözlerden hareketle Kongar, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'nin uzun vadedeki amacının şu şekilde olacağını savunmuştur:

... İşte şimdi AKP'nin aynı kuyumcu sabrı ve ustalığıyla bir başka projesi daha uygulamaya konuluyor: Kapsamlı anayasa değişikliği! Neden 12 Eylül referandumu bu değişikliğin kilidi? Çünkü AKP'nin yapacağı değişiklikler, anayasanın temel ruhu olan "Demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti"

anlayışına aykırı olacak ve bu nedenle bugünkü bağımsız Anayasa Mahkemesi'nden dönecek de ondan! Önce Anayasa Mahkemesi'nin yapısını değiştir... Mahkemeyi kendine bağla... Sonra anayasayı da istediğin gibi değiştir! İşte 12 Eylül'de oylanacak olan AKP projesi budur (Cumhuriyet, 7 Eylül 2010: 3).

Kongar, “Bayram sevincini yaşayamayan toplum” (Cumhuriyet, 11 Eylül 2010: 3) başlıklı yazısında ise, 2010 referandumunun gündemi çok meşgul ettiğinden ve referandum sürecine denk gelen 2010 Ramazan Bayramı sevincinin 2010 referandumunun gölgesinde kaldığından söz etmiştir. Kongar, referandum gününden bir gün önce, Ramazan Bayramı'nın üçüncü gününde kaleme aldığı yazısında şunları söylemiştir:

... Sevgili okurlarım, ülkenin içinde bulunduğu vahim bölünme herkesi etkiliyor... Toplumsal alışkanlıklar ve kültürel değerler bile erozyona uğruyor. İnsanlar tam yaz tatilinin sonuna denk gelen Ramazan'ı da doğru dürüst idrak edemediler... Bayramı da yaşayamadılar... Herkesi bir referandum telaşı sarmıştı: Ramazan zaten iktidarın “Evet” baskısı ile geçti... Sahura mı kalkılıyor, oruç mu tutuluyor, iftar mı yapılıyor, teravih namazı mı kılınıyor, “Evet” kampanyası mı yapılıyor, anlaşılmayan bir otuz gün yaşadık... Derken Bayram geldi... Nerede o Bayram sevinci... Nerede o güzelim Bayram telaşı! Ne tatil... Ne Ramazan... Ne Bayram... Varsa yoksa referandum (Cumhuriyet, 11 Eylül 2010: 3).

Bununla birlikte, Göktürk, referandum gününden bir gün önce kaleme aldığı “Kazananlar kaybedenler” (Bugün, 11 Eylül 2010: 12) başlıklı yazısında, referandumda “Hayır” oyu kullananların kaybedeceğinden; “Evet” oyu kullananların ise kazançlı çıkacağından söz etmiştir. Göktürk, özellikle BDP'nin “boykot” kararını eleştirmiş ve referandum sonucu ne çıkarsa çıksın BDP'nin kaybedeceğini iddia etmiştir:

... Bu partinin (BDP) referandum sonucu ne çıkarsa çıksın kazanması mümkün değil. Bu paket BDP'nin boykot kararı yüzünden geçmezse Ak Parti “vesayetçi rejimi değiştirmek için elinden gelini yapmış bir parti” olmanın şerefini taşıyacak, BDP ise engellemiş olmanın günahını... Değişiklik boykota rağmen geçerse, o zaman da Ak Parti “bütün engellemelere rağmen” demokratik bir Anayasa değişikliğini tek başına

gerçekleştirmiş bir parti olarak tarihe geçecek; BDP ise demokratik yürüyüşü çelmelemeye çalışmış ve neyse ki başaramamış bir parti olarak anılmaktan kurtulamayacak (Bugün, 11 Eylül 2010: 12)

Özetle, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumu, düzenlendiği dönemin koşulları bakımından 1961 ve 1982 referandumlarından oldukça farklı bir referandum olmuştur. Nitekim, 2010 referandumunun 1961 ve 1982 referandumlarına kıyasla görece daha demokratik ve özgür bir ortamda gerçekleştirildiği söylenebilir. Çünkü, 1961 ve 1982 referandumları, gerçekleştirilen askeri darbeler sonrasında askeri rejimler tarafından hazırlanan anayasaların oylanması için düzenlenmiş olmasına karşın; 2010 Anayasa Değişiklik Paketi, sivil bir iktidar tarafından hazırlanmış ve referanduma sunulmuştur. 2010 Anayasa Değişiklik Paketi her ne kadar tek bir parti (AKP) tarafından hazırlanmış da olsa; referandum sürecinde demokratik koşulların hâkim olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'ne karşı çıkan kesimler, referandum öncesinde özgür biçimde kampanyalar düzenleyerek değişiklikler hakkındaki olumsuz düşüncelerini açıklayabilmiştir. BDP'nin "boykot" kararı alması ve muhalefet partilerinin (CHP, MHP) düzenledikleri "Hayır" mitingleri bu görece özgür ortamın bir göstergesidir denilebilir.

Bu bağlamda, 2010 referandumu dönemindeki daha özgür ve demokratik bir ortamın yansımalarını, 2010 referandumuna ilişkin yayımlanmış manşet haberlerinde ve köşe yazılarında gözlemlemek mümkündür. Çünkü, 2010 referandumuna ilişkin manşet haberlerinde ve köşe yazılarında olumlu eleştirilerin yanı sıra, olumsuz eleştirilere de yer verilmiştir. Kaldı ki, olumsuz eleştirilerin ağırlığının daha fazla olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte, gazetelerdeki 2010 referandumuna ilişkin manşet haberlerine ve köşe yazılarına bakıldığında; *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerinin 2010 referandumuna yönelik muhalif, eleştirel ve sorgulayıcı bir tutum benimsemişlerdir. *Bugün* gazetesinin ise, *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerinin aksine; 2010 referandumunu destekleyen bir tutum içerisinde olmuştur. Dolayısıyla, sözü edilen gazetelerin ideolojilerindeki farklılıklar, 1961 ve 1982 referandumlarına yönelik tutumlarına kıyasla, 2010 referandumuna yönelik tutumlarında daha belirleyici olmuştur denilebilir.

5.4. Genel Değerlendirme

Çalışmada gerçekleştirilen *metinsel çözümleme* sonucunda referandum (1961,1982 ve 2010) dönemlerinde hâkim olan farklı dönemsel koşulların, Türkiye basınına temsilen seçilmiş *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/Bugün* gazetelerinin referandumlara yönelik tutumlarında belirleyici bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Nitekim, 1961 ve 1982 anayasa referandumları, 1960 ve 1980 darbelerinin getirdiği olağanüstü koşulların gölgesinde gerçekleştirilirken; 2010 Anayasa Değişiklik Paketi, görece daha demokratik ve özgür bir ortamda referanduma sunulmuştur. Dolayısıyla, 1961 ve 1982 referandumları dönemlerinde basının özgür bir şekilde görevini yerine getirmesi olanaksızken; 2010 referandumu döneminde böylesi bir durum söz konusu olmamıştır.

Bu bağlamda, sözü edilen gazetelerde 29 Haziran-8 Temmuz 1961 tarihleri arasında yayımlanmış 1961 Anayasası referandumuna ilişkin manşet haberlerinin ve köşe yazılarının büyük bir çoğunluğunda, 1961 Anayasası'nı öven ve Anayasa'nın referandumda kabulünü destekleyen görüşlerin yer aldığı gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, 1961 Anayasası referandumunu destekleyen manşet haberlerinin ve köşe yazılarının *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerinde ağırlık kazandığı söylenebilir. Çünkü, *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerindeki manşet haberlerinin tümünde, 1961 Anayasası referandumuna ilişkin olumlu görüşlere yer verilmiştir. Öte yandan, *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerinde 1961 Anayasası referandumu hakkında en fazla köşe yazısını kaleme alan yazarların köşe yazılarında da 1961 Anayasası referandumunu destekleyen bir tutum benimsenmiştir.

Dolayısıyla, *Hürriyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerinin 1961 Anayasası'na yönelik benimsedikleri tutumların büyük ölçüde birbirine yakın olduğu söylenebilir. Her iki gazetede de 1961 Anayasası referandumuna ilişkin manşet haberlerinde ve köşe yazılarında, 1961 Anayasası'nın demokratik düzenin yeniden sağlanmasında önemli bir adım olacağı görüşü hâkimdir. Ancak, *Tercüman* gazetesinin 1961 Anayasası'na ve referandumuna ilişkin olumlu bir tutum benimsediğini söylemek oldukça güçtür. Çünkü, *Tercüman* gazetesinde 1961 Anayasası referandumuna ilişkin herhangi bir köşe yazısına rastlanılmamıştır. Bunun yanı sıra, *Tercüman* gazetesindeki 3 manşet haberinden 2'sinin DP'nin devamı niteliğinde olan AP'nin lideri Gümüşpala'nın 1961

Anayasası'nı ve referandumunu dolaylı bir şekilde eleştirdiği radyo konuşmasıyla ilgili olduğu gözlemlenmiştir.

Özetle, ulusal solu temsil eden *Cumhuriyet* gazetesinde ve liberal basını temsil eden *Hürriyet* gazetesinde, “gayrimeşru bir iktidarı (DP) tasfiye eden ve demokrasiye dayanan yeni bir anayasanın yapılmasını sağlayan” (Aldıkaçtı, 1970: 114) 27 Mayıs darbesini meşru gören ve 1961 Anayasası'nı destekleyen bir tutum benimsendiğini söylemek mümkündür. DP döneminde, özellikle muhalif basın üzerinde kurulmaya çalışılan tahakkümün de *Cumhuriyet* ve *Hürriyet* gazetelerinin bu tutumları benimsemelerinde etkili olduğu düşünülebilir. Nitekim, DP iktidarı 1950'lerin ikinci yarısından itibaren basın üzerinde kendi tahakkümünü kurmaya ve basını kontrol altına almaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Örneğin, 17 Mart 1954'te “Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun” (RG, 17 Mart 1954/8669) çıkartılması ve Tahkikat Komisyonu'nun kurulması DP'nin muhalif basına yönelik baskısının göstergeleri olmuştur. Hıfzı Topuz'un (2003: 228) da vurguladığı gibi, DP döneminde uygulanan baskı ve yasaklarla sindirilmeye çalışılan basın, 27 Mayıs darbesinden sonra bu baskı ve yasaklardan büyük ölçüde kurtulmuştur.

Öte yandan, 28 Ekim-6 Kasım 1982 tarihleri arasında sözü edilen gazetelerde yayımlanmış 1982 Anayasası referandumuna ilişkin manşet haberlerine ve köşe yazılarına bakıldığında; 12 Eylül 1980 darbesiyle gelen sıkıyönetim ortamının ve askeri rejim baskısının gazetelerdeki haberlere ve köşe yazılarına yansıdığı söylenebilir. Kaldı ki, 1980 darbesiyle birlikte ortaya çıkan koşullar, 1960 darbesinden sonraki koşullara kıyasla daha ağır olmuştur. Bu yüzden, 1961 Anayasası referandumu döneminde özgür bir şekilde görevini yerine getirmekte güçlük çeken basının işi, 1982 Anayasası referandumu döneminde daha da zorlaşmıştır denilebilir.

Bu bağlamda, sözü edilen gazetelerde yayımlanmış 1982 Anayasası referandumuna ilişkin manşet haberlerinde ve köşe yazılarında 1982 Anayasası'nı öven ve destekleyen bir tutumun ağırlık kazandığından söz edilebilir. Çünkü, 12 Eylül darbesinden sonra ilan edilen sıkıyönetim ortamında basının askeri rejimin icraatlarını özgürce eleştirebilmesi mümkün olmamıştır. Nitekim, 1980 darbesinden sonra, basın oldukça zarar görmüş, bazı gazeteler kapatılmış, basın özgürlüğü büyük ölçüde sınırlandırılmış ve basına yoğun bir baskı uygulanmıştır. Topuz'un da belirttiği gibi, 1980 darbesinden sonra, askeri rejimin Sıkıyönetim Kanunu'nda (RG, 21 Eylül

1980/17112) yaptığı değişikliklerle birlikte Sıkıyönetim Komutanlığı'na basın ve haberleşme faaliyetlerini sınırlandırma ve sansür koyma yetkisi verilmiştir. Bunların yanı sıra, 1982 Anayasası referandumunu, parlamento ve hükümetin feshedildiği, eski parlamento üyelerinin ve bütün parti mensuplarının siyasal faaliyetlerinin yasaklandığı bir ortamda gerçekleştirilmiştir (Şahbaz, 2006: 258-259). Dolayısıyla, özgürlüklerin büyük ölçüde sınırlandırıldığı, sıkıyönetim koşullarının hâkim olduğu, basına yönelik baskı ve yasakların arttığı bir dönemde basın özgürlüğünden söz etmek mümkün değildir.

Bununla birlikte, *Cumhuriyet* gazetesinde 1982 Anayasası referandumuna ilişkin herhangi bir köşe yazısına rastlanılmamış olması, 12 Eylül darbesine ve 1982 Anayasası'na karşı bir tepki olarak yorumlanabilir. Dönemsel koşulların basın üzerindeki baskıyı arttırdığı bir dönemde, 1982 Anayasası Referandumu'na ilişkin eleştirel bir tutum geliştirilememiş olmasına karşın; *Cumhuriyet* gazetesinin köşe yazılarında, referandum yerine kültür-sanat, spor, bilim vb. konuların tercih edilmesi bir tepki olarak düşünülebilir.

Bunların yanı sıra, sözü edilen gazetelerde 2 Eylül-11 Eylül 2010 tarihleri arasında 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna ilişkin yayımlanmış manşet haberlerinde ve köşe yazılarında gazetelerin referanduma yönelik tutumlarının oldukça farklılaştığı gözlemlenmiştir. Böyle bir durumun ortaya çıkışında, 2010 referandumunun görece özgür bir biçimde toplumun farklı kesimleri tarafından eleştirildiği ve tartışıldığı bir ortamın varlığı etkili olmuştur denilebilir. 2010 Anayasa Değişiklik Paketi, AKP iktidarı tarafından tek başına hazırlanmış olmasına karşın; görece demokratik bir seçim atmosferinde referanduma sunulmuştur. Dolayısıyla, 2010 referandumu döneminde, gazetelerin benimsedikleri ideolojiler, referanduma ilişkin yayın politikalarında daha belirleyici olmuştur.

Bu bağlamda, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'ni referandum sürecinde en fazla eleştiren gazete *Cumhuriyet* gazetesidir. Nitekim *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanmış manşet haberlerinin hepsinde ve irdelenen tüm köşe yazılarında bu durumu gözlemek mümkündür. Özellikle Kongar'ın köşe yazılarında, 2010 referandumunun oldukça fazla eleştirildiği söylenebilir.

Benzer şekilde, *Hürriyet* gazetesinde de 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'ne yönelik eleştirel bir tutum benimsenmiş olmasına karşın; *Cumhuriyet* gazetesine kıyasla

2010 referandumuna ilişkin çok az (2 adet) manşet haberine yer verilmiştir. Çalışmada belirlenen tarih aralıklarında, *Hürriyet* gazetesinin manşet haberlerinde ağırlıklı olarak magazinel içerikli haberlere yer verildiği gözlemlenmiştir.

Öte yandan, *Bugün* gazetesindeki 2010 referandumuna ilişkin manşet haberlerine ve köşe yazılarına bakıldığında; 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumunu destekleyen ve referanduma karşı olan kesimleri eleştiren bir tutum benimsenmiştir. *Bugün* gazetesinin 2010 referandumuna ilişkin manşet haberlerinde ve köşe yazılarındaki söylemler, 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna yönelik AKP iktidarının söylemleriyle benzerlik göstermiştir.

Bununla birlikte, *Bugün* gazetesinden seçilmiş olan köşe yazılarının ortak teması ise, 2010 referandumunun askeri vesayeti sona erdirmek ve “12 Eylül’le yüzleşmek” için bir fırsat olduğu üzerinedir. Nitekim, “12 Eylül’le yüzleşmek” görüşü AKP iktidarının referandum sürecinde sıklıkla dile getirdiği bir söylem olmuştur. Bu anlamda, muhafazakâr sağ temsil eden bir siyasi iktidar tarafından tek başına hazırlanmış olan 2010 Anayasa Değişiklik Paketi’nin muhafazakâr sağ ideolojiyi temsil eden bir gazete tarafından destek görmüş olması ortaya çıkan doğal bir sonuç olarak değerlendirilebilir

Sonuç ve Değerlendirme

Referandum, demokrasiyle yönetilen toplumların büyük bir çoğunluğunda başvurulan bir kurumdur. Referandumların kabul edildiği toplumlarda halk, seçtiği temsilcilerle birlikte yasama işlemleri içerisinde aktif konumda yer alır. Bir toplumun geleceğini ilgilendiren konularda düzenlenen yasaların referanduma sunulması, demokratik toplumlarda sıklıkla başvurulan bir uygulamadır. Bir toplumda demokrasinin işlevsel olabilmesi açısından o toplumun anayasa hukukunda referandum kurumuna yer verilmiş olması oldukça önemlidir.

Bununla birlikte, demokrasiyi yaşatabilmek için demokratik bir toplumun varolabilmesi gerekmektedir. Demokratik bir düzenin tam olarak sağlanamadığı toplumlarda, referandum kurumunun işlevsel olabilmesi ve demokrasinin kalıcı kılınabilmesi mümkün değildir. Hak ve özgürlüklerin sınırlandırıldığı, siyasi iktidarların toplum üzerinde tahakküm kurduğu ya da çoğunlukçu yerine çoğulcu demokrasi anlayışının egemen olduğu toplumlarda referandum kurumunun çözüm üretebileceğini söylemek oldukça güçtür. Çünkü, böyle toplumlarda referandum kurumuna başvurulması durumunda, çoğunluğun egemenliğine dayalı, toplumsal dengenin iktidar ve güç lehinde bozulduğu (Şahbaz, 2006) bir toplumsal yapının ortaya çıkması olasıdır.

Öte yandan, referandumlar, düzenlendikleri dönemlerin koşulları ve toplumun ekonomik, siyasal, kültürel yapısıyla doğrudan bir etkileşim içerisinde. Nitekim, referanduma sunulmak üzere hazırlanan metinlerin ortaya çıkışında etkili olan dönemsel koşullar ile ekonomik siyasal ve kültürel dinamikler, referandum süreçlerini ve sonuçlarını da etkilemektedir. Referandumlar halkın egemenlik yetkisini kendi özgür iradesiyle, temsilcilere gereksinim duymaksızın kullanması olarak görülmesine karşın; referandumlarda halkın karar alma sürecini etkileyebilen birçok faktörden söz etmek mümkündür. Bu faktörler; olağandışı rejim değişiklikleri, siyasi iktidarların baskıları, ekonomik koşullar, basın/medya, kültürel yapı vb. şeklinde sıralandırılabilir. Dolayısıyla, referandum kurumu ile demokrasi arasındaki ilişkiyi ideal demokrasilerde

öngörüldüğü şekliyle açıklamak her zaman doğru sonuçlar ortaya koymayabilir. Bu yüzden, bir toplumdaki demokrasi ile referandum kurumu arasındaki ilişkiyi açıklayabilmek için referandum kurumunun o toplumda nasıl uygulandığı sorusunun yanıtlanması önemlidir. Bu sorunun doğru bir biçimde yanıtlanması ise, referandum dönemlerinin ekonomi politik arkaplanlarının irdelenmesi, referandumların düzenlenmesinde etkili olan dinamiklerin değerlendirilmesi ve referandum süreçlerinde basın/medyanın üstlendiği rolün belirlenmesiyle mümkün olabilir. Bununla birlikte, bir toplumda uygulanan referandumları etkileyen ekonomik, siyasal ve toplumsal koşulların irdelenmesi için o toplumun dünyada meydana gelen ekonomi politik ve toplumsal dönüşümlerden nasıl etkilendiğinin ortaya konulması da ayrıca önemlidir.

Bu bağlamda, çalışmanın birinci bölümünde, çalışmada irdelenen referandum dönemlerinin ekonomi politik arkaplanlarına ve basın/medyanın konumuna odaklanılmıştır. Çalışmanın konusunu oluşturan referandumlara etki eden ekonomi politik dinamikler ve dönemsel koşullar açıklanmaya çalışılmıştır. 1950-1970 dönemindeki sosyal refah devleti politikalarının 1961 Anayasası ve referandumuna; 1970-1990 dönemindeki neo-liberal politikaların (Boratav, 2013) 1982 Anayasası referandumuna ve 1990-2010 dönemindeki küresel kapitalizm ile popülist politikaların 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna etkisi tartışılmıştır.

Bu bağlamda, çalışmanın kapsamına giren 1961 ve 1982 anayasalarının ve 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'nin ortaya çıkışında ve 1961, 1982 ve 2010 referandumları dönemlerinde etkili olan dinamikler şu şekilde özetlenebilir:

(1) İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya genelinde uygulamaya sokulan sosyal refah devleti politikalarını Türkiye'de hayata geçirmeye çalışan DP'nin başarısız olması sonucunda yaşanan olumsuzluklar, 27 Mayıs 1960'da gerçekleştirilen darbenin gerekçesi olmuştur. Bu bağlamda, darbeyi gerçekleştiren askeri rejim demokrasinin ve toplum düzeninin yeniden sağlanması için yeni bir anayasa yapılmasını kararlaştırmış ve 1961 Anayasası askeri bir rejim döneminde hazırlanarak referanduma sunulmuştur.

(2) 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleriyle birlikte dünya genelinde yaşanan ekonomik bunalımın Türkiye'ye yansması ve çözüm için uygulanan popülist politikaların çökmesiyle birlikte "24 Ocak Kararları"

devreye sokulmuştur. 1970'li yıllarda artan işçi sınıfı hareketleri ve terör olayları nedeniyle bu kararların uygulanmasında yaşanılacak olan olası güçlüklerin giderilmesi için 12 Eylül 1980 darbesi gerçekleştirilmiştir. Kapitalizmin 1980'li yıllardan itibaren girdiği yeniden yapılanma sürecine Türkiye'nin entegre olabilmesinde (Kepenek, 2010) 12 Eylül darbesiyle büyük katkı sağlanmıştır. 1982 Anayasası ise, 1960 darbesi sonrasındaki dönemden daha karmaşık bir dönemde hazırlanarak referanduma sunulmuştur. Kaldı ki, 1982 Anayasası, daha katı ve baskıcı nitelikte bir anayasa olmuştur denilebilir.

(3) 2010 Anayasa Değişiklik Paketi ise, Türkiye'de küresel kapitalist sisteme eklenme çabalarının yürütüldüğü ve popülist politikaların uygulandığı bir dönemde (Kepenek ve Yentürk, 2010) tek başına iktidarda bulunan bir siyasi parti (AKP) tarafından hazırlanarak referanduma sunulmuştur. Paketin içeriği, birçok kesim tarafından askeri vesayetın sivil vesayete dönüştürülme çabası olarak yorumlanmış ve eleştirilmiştir. Nitekim, paketin içeriğindeki değişiklik maddelerinin büyük bir çoğunluğu yargı alanına ilişkin olduğu için Türkiye'deki yargı sisteminin iktidarın kontrolü altına gireceği yönünde eleştiriler getirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, 1961 ve 1982 Anayasaları ile 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'nin farklılaşan özellikleri basın/medya açısından değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, 1961 Anayasası'nda düşünce ve ifade özgürlüğü çerçevesinde basın/medya özgürlüğü alanında oldukça uzun ve kapsamlı düzenlemeler getirilmiş (Tanör, 2013) olmasına karşın; 1982 Anayasası'nda basın/medya özgürlüğünü sınırlandıran hükümler (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001) daha ağırlıklı olmuştur. 2010 Anayasa Değişiklik Paketi'nde ise, basın/medya özgürlüğü alanına ilişkin herhangi bir değişiklik maddesine yer verilmediği gözlemlenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, ilk olarak, Türkiye siyasi yaşamında düzenlenmiş olan referandumların (1961, 1982, 1987, 1988, 2007 ve 2010) özelliklerine değinilmiştir. İkinci olarak, literatürdeki ilgili çalışmaların değerlendirilmesi yapılarak çalışmayla olan benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulmuştur. Son olarak, Türkiye basınının 1961, 1982 Anayasaları referandumlarına ve 2010 Anayasa Değişiklik Paketi referandumuna yaklaşımı, örnek olarak seçilen gazeteler üzerinden çözümlenmiştir.

Çalışmada sorunsallaştırılan konu bağlamında Türkiye basınının referanslara yönelik yaklaşımının ortaya konulmasına odaklanılmıştır. Türkiye basınına temsilen seçilmiş *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/Bugün* gazetelerinin referanslara yönelik yaklaşımları karşılaştırmalı olarak irdelenmiştir. Bu bağlamda, çalışmanın birinci bölümünde referansların tarihsel uğrakları bağlamında genel olarak dünyadaki özel olarak ise Türkiye'deki basın/medya alanındaki gelişmeler tartışılmış ve basın/medya alanına ilişkin birtakım öneriler geliştirilmiştir:

İlk olarak, basın/medyanın tarihsel süreçte geçirmiş olduğu dönüşümü, dünya genelindeki ekonomik, siyasal ve toplumsal dinamiklerden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Basın/medya, ekonomik, siyasal ve toplumsal alanlarda meydana gelen gelişmelerle doğrudan bir ilişki içerisindedir. Bu yüzden, bir toplumdaki basın/medya alanında meydana gelen dönüşümün açıklanabilmesi için o toplumdaki ekonomik ilişkilerin, siyasal gelişmelerin ve toplumsal yapıların iyi bir şekilde analiz edilmesi oldukça önemlidir. Bir başka deyişle, bir toplumdaki iktidar mücadeleleri, ekonomik ilişkiler, egemen olan güçler ve üretim yapıları o toplumun basınının/medyasının şekli ve içeriği üzerinde belirleyici olan önemli unsurlardır.

İkinci olarak, basın/medya, içerisinde yer aldığı toplumların ekonomik, siyasal ve toplumsal yapılarındaki dönüşümlerden etkilenen ve bu yapıları etkileyebilen toplumsal bir kurumdur. Basın/medya ile içerisinde bulunduğu toplumun yapısı arasında doğal bir ilişki söz konusudur. Bu ilişki, basının/medyanın ve bulunduğu toplum içerisindeki ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmelerin karşılıklı olarak birbirini etkilemesiyle gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, bir toplumda meydana gelen ekonomik, siyasal ya da toplumsal bir olayın iyi analiz edilebilmesi açısından toplumsal bir kurum olan basının/medyanın üstlendiği roller iyi değerlendirilmelidir.

Üçüncü olarak ise, başta basının/medyanın üretimi olmak üzere dağıtım, tüketimi ve yeniden üretimi süreçlerindeki dönüşüm dinamiklerinin doğru bir şekilde irdelenmesi açısından kapitalizmin tarihsel süreçteki geçirmiş olduğu dönüşüm ve yapılanma süreçleri göz ardı edilmemelidir. Nitekim, kapitalizmin yeniden yapılanması sürecinde örgütlü bir şekilde yayılmasında ve güçlenmesinde basının/medyanın oldukça önemli bir rolü olmuştur. Basının/medyanın toplumsal bir kurum olarak görevini en iyi şekilde yerine getirebilmesi için kapitalist sisteme eklenme çabaları doğrultusunda yapısında meydana gelen dönüşümler (ticarileşme, tektipleşme, yoğunlaşma vb.) terk

edilmeli ve basın/medya kamusal ve çoğulcu bir yapıya kavuşturulmalıdır. Basının/medyanın ticari baskılardan, kâr önceliklerinden, tahakküm mekanizmalarından ve ticari yayıncılık anlayışından uzaklaştırılmasıyla toplum içerisindeki işlevini daha kolay yerine getirebilmesi mümkün olabilir.

Özetle, bu çalışmada; Türkiye basınının 1961, 1982 ve 2010 referandumlarına yönelik yaklaşımı, örnek olarak seçilmiş *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Tercüman/Bugün* gazeteleri üzerinden irdelenmiştir. Gazetelerin referandumlara yönelik yaklaşımlarında genelde basın/medya alanında 1980'li yıllardan itibaren yaşanan dönüşümün özelde ise referandum dönemlerinde hâkim olan dönemseller koşulların ve gazetelerin ideolojik yapılarının etkili olduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, 1961 ve 1982 referandumları dönemlerinde gazete içeriklerinin belirleniminde dönemseller koşullar etkiliyken; 2010 referandumu döneminde basın/medyanın geçirdiği dönüşüm sonrasında büründüğü yapısal koşullar etkili olmuştur. Bir başka deyişle, 1961 ve 1982 referandumları 1960 ve 1980 darbeleri sonrasındaki olağanüstü koşullar içerisinde gerçekleştirilirken; 2010 referandumu daha özgür ve demokratik bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Nitelim, gazetelerin 1961 ve 1982 referandumlarına yönelik yaklaşımlarında, darbe dönemlerindeki baskı ortamları belirleyici olmuştur.

Öte yandan, Türkiye siyasi yaşamında düzenlenmiş olan referandumların özelliklerinin tartışılması ve referandum dönemlerindeki basının/medyanın üstlendiği rolün soruşturulması, yeni anayasa tartışmalarının tekrar gündeme geldiği günümüzde bu çalışmanın önemini arttırmaktadır. Referandumların irdelenmesinde referandum dönemlerinin ekonomi politik arkaplanlarının göz ardı edilmemiş olması ise, bu çalışmayı literatürdeki diğer çalışmalardan farklılaştıran bir özellik olmuştur.

Bu bağlamda, örnek olarak seçilmiş gazetelerin referandumlara yönelik yaklaşımlarındaki farklılıkların; referandum dönemlerindeki ekonomik, siyasal ve toplumsal koşulların farklılıklarından kaynaklandığı söylenebilir. Eşdeyişle, gazetelerin referandum dönemlerine ilişkin tutumları, dönemseller koşulların izlerini taşımış ve bu koşullar doğrultusunda şekillenmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışmanın ana temasını; Türkiye'de gerçekleştirilen 1961, 1982 ve 2010 referandumlarının Türkiye basınındaki sunumlarının Türkiye basınına temsilen seçilmiş örnek gazeteler özelinde karşılaştırmalı çözümlemesi oluşturmuştur. Bu anlamda, literatür taraması sürecinde, referandum dönemlerinin ekonomi politik

arkaplanları ve referanduma sunulan metinlerin içerik özellikleri değerlendirilerek, 1961, 1982 ve 2010 referandumlarının eleştirel bir bakış açısıyla karşılaştırmalı çözümlemesine odaklanan başka bir çalışmaya rastlanılmamış olması nedeniyle, bu çalışmadan elde edilen bulguların ve yorumların, alanda yapılacak olan diğer çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Son olarak, çalışmada elde edilen bulgular, her üç referandum dönemine ilişkin Türkiye basınına temsilen seçilmiş gazeteler özelindedir ve sadece Türkiye basınına temsilen seçilmiş gazeteler için genellenebilir. Tüm Türkiye basınına bağlamaz.

Kaynakça

- Adaklı, Gülseren (2006). *Türkiye’de medya endüstrisi: neoliberalizm çağında mülkiyet ve kontrol ilişkileri*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Adaklı, Gülseren (2009). Türk medyasında AKP etkisi. *AKP kitabı bir dönüşümün bilançosu*. (Ed: İlhan Uzgel ve Bülent Duru). Ankara: Phoenix Yayınları, ss. 559-613.
- Adaklı, Gülseren (2010). Neoliberalizm ve medya: dünyada ve Türkiye’de medya endüstrisinin dönüşümü. *Mülkiye Dergisi*. 34 (269), 67-84.
- Ahmad, Feroz (1994). *Demokrasi sürecinde Türkiye (1945-1980)*. İstanbul: Hil Yayın.
- Aldıkaçtı, Orhan (1970). *Anayasa hukukumuzun gelişmesi ve 1961 Anayasası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Albayrak, Mustafa (2004). *Türk siyasi tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Akalın, Uğur Selçuk (2002). *Türkiye’de devlet-sermaye işbirliğinin ekonomi politiği: devletin ekonomideki yeri ve rolü*. İstanbul: Set Yayınları.
- Akşin, Sina (2015). *Kısa Türkiye tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Atabek, Nejdet ve Dağtaş, Erdal (1998). *Kamuoyu ve iletişim*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Avşar, Halil İbrahim (2014). *12 Eylül 2010 anayasa değişikliği referandumuna yazılı basının yaklaşımı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Aydinoğlu, Ergun (2008). *Türkiye solu (1960-1980)*. İstanbul: Versus Kitap.
- Başkaya, Fikret (2004). *Devletçilikten 24 Ocak kararlarına*. Ankara: Maki Basın Yayın.
- Berelson, Bernard (1984). *Content analysis in communication research*. New York: Hafner Press.
- Bilgiç, Sadettin (1995). *Türkiye’de seçimler ve seçim kanunları*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Bilir, Faruk (2012). *Yeni anayasa yeni mutabakat (anayasanın güncel sorunları ve çözüm önerileri)*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Bingöl, Yılmaz ve Akgün, Şener (2005). Demokratlıktan muhafazakâr demokrasiye: Demokrat Parti İle Adalet ve Kalkınma Partisinin karşılaştırmalı bir analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (9), ss. 1-33.

- Boratav, Korkut (1969). *100 soruda gelir dağılımı: kapitalist sistemde, Türkiye’de, sosyalist sistemde*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, Korkut (1989). Türkiye’de popülizm: 1962-1976 dönemi üzerine notlar. *İktisat ve siyaset üzerine aykırı yazılar*. (Ed: Korkut Boratav). İstanbul: BDS Yayınevi, ss. 9-24.
- Boratav, Korkut (2015). *Türkiye iktisat tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Ceyhan, Çağdaş (2014). *Muhafazakâr basında hegemonya uğrakları: 12 Eylül 2010 referandumunu ve yeni anayasa tartışmaları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Çakmur, Barış (1998). Kültürel üretimin ekonomi politiği: kültürün metalaşmasında genel eğilimler. *Kültür ve İletişim*, 1 (2), ss. 111-148.
- Dağtaş, Banu (2009). *Reklam kültür toplumu*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Dağtaş, Erdal (2006). *Türkiye’de magazin basını*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Dağtaş, Erdal (2013). Medyada sahiplik sorunu ve tekelleşme eğilimleri. *Medya ekonomisi ve işletmeciliği*. (Ed: Erdal Dağtaş). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, ss. 30-58.
- Demirel, Tanel (2004). *Adalet Partisi ideoloji ve politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1989). *Altıncı beş yıllık kalkınma planı 1990-1994*. Ankara.
- Doğan, Ali Ekber (2010). AKP’li hegemonya projesi ve neo-liberalizmin yeniden dirilişi. *Praksis Dergisi*, (23), 85-109.
- Ekzen, Nazif (2009). *Türkiye kısa iktisat tarihi*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Erdoğan, İrfan (1999). Dördüncü gücün iletliği: Amerikan örneği. *Medya gücü ve demokratik kurumlar*. (Ed: Korkmaz Alemdar). Ankara: TUSES, ss. 33-43.
- Erdoğan, Mustafa (1999). *Türkiye’de anayasalar ve siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Erdoğan, Mustafa (2001). *Anayasal demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Erdoğan, Mustafa (2009). *Anayasa hukuku*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Eroğlu, Ömer ve Albeni, Mesut (2002). *Küreselleşme ekonomik krizler ve Türkiye*. Isparta: Bilim Kitabevi.
- Eroğul, Cem (2007). 2007 cumhurbaşkanı seçimi bunalımından çıkarılabilecek dersler. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3 (62), 167-181.
- Eroğul, Cem (2014). *Demokrat Parti tarihi ve ideolojisi*. İstanbul: Yordam Kitap.

- Fincancı, Yurdakul (1991). Sivil toplum-asgari devlet-sivil devlet. *Sivil toplum*. (Ed: Yurdakul Fincancı). İstanbul: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları, ss. 1-16.
- Gökçe, Orhan (2001). *İçerik çözümlemesi teori-metod-uygulama*. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Gönenç, Levent (2010). 2010 anayasa değişikliği teklifi üzerine bir değerlendirme. *Birikim Dergisi*, (254), 12-22.
- Gönenç, Levent (2011). Dünya’da ve Türkiye’de yüksek yargı kurulları. *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Anayasa Çalışma Metinleri*, (4), 1-24.
- Gözler, Kemal (2007). Cumhurbaşkanının seçimi konusunda bir açıklama. *Türkiye Günlüğü Dergisi*, (89), 17-23.
- Gözler, Kemal (2011). *Anayasa hukukuna giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Gözübüyük, Ahmet Şeref (2006). *Anayasa hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Gülener, Serdar (2012). *Türkiye’de anayasa yargısının demokratik meşruluğu*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Hakyemez, Yusuf Şevki (2010). 2010 anayasa değişiklikleri ve demokratik hukuk devleti. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14 (2), 387-406.
- Huntington, PhillipsSamuel (2011). *Üçüncü dalga geç 20. yüzyılda demokratikleşme*. (Çev: Ergun Özbudun). Ankara: Kilit Yayınları.
- Kaboğlu, İbrahim Özden (2010). *Anayasa hukuku dersleri (genel esaslar)*. İstanbul: Legal Kitabevi.
- Karabıyık, İlyas ve Uçar, Metin (2010). Türkiye’de 1980 sonrası uygulanan IMF destekli istikrar programlarının ekonomik açıdan değerlendirilmesi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5 (2), 37-58.
- Karatepe, Şükrü (2013). *Anayasa hukuku*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Keane, John (1993). *Medya ve demokrasi*. (Çev: Haluk Şahin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kejanlıoğlu, Dilek Beybin (2004). *Türkiye’de medyanın dönüşümü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kepenek, Yakup (2010). 12 Eylül’ün asıl “kestiği”. *Mülkiye Dergisi*, 34 (268), 75-91.

- Kepenek, Yakup ve Yentürk Nurhan (2010). *Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kılıçatan, Elif Pınar (2011). *Türk medyasında dönüşüm ve değişen sahiplik yapısı*. Konya: Literatürk Yayınları.
- Kılıçbay, Ahmet (1994). *Türk ekonomisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kongar, Emre (2007). *21. yüzyılda Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Korkmaz, Alemdar (2001). *İletişim ve tarih*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Kümbetoğlu, Belkis (2008). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Mosco, Vincent (1996). *The political economy of communication*. London: Sage.
- Onar, Erdal (1993). *1982 Anayasasında anayasayı değiştirme sorunu*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Özbudun, Ergun (2000). *Türk anayasa hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özbudun, Ergun ve Gençkaya, Ömer Faruk (2010). *Türkiye’de demokratikleşme ve anayasa yapımı politikası*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Özbudun, Ergun (2014a). *Türkiye’de demokratikleşme süreci anayasa yapımı ve anayasa yargısı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özbudun, Ergun (2014b). *Anayasa hukuku*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Özçelik, Ayfer (2006). 1960’dan günümüze Türk siyasal hayatı. *Yakın dönem Türk politik tarihi*. (Ed: Süleyman İnan ve Ercan Haytoğlu). Ankara: Anı Yayıncılık, ss. 145-186.
- Özdemir, Hikmet (2000). Siyasal tarih (1960-1980). *Yakınçağ Türkiye tarihi 1*. (Ed: Sina Akşin). İstanbul: Milliyet Kitaplığı, ss. 225-293.
- Selçuk, Engin (2010). *Anayasa değişiklik paketini anlama kılavuzu*. İstanbul: TASAM Yayınları.
- Soysal, Mümtaz (2011). *Anayasaya giriş*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sönmez, Mustafa (2010). *Medya, kültür, para ve İstanbul iktidarı*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Şahbaz, İbrahim (2006). *Yarı doğrudan demokrasi kurumu olarak referandum ve Türkiye*. Ankara: Yetkin Yayınları.

- Şeyhanlıoğlu, Hüseyin (2011). *Türk siyasal muhafazakârlılığının kurumsallaşması ve Demokrat Parti*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Tanilli, Server (1981). *Devlet ve demokrasi*. İstanbul: Say Kitap Pazarlama.
- Tanilli, Server (2009). *Nasıl bir demokrasi istiyoruz?*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Tanör, Bülent (1994). *Türkiye'nin insan hakları sorunu*. İstanbul: BDS Yayınları.
- Tanör, Bülent (2000). Siyasal tarih (1980-1995). *Yakınçağ Türkiye tarihi 2*. (Ed: Sina Akşin). İstanbul: Milliyet Kitaplığı, ss. 27-161.
- Tanör, Bülent ve Yüzbaşıoğlu, Necmi (2001). *1982 anayasasına göre Türk anayasa hukuku*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanör, Bülent (2013). *İki anayasa*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Taş, Oğuzhan (2006). İletişim alanında yöndeşme eğilimleri: teknoloji, pazar ve düzenleme. *Kültür ve İletişim*, 9(2), 33-62.
- Teziç, Erdoğan (2007). *Anayasa hukuku*. İstanbul: Beta Yayım Dağıtım.
- Timur, Taner (2004). *Türkiye nasıl küreselleşti?*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Topuz, Hıfzı (2003). *II. Mahmut'tan holdinglere Türk basın tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi. (2010). *Bir doğrudan demokrasi aracı olarak referandum uygulama örnekleri Türkiye-ABD-Avrupa ülkeleri*. Ankara: TBMM Basımevi.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2011). *Türkiye Cumhuriyeti anayasası madde gerekçeli*. Ankara: TBMM Kütüphanesi.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2008). *Halkoylaması sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Uçarol, Rifat (1995). *Siyasi tarih (1789-1994)*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Yazıcı, Reşat (1986). *Anayasalarımızda basın hukuku*. Ankara: Gazeteciler Cemiyeti.
- Yazıcı, Serap (2009). *Yeni bir anayasa hazırlığı ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yenal, Oktay (2003). *Cumhuriyet'in iktisat tarihi*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2000). *Sosyal bilimlerde niteliksel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, Ejder (1996). *Hukuk sözlüğü*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Yılmaz, Faruk (2015). *Türk anayasa tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Gazeteler

Cumhuriyet (1961). 29 Haziran-8 Temmuz.

Cumhuriyet (1982). 28 Ekim-6 Kasım.

Cumhuriyet (2010). 2 Eylül-11 Eylül.

Bugün (2010). 2 Eylül-11 Eylül.

Hürriyet (1961). 29 Haziran-8 Temmuz.

Hürriyet (1982). 28 Ekim-6 Kasım.

Hürriyet (2010). 2 Eylül-11 Eylül.

Tercüman (1961). 29 Haziran-8 Temmuz.

Tercüman (1982). 28 Ekim-6 Kasım.

Köşe Yazıları ve Haberler

Başyurt, Erhan (3 Eylül 2010). Hayır çıkarsa ülke kaybeder. *Bugün*, 1.

Bayar, Sezai ve Nigiz, Erkan (3 Kasım 1982). Tehditlere aldırılmıyoruz. *Hürriyet*, 1.

Çakırözer, Utku (10 Eylül 2010). Pişman olacaklar. *Cumhuriyet*, 1.

Ekşi, Oktay (28 Ekim 1982). Değişmeyen yasalar. *Hürriyet*, 3.

Ekşi, Oktay (29 Ekim 1982). Birkaç soru. *Hürriyet*, 3.

Ekşi, Oktay (6 Kasım 1982). Tarihin huzurunda. *Hürriyet*, 3.

Erandaç, Bülent ve Polat Talat (28 Ekim 1982). Evren: diktatörlük heveslisi değiliz.
Hürriyet, 1.

Erandaç, Bülent; Eren, Cevat ve Kahya Erdoğan (1 Kasım 1982). Kuyruklu yalan
uyduranlar var. *Hürriyet*, 1.

Erandaç, Bülent (2 Kasım 1982). Bu anayasa varsa biz varız. *Hürriyet*, 1.

Esen, M. S. (26 Temmuz 1950). Kore’de hizmet etmek üzere Birleşmiş Milletler emrine
asker veriyoruz. *Cumhuriyet*, 1.

Ezelhan, Üstünkaya (7 Eylül 2010). Rahibe krizinde onur istifası. *Bugün*, 1.

Felek, Burhan (29 Haziran 1961). Elbette ‘evet’ diyeceğiz. *Cumhuriyet*, 3.

Felek, Burhan (1 Temmuz 1961). Yeni bir 31 Mart teşebbüsü mü. *Cumhuriyet*, 3.

Felek, Burhan (6 Temmuz 1961). İstanbul’un payı. *Cumhuriyet*, 3.

Felek, Burhan (8 Temmuz 1961). Koşalım. *Cumhuriyet*, 3.

- Göktürk, Gülay (4 Eylül 2010). Hayır çıkarsa. *Bugün*, 12.
- Göktürk, Gülay (6 Eylül 2010). Kürtler'in boykotla imtihanı. *Bugün*, 4.
- Göktürk, Gülay (8 Eylül 2010). Sandıkta kendi kendinize kaldığınızda. *Bugün*, 4.
- Göktürk, Gülay (10 Eylül 2010). Namusu kurtarmak. *Bugün*, 4.
- Göktürk, Gülay (11 Eylül 2010). Kazananlar kaybedenler. *Bugün*, 12.
- Kaboğlu, İbrahim Özden (4 Şubat 2016). Yerli ve milli anayasa çelişkisi. *Birgün*, 9.
- Karacan, Ali İhsan (1 Aralık 2006). Köşk seçiminde anayasadaki püf nokta. *Dünya*, 20.
- Kanadoğlu, Sabih (26 Aralık 2006). AKP tek başına seçemez. *Cumhuriyet*, 8.
- Kanadoğlu, Sabih (21 Aralık 2006). Cumhurbaşkanı seçimi. *Cumhuriyet*, 2.
- Kansu, Işık (28 Ekim 1982). Evren: diktatörlük heveslisi değiliz. *Cumhuriyet*, 1.
- Kansu, Işık ve Yalçın Semir (1 Kasım 1982). Evren: anayasaya oy verin, bize değil. *Cumhuriyet*, 1.
- Kansu, Işık (2 Kasım 1982). Bu anayasa varsa biz varız. *Cumhuriyet*, 1.
- Kansu, Işık (3 Kasım 1982). Ölüm tehdidi alıyoruz. *Cumhuriyet*, 1.
- Kongar, Emre (2 Eylül 2010). Değişiklik paketindeki açık ve gizli sivil darbe maddeleri. *Cumhuriyet*, 3.
- Kongar, Emre (4 Eylül 2010). Referandum: korku imparatorluğunun. *Cumhuriyet*, 3.
- Kongar, Emre (7 Eylül 2010). Başbakan referandum için ağzından baklayı çıkardı. *Cumhuriyet*, 3.
- Kongar, Emre (9 Eylül 2010). Referandum neden bölücü oldu. *Cumhuriyet*, 3.
- Kongar, Emre (11 Eylül 2010). Bayram sevincini yaşayamayan toplum. *Cumhuriyet*, 3.
- Kozok, Fırat (8 Eylül 2010). Engelli ve yoksul evet kışkıracı. *Cumhuriyet*, 1.
- Oral, Mahmut (5 Eylül 2010). Yüzde 51'den azsa giderim. *Cumhuriyet*, 1.
- Özden, Serbest (10 Eylül 2010). Derin yapı çözülecek. *Bugün*, 1.
- Özek, Çetin (2 Temmuz 1961). Anayasamızın temel kuralları. *Hürriyet*, 2.
- Özek, Çetin (5 Temmuz 1961). Anayasada yasama ve yürütme. *Hürriyet*, 2.
- Özyörük, Mukbil (28 Ekim 1982). Hüküm mücerret aklıdır. *Tercüman*, 9.
- Özyörük, Mukbil (29 Ekim 1982). Karanlığa yol gösterenler. *Tercüman*, 9.
- Özyörük, Mukbil (30 Ekim 1982). Bu 1961 değildir. *Tercüman*, 9.
- Özyörük, Mukbil (1 Kasım 1982). Göze çarpmayan hüküm. *Tercüman*, 9.
- Özyörük, Mukbil (2 Kasım 1982). Gençliğin korunması. *Tercüman*, 9.
- Özyörük, Mukbil (4 Kasım 1982). Seçim kanunu bambaşka iş. *Tercüman*, 9.

- Özyörük, Mukbil (6 Kasım 1982). Güzel bir pazar. *Tercüman*, 9.
- Sayın, Ayşe (3 Eylül 2010). AKP'ye inanmıyoruz. *Cumhuriyet*, 1.
- Şimşek, Seda (11 Eylül 2010). Cuntanın kiri temizlenecek. *Bugün*, 1.
- Uludağ, Alican (11 Eylül 2010). Bakanlık gizli listeler dağıttı. *Cumhuriyet*, 1.
- Ülsever, Cüneyt (5 Eylül 2010). Diyarbakır'da Türklere hitap eden başbakan. *Hürriyet*, 22.
- Ülsever, Cüneyt (7 Eylül 2010). İktidar ve yargı. *Hürriyet*, 20.
- Ülsever, Cüneyt (8 Eylül 2010). Hayır'ın ruhu. *Hürriyet*, 18.
- Ülsever, Cüneyt (9 Eylül 2010). Tarih tekerrür etmesin: 1957-1960 DP dönemi. *Hürriyet*, 20.
-(4 Temmuz 1961). İlk "Evet" mitingi. *Hürriyet*, 1.
-(2 Temmuz 1961). Partilerin anayasa kampanyası hızlandı. *Tercüman*, 1.
-(3 Temmuz 1961). İnönü "Anayasa bizi bir yeni emniyet ve gelişme devrine götürecektir" dedi. *Cumhuriyet*, 1.
-(4 Temmuz 1961). Onbinlerce vatandaş dün Taksim alanında anayasaya evet dedi. *Cumhuriyet*, 1.
-(29 Haziran 1961). İ. İnönü "memleket esas hedeflerine ilerliyor" dedi. *Hürriyet*, 1.
-(5 Temmuz 1961). Gürsel anayasa için "muhteşem eser" dedi. *Cumhuriyet*, 1.
-(7 Temmuz 1961). Gürsel "politika serbestisi için vasata erişmiş bulunuyoruz" dedi. *Cumhuriyet*, 1.
-(5 Temmuz 1961). Anayasa'ya "evet" deyiniz. *Hürriyet*, 1.
-(30 Haziran 1961). 9 Temmuz'u ihtilal günü seçen AP'li teşkilatın beyannamesi. *Cumhuriyet*, 1.
-(2 Kasım 1982). Başka adaylarla seçime girmem mahzurlu bulundu. *Tercüman*, 1.
-(30 Ekim 1982). Cumhuriyet bir daha kurtarılmıştır. *Hürriyet*, 1.
-(3 Kasım 1982). Sendikalar artık işçiye Marksizm dersi veremeyecek. *Tercüman*, 1.
-(5 Kasım 1982). 12 Eylül olmasaydı Taksim kızıl meydan olacaktı. *Tercüman*, 1.
-(4 Kasım 1982). Ordu kışlaya dönme hazırlığını tamamladı. *Hürriyet*, 1.

-(6 Kasım 1982). Karanlık günlere dönmemek sizin elinizde. *Hürriyet*, 1.
-(7 Eylül 2010). Bağımlı yargı adalet getirmez. *Cumhuriyet*, 1.
-(7 Eylül 2010). Arka bahçe olmayacağız. *Hürriyet*, 1.
-(4 Eylül 2010). Tankın önüne ben çıkarım. *Hürriyet*, 1.
-(9 Eylül 2010). Ülkenin yarısını suçladı. *Cumhuriyet*, 1.
-(6 Eylül 2010). Bizim daltonlar neyi savunuyor. *Bugün*, 1.
-(7 Eylül 2010). Rahibe krizinde onur istifası. *Bugün*, 1.

İnternet Kaynakları

- [https://tr.wikipedia.org/wiki/Terc%C3%BCman_\(gazete\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Terc%C3%BCman_(gazete)), (Erişim tarihi: 20.11.2015).
- https://tr.wikipedia.org/wiki/1950_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 28.12.2015).
- https://tr.wikipedia.org/wiki/1954_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 28.12.2015).
- https://tr.wikipedia.org/wiki/1957_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 28.12.2015).
- https://tr.wikipedia.org/wiki/1961_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 02.01.2016).
- https://tr.wikipedia.org/wiki/1965_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 02.01.2016).
- https://tr.wikipedia.org/wiki/1969_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 02.01.2016).
- https://tr.wikipedia.org/wiki/1973_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 03.01.2016).
- https://tr.wikipedia.org/wiki/1977_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 03.01.2016).
- https://tr.wikipedia.org/wiki/1983_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 03.01.2016).
- https://tr.wikipedia.org/wiki/1987_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 03.01.2016).

https://tr.wikipedia.org/wiki/1989_T%C3%BCrkiye_yerel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 03.01.2016).

https://tr.wikipedia.org/wiki/1991_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 03.01.2016).

https://tr.wikipedia.org/wiki/1995_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 04.01.2016).

https://tr.wikipedia.org/wiki/1999_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 04.01.2016).

https://tr.wikipedia.org/wiki/2002_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 04.01.2016).

https://tr.wikipedia.org/wiki/2007_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri, (Erişim tarihi: 05.01.2016).

<http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-acil-eylem-planini-acikladi-110017>, (Erişim tarihi: 05.01.2016).

<http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2010Referandum/KesinSonuc/Sonuc.pdf> (Erişim tarihi: 23.03.2016).

https://tr.wikipedia.org/wiki/2007_T%C3%BCrkiye_cumhurba%C5%9Fkanl%C4%BC4%9F%C4%B1_se%C3%A7imi, (Erişim tarihi: 05.05.2016).

<http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2010Referandum/KesinSonuc/IlSonuclari.pdf>, (Erişim tarihi: 16.05.2016).